

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في اسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

זכויות האדם, זה כל הסיפור

האגודה לזכויות האזרח - סיכום ביניים

נעמה ישובי

The Essential Story:

Three Decades of the Association for Civil Rights in Israel

Naama Yashuvi

עיצוב גרפי : סטפני ורותי עיצוב

© כל הזכויות שמורות לאגודה לזכויות האזרח בישראל (2002)

ת"ד 35401, ירושלים 91352

www.acri.org.il

תוכן העניינים

8	עשור ראשון 1972-1981 יסודות
16	ירושה מימי המנדט הבריטי ועתירה ראשונה לבג"ץ
19	טעויות של טירונים או 'התנהגות ברברית'?
22	עשור שני 1982-1991 התבססות
24	ללמוד מניסיונם של אחרים
25	שמאל, ימין, שמאל...
28	הערוץ החינוכי
29	הומוסקסואלים בצה"ל
30	הדור הבא
31	חופש הביטוי וגבולותיו
32	בין סקוקי לאום אל-פחם
33	זכויות גם בין כותלי הכלא
34	אשה במועצה דתית?
35	הצוות תופס פיקוד
36	אשפוז פסיכיאטרי כפוי
37	אינתיפאדה וזכויות האדם בשטחים
39	ליל האלות השבורות
40	הריסת בתים
42	שוויון פורמלי ושוויון מהותי
43	חינוך לזכויות
47	בין מרכז לסניפים
47	אור אדום
49	זכויות חברתיות
51	הקמת 'בזכות'
53	עשור שלישי 1992-2002 – פריצה
54	גירוש אנשי החמאס
58	הבראה כואבת

- 61 _____ פעילות ציבורית ותקשורתית
- 62 _____ קהילת זכויות האדם
- 63 _____ עובדים זרים
- 65 _____ אוכלוסייה שקופה
- 66 _____ את מי אנחנו מייצגים?
- 67 _____ זכויות אינדיווידואליות מול זכויות קבוצתיות
- 70 _____ האם מפרי זכויות זכאים להגנה על זכויותיהם-שלהם?
- 71 _____ טובות לטיס
- 74 _____ נשים במשטרה
- 76 _____ אימוץ ילדיה של בת זוג
- 78 _____ טלטולים
- 81 _____ חקיקה
- 82 _____ עבודת יום-יום ומצוקות אנוש
- 83 _____ לא רצויים
- 87 _____ מהי פעולת איבה?
- 88 _____ זכויות. לא הטבות
- 89 _____ שיח הזכויות
- 90 _____ רעידת אדמה
- 91 _____ סיכום ביניים
- 99 _____ התדיינויות האגודה - פסקי דין עקרוניים
- 102 _____ אלה שמות
- 102 _____ חברי הנהלת האגודה לדורותיהם
- 104 _____ עובדי האגודה מאז ועד היום

זהו סיפורה של האגודה לזכויות האזרח, שהחלה כארגון מתנדבים קטן ונטול משאבים וצמחה להיות ארגון זכויות האדם המוביל בישראל. אין פה יומרה למחקר היסטורי קפדני. רצינו לספר את הסיפור, להביא את הקולות, האנשים, הלבטים, הטעויות, התמימות, ההצלחות והאכזבות, המרכיבים את המכלול החי והתוסס שהוא האגודה לזכויות האזרח, ואת הדרך שעשתה מהפגישות הראשונות ברחוב אתיופיה, דרך החורבה הדולפת בעמק רפאים ועד למשרדים המצויידים היטב בשלוש ערים. זהו סיפור שנכתב ביד אוהבת, אך לא נטולת ביקורת, "כמראה המשוטטת בדרך-המלך. יש שהיא מציגה לך את תכלת השמיים ויש שישתקף בה רפש הדרכים" (סטנדל, האדום והשחור).

אני מבקשת להודות לכל הפעילים והעובדים באגודה, בעבר ובהווה, ששיתפו אותי בזכרונותיהם ובחוויותיהם. לרות גביון ולדייב קרצמר, שנשאו את האגודה על גבם במשך שנים רבות ושללא מאמציהם ומסירותם לא היה הארגון הזה מה שהוא. לארנסט סטוק, לסלי סבה, מיכאל ברגר, מנחם אמיר, נסים רגיואן ואליעזר יפה, המייסדים.

השופט דוד חשין, עורכי הדין יורם דנציגר, אורנה לין, קנת מן ומיכאל אטלן והאופוזיציונר הנצחי גדעון ספירו סיפרו לי על פעילותם כמתנדבים באגודה. יצחק גלנור, שליווה את האגודה כחבר הנהלת הקרן החדשה לישראל, סיפר לי על הקשר בין האגודה לקרן. לאה שקדיאל תיארה באוזניי את השתלשלות האירועים שהובילה לזכייה בעתירה בעניין מינויה כחברה במועצה הדתית בירוחם.

תודה לעובדים בעבר ובהווה שסיפרו לי על עבודתם באגודה: יהושע שופמן, נטע זיו, דן יקיר, טלי בן-גל, אורנה שם-טוב, חדוה רדובניץ, אורנה הדר, עמוס גיל, חסן ג'בארין, רוני תמיר, דנה אלכסנדר, מוחמד דחלה, הדס תגרי, יוסף ג'בארין, דובית אטר, ורד ליבנה, באנה שגרי-בדארנה, שרון אברהם-ויס והדר נמיר.

תודה לאורית רוזובסקי, שהדפיסה בשקידה את הראיונות, למאירה שר שסייעה בעריכה.

תודה לעופרה תורגימן, רון עובדיה, רוני תמיר, חדוה רדובניץ, טל דהן, אלכסנדר טומרוב, ויקטור לדרפרב, נעמה ידגר, טלי גור וריסה זאל על עזרתם.

תודה לרות גביון, יהושע שופמן, נעמה כרמי, דן יקיר, ורד ליבנה, מרים לידור, הדס תגרי ורחל בנזימן, על הערותיהם המועילות.

תודה לוורד ליבנה ולמרים לידור על ההזדמנות שנתנו לי ללמוד את תולדות הארגון המיוחד הזה. סליחה מכל מי שלא הספקתי להגיע אליו, וממי שחלקו לא הוזכר כאן. עשיתי מאמץ לברר את העובדות המתוארות. אם נפלו פה ושם טעויות ואם חטאתי באי דיוק – אתכם הסליחה.

הספר הזה מוקדש לכל אלה שלקחו חלק במאבק האין-סופי להגנה על זכויות האדם בישראל. לנשים ולאנשים שפנו אל האגודה לזכויות האזרח במצוקתם, לפעילים ולעובדים שהיו ולא לה שיבואו, כי המאבק לא תם.

נעמה ישובי

ביקום הידוע לנו האדם הוא הנזר,

הוא הטעם האחד והיחיד להתרחשותה של התופעה הכבירה ששמה "בריאה".

פגיעה בכבוד האדם או בגופו נוגדת כל אמונה, דתית כחילונית.

אין אדם גדול או קטן. כולם חשובים כצלילים היוצרים מנגינה מופלאה.

על כן אהבת אדם היא התפילה הנשגבת בתפילות.

סמי מיכאל, נשיא האגודה לזכויות האזרח בישראל, 2002

עשור ראשון 1972-1981 • סודות

שנת 1972, ימי ממשלת גולדה מאיר. ברחוב הישראלי - מחאת הפנתרים השחורים על אפליית המזרחים ותחילתן של פעולות מחאה נגד התמשכות השליטה בשטחים, שנכבשו ב-1967. תגובת המשטרה והרשויות לפעולות המחאה הייתה חריפה. מפגינים שעמדו במשמרות מחאה שקטות פוזרו בכוח, רבים נעצרו ואף הועמדו לדין על מימוש זכותם למחות.

"באביב 1968 הייתי בניו-יורק, ושם הזדמן לי להכיר אדם שעבד ב-ACLU (ארגון זכויות האזרח האמריקאי)", מספר ארנסט סטוק, אז - מנהל שלוחת אוניברסיטת ברנדייס בישראל וממייסדי האגודה, "לאחר שובי הייתי מעורב בניסיון לעזור לאנשים מאבו-תור שבינתם הופקע. עלה בדעתי שיש מקום להקים אגודה כזו בישראל. פניתי לברני רזניקוף, מנהל הוועד היהודי אמריקני והוא העמיד לרשותנו משרד ושירותי מזכירה". ליוזמה הצטרפו נסים רג'ואן, עיתונאי ומומחה לעניינים ערבים, ופרד וייסגל, עורך דין במשרד המשפטים, יליד ארצות הברית.

דוד (דייב) קרצמר (אז עורך-דין פרטי ומתרגל בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית וכיום פרופסור למשפטים) היה מוטרד מאוד מהתייחסות המשטרה אל המשתתפים בהפגנות הפנתרים השחורים ובהפגנות נגד כיבוש השטחים. "כעורך-דין הגנתי על אנשים מהשמאל שהואשמו בהפגנות", אומר קרצמר, "אולי הייתה תמימות מסוימת במחשבה שעניין השטחים הוא זמני, ועתיד להיפטר. בשלב זה צריך היה לשמור על זכותם של אנשים למחות. מישהו הציע לי להיפגש עם דני עמית (אז דוקטור וכיום פרופסור לפיזיקה באוניברסיטה העברית), שהיה לו רעיון להקים ארגון כזה. הרגשנו שיש צורך בארגון עצמאי, לא מפלגתי, שיפעל למען הגנה על זכויות אזרחיות. עד אז לא היה גוף כזה, פרט לליגה להגנה על זכויות האדם והאזרח, שהורכבה תמיד על בסיס פוליטי וחלוקה בין אנשי מפא"י ול"ע, ובשלב מסוים הורחקה מהליגה העולמית לזכויות האדם, לאחר שקבוצה שהייתה מזוהה עם המפלגה הקומוניסטית השתלטה עליה. איכשהו נוצר קשר עם ברני רזניקוף. הוא היה האדם המרכזי, ובסופו של דבר קיבץ יחד את האנשים, סייע בגיוס סכום הכסף הראשוני לפעילות, והעמיד לרשותנו משרד ושירותי מזכירות". במשרדו של רזניקוף ברחוב אתיופיה התקיימו הפגישות הראשונות במהלך שנת 1971. הפרוטוקולים הראשונים נכתבו בשפה האנגלית.

במפגש שנערך בבית שלום ברחוב אחד העם בירושלים, דנו בין היתר על שם הארגון, שלמים יעורר מחלוקות וביקורת. באותו זמן היה ארגון לא פעיל שנשא את השם "האגודה לזכויות האדם" ולכן היה צורך לבחור בשם שונה. המונח "זכויות אזרח" היה תרגום (לא מוצלח כל-כך,

כפי שהתברר בדיעבד) למונח האמריקאי Civil Rights (נכון יותר לתרגמו ל"זכויות אזרחיות"). הוא נבחר כדי לאפיין את סוג הזכויות עליהן באה האגודה להגן - זכויות אזרח להבדיל מזכויות כספיות, רכושיות ואחרות. אולם השם עורר טעויות וטענות שבעלי הזכויות הם אזרחים בלבד, אף שהאגודה טיפלה בכל מי שזכויותיו הופרו, בין אם היה אזרח ובין אם לאו. מפגש אחר נערך בבית פרטי בהרצליה פיתוח, ובין המשתתפים בו היו עמוס שפירא, עקיבא ארנסט סימון, ירון לבנשטיין, נסים רג'ואן ואהרון אנקר. בדיונים ניכרו מגמות שונות: חלק מהמשתתפים משכו לכיוון של סיוע משפטי. אחרים - יותר לצד החברתי. "מה שאיפיין רבים מהפעילים בראשית הדרך", אומר קרצמר, "היה רצון להשפיע, לצד סלידה מהמישור הפוליטי וצורך בעשייה בתחום אחר".

היה ארגון לא פעיל שנשא את השם 'האגודה לזכויות האדם' ולכן היה צורך לבחור בשם שונה. המונח 'זכויות אזרח' היה תרגום למונח האמריקאי Civil Rights ונבחר כדי לאפיין את סוג הזכויות עליהן באה האגודה להגן, אולם השם עורר טעויות וטענות, שבעלי הזכויות הם אזרחים בלבד, אף שהאגודה טיפלה בכל מי שזכויותיו הופרו, בין אם היה אזרח בין אם לאו.

ב-1972 ייסדו אגודה עותומנית. בין הפעילים בימים הראשונים: נסים רג'ואן, לן שרוטר, לסלי סבה, אליעזר יפה, מנחם אמיר. ההצטרפות בתחילה הייתה על בסיס היכרות אישית. מנחם אמיר: "כתבתי מאמר על זכויות מיעוטים ואז פנו אלי שאצטרף ואני הבאתי את לסלי (סבה)".

בין המייסדים היה משקל מכריע לאנשים בעלי רקע אנגלוסקסי: רזניקוף היה נציג הוועד היהודי-אמריקני בישראל; ארנסט סטוק התוודע, כאמור, לפעילות ה-ACLU בעת שהייתו בניו-יורק; פרד וייסגל ואליעזר יפה עלו מארצות הברית; לסלי סבה עלה מאנגליה. דייב קרצמר עלה לישראל כנער מדרום אפריקה. מנחם אמיר ודני עמית למדו באוניברסיטת ברקלי בשנות השישים. פנינה

להב, שהצטרפה מאוחר יותר, למדה אף היא בארצות הברית וכתבה את עבודת הדוקטור שלה על חופש הביטוי. בניגוד לדימוי ה"שמאלני-חילוני", היו ביניהם לא מעט חובשי כיפה.

הדגם שאליו שאפו היה של גוף בלתי-מפלגתי, דוגמת האיגוד האמריקאי לחירויות אזרחיות (ACLU - American Civil Liberties Union), שנוסד בידי ליברלים שנאבקו על חופש הביטוי בזמן מלחמת העולם הראשונה ומאז התפתח וצבר השפעה רבה בארצות הברית. לארגון סניפים בכל מדינות ארצות הברית והוא עוסק בפעולות משפטיות וציבוריות להגנה על הזכויות המעוגנות בחוקת ארצות הברית.

מתוך הצהרת מטרות האגודה (1972)

בתוך הקשת הרחבה של ארגונים המאפיינת את החברה הישראלית, אפשר לחפש לשווא אחר ארגון יעיל יחיד המייצג את הליגה להגנת זכויות האזרח. לעומת זאת, קיים גוף שכזה כמעט בכל מדינה מערבית, ומהווה כתובת לפניות הפרט שזכויותיו האזרחיות נפגעו והמבקש עזרה או ייעוץ.

הגיע אפוא הזמן להקמת ארגון דומה בישראל. מן המוסכמות הוא שהישגי ישראל בשטח זכויות האזרח ראויים לקנאה. המערכת המשפטית בישראל מצטיינת בהגינותה ובהיותה נקיה משחיתות, ומידת החופש שהפרט נהנה ממנה בולטת במדינה שזמן כה רב נתונה במצור.

אולם ברור גם כן שבתנאים שכאלה קיימים בכוח אזורי סכנה הטעונים פיקוח והשגחה באמצעות גוף בלתי תלוי ובלתי מעורב מסוג זה שבהקמתו מדובר כאן.

משום שכאשר טובתו ובטחונו של הציבור כולו מהווים שיקולים עליונים, עמדתו ומצבו של האזרח הפרטי עלולים להיות מוזנחים. ובמדינה בעלת מיעוט אתני ודתי מרובה, טבעי הוא גם בזמנים תקינים שהרוב ישתדל לקיים את עליונותו, בעוד שהמיעוט יחתור לא רק לשוויון בטיפול, אלא גם כן למידה של אוטונומיה בכדי לאפשר לו לקיים את צביונו הבסיסי.

במצב מסובך זה ישראל עדיין חסרה "מגילת זכויות" שתמנה זכויות אזרחיות בסיסיות ותבטיח את הגנתם של כל הפרטים והקבוצות בפני פעילות כפייתית בלתי חוקית הן מטעם מוסדות ממשלתיים והן גורמים פרטיים.

להבטיח את הגינות תהליכי הפעולה של המוסדות המשפטיים, לקדם אגירה של סובלנות מירבית של חילוקי דעות ולהתנגד לכל צורה של הסגת גבול זכויותיו של הפרט מכל צד שהוא – אלה יהיו בחלקן המטרות שהאגודה החדשה תציב לעצמה.

השנים הראשונות לא היו קלות. ההנהלה שהוקמה הייתה גוף חלש ולא מוגדר ולארגון לא היו עובדים. עיקר הפעילות היה טיפול בתלונות, הוצאת גילויי דעת לעיתונות ומשלוח משקיפים

להפגנות כדי לוודא שהמשטרה אינה חורגת מסמכותה. חלק מהמשתתפים בפגישות הראשונות פרשו מפעילות שוטפת, אם בשל עיסוקים אחרים (אליעזר יפה: "ראיתי שהעסק בידיים טובות והמשכתי הלאה"), אם בשל חילוקי דעות אידאולוגיים (נסים רגיואן: "היה קונצנזוס שלא מטפלים בתלונות של תושבי ירושלים המזרחית"), ואם מטעמים גאוגרפיים, מאחר שרוב הישיבות נערכו בירושלים.

ב-1974, עם הצטרפותה של רות גביון (אז ד"ר והיום פרופ' למשפטים, עד לא מכבר נשיאת האגודה) ושובו של דייב קרצמר משהייה בת שנתיים מקנדה, החל להיווצר גרעין קשה של אנשי הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, אשר העניקו לארגון צביון משפטי. בתקופה זו הצטרפו לפעילות, בין היתר, אלי שאלתיאל, יהודה כהן, מיכאל ברגר ופנינה להב (כיום פרופ' למשפטים באוניברסיטת בוסטון ומחברת הביוגרפיה על השופט אגרנט, לימים נשיא האגודה).

גביון שקדה על עבודת הדוקטורט שלה באוקספורד, כשהקימו את האגודה. "כשחזרתי משם והתחלתי שוב ללמוד בפקולטה למשפטים ב-1974, האגודה כבר הייתה קיימת, מאוד מאוד קטנה, ואני הצטרפתי לפעילות שלה". היא מספרת. "זה היה נורא קשה כי לא ידענו בדיוק מה לעשות והאמת היא שהייתה הרגשה שאנחנו לא מצליחים להתרומם. במשך די הרבה שנים בהתחלה הרגשנו כולנו שזה מאוד חשוב, אבל לא הייתה תחושה שאנחנו מצליחים להרים ארגון שבאמת עושה פעולה אפקטיבית ומקדם את הנושא הזה. היו הרגשות שכדאי להרים ידיים ואולי זה גדול עלינו. המשפטנים שהיו מעורבים בשנים האלה - קרצמר, פנינה להב ואני - כולנו היינו אנשים שלא הייתה להם קביעות, היינו אנשים צעירים מאוד, והיינו צריכים גם לעבוד לקידומנו וכל מיני דברים כאלה. המצב לא היה כל כך טוב."

"חשבנו שאולי זה גדול עלינו ואולי כדאי להרים ידיים"

כעורכי דין בתחילת דרכם נחשפו קרצמר, גביון ואחרים לפער בין החוק למציאות, לפעולות של רשויות אכיפת החוק, שעוררו סימני שאלה, כגון אלימות משטרתית ומעצר מינהלי של פעילים פוליטיים ערבים. הם גם גילו את הנוהג המשטרתית לראות כל הפגנה או משמרת מחאה כבלתי חוקיות, ולהימנע מהגנה על מפגינים שקטים מפני מתנגדיהם האלימים.

ב-1973 הוקמה גם התנועה לזכויות האזרח, בראשות שולמית אלוני ובוועז מואב. על אף סמיכות הזמנים והעניין המשותף, לא היה כמעט קשר בין שני הגופים, בעיקר בשל הבדלי גישה. גביזון: "רוב האנשים שהקימו את הארגון הזה, בעיקר המשפטנים שבהם, היו אנשים יחסית לא פרטיזנים. זאת אומרת, אנשים שלא נמשכו למערכת הפוליטית, לא נמשכו לפעילות מפלגתית. רצו להיות מעורבים, היה חשוב להם להגיד מסר חברתי, אבל היה חשוב להם שהמסר החברתי לא יהיה בפעילות פוליטית אלא בזכויות אדם. התפיסה שלי – עכשיו היא כמובן הרבה יותר מגובשת, אני חושבת שבאופן אינטואיטיווי הייתה לי מהתחלה - היא שזכויות אדם זה לא עניין של לאיזו מפלגה אתה שייך. זכויות אדם זה דבר שיש לכולם. זה איזושהו חלק מכללי המשחק הכי בסיסיים. אפשר להיות מחירות ואפשר להיות מפא"י, אפשר להיות מרצ ואפשר להיות חד"ש, אבל זכויות אדם זה דבר של כולנו. זה דמוקרטיה. הנטייה הייתה להיות ארגון שלא בוחר להיות בצד זה או אחר של איזושהי מערכת פוליטית, אלא בוחר לדבר על הסוג הזה של הערכים ושל הליך הוגן ושל הוגנות, ולתת לאדם תשובה לשאלה מה רוצים ממנו, כל הדברים האלה שבאמת עד היום אני חושבת שייכים לא לשמאל, לא לימין ולא לשום דבר. שלטון החוק. הדבר הזה היה מאוד מאוד מרכזי".

"זכויות אדם זה לא עניין של לאיזה מפלגה אתה שייך. זכויות אדם זה דבר של כולנו."

הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, שמובילי האגודה היו מרצים בה, הייתה כר פורה לגיוס פעילים. קנת מן (לימים פרופסור למשפטים באוניברסיטת תל אביב והסגור הציבורי הארצי הראשון) עלה לישראל מארצות הברית והחל ללמוד בפקולטה למשפטים. "באתי עם רגישות לנושאים האלה" הוא אומר, "והתחלתי לחפש מה מתרחש בנוף הישראלי בנושאים של זכויות אדם, שוויון וכו'. היו מעט מאוד מסגרות ארגוניות. היו שלוש קבוצות בעלות שמות דומים: התנועה לזכויות האזרח של שולמית אלוני, הליגה לזכויות האדם והאגודה לזכויות האזרח. שמעתי על האגודה בפקולטה, שהאנשים הבולטים באגודה היו מרצים בה: פנינה להב, רות גביזון ודייב קרצמר. בערך ב-1975 התחלתי לבוא לישיבות, שהתקיימו בוועד היהודי אמריקני. (אפילו היה לי תפקיד כלשהו והיה לי הכבוד לפתוח את תא הדואר הראשון ששימש את האגודה בסניף הדואר ברחוב עמק רפאים). הפעילות הייתה מין חוג בית של אנשים שדנו במה לעשות ואיך לעשות את זה. זה היה בנוי על קומץ פעילים ואנשים נוספים שהיו מצטרפים מדי פעם. הרגשתי קצת אאוטסיידר כסטודנט לעומת מרצים, שהיו קצת יותר מבוגרים ממני".

ב-1976 נענה פרופ' הנס קלינגהופר לפנייה לכהן כנשיא הראשון של האגודה. קלינגהופר היה פרופסור בפקולטה למשפטים ובין השנים 1961-1973 היה חבר-כנסת מטעם המפלגה הליברלית. ב-1964 הגיש לכנסת הצעת 'חוק יסוד: מגילת זכויות היסוד של האדם', שמעולם לא התקבלה. קלינגהופר מילא את תפקידו כנשיא האגודה באופן פעיל, היה מעורב מאוד, השתתף באופן קבוע בישיבות וחלקן אף התקיימו בביתו.

ב-1979 הצטרפה האגודה לליגה הבין-לאומית לזכויות האדם (International League for Human Rights), ארגון גג שמושב בניו יורק. התחילו להגיע פניות מהליגה להצטרף לפעולות נגד הפרות זכויות אדם במדינות שונות, והדבר עורר דיון בשאלה העקרונית מהו המנדט של האגודה. הוחלט כי מטרת האגודה הקבועה בתקנון היא לפעול למען הגנה על זכויות האדם והאזרח בישראל ובשטחים המוחזקים בידי ישראל. עם זאת נקבע, כי האגודה תפעל להעלאת המודעות והרגישות לדעות הקשורות בזכויות האדם והאזרח בישראל ובמדינות אחרות בעולם. בהקשר זה הוצאו מספר הודעות, ביניהן מברק לממשלת דרום קוריאה בעניין גזר דין מוות נגד קים דה יונג והצהרה המגנה מעצר פעילי זכויות אדם בארגנטינה. בשנים הבאות לא שבה האגודה להביע עמדה נגד הפרות זכויות אדם בידי מדינות אחרות, למרות פניות שקיבלה מדי פעם בפעם. ב-1995, למשל, דחתה ההנהלה הצעה של אליהו אברם, אז - עורך-דין באגודה, להוציא הודעה של האגודה בעניין הפרות זכויות האדם בבוסניה.

מארס 1980 - מחקר של חבר האגודה עוזי פוגלמן על הזכות להפגין הופץ בין חברי הכנסת (פוגלמן, לימים מנהל מחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה, ייצג את המדינה בעתירות רבות שהגישה האגודה, וכיום הוא שופט בית המשפט המחוזי בתל אביב יפו).

בדצמבר 1980, לראשונה בהיסטוריה של מדינת ישראל, עמדו לערוך כנס כללי של ערביי ישראל בנצרת. שר הביטחון פרסם צו, האוסר על קיום הכנס, על פי תקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, מתוך הערכה שהכנס צפוי לתמוך באש"ף. הנהלת האגודה סברה כי מדובר בהפרת חופש הביטוי וההתכנסות וכי הצו אינו עומד במבחן של סכנה קרובה ומיידית לקריאה לאלימות או לביטול המשטר הדמוקרטי. הנשיא קלינגהופר הביע חשש מפגיעה במעמדה של האגודה אם תתמוך במטרה פוליטית. בסופו של דבר הוחלט להוציא גילוי דעת, שניסח קלינגהופר עצמו, ובו נאמר כי

"הצו שניתן לאחרונה על-ידי שר הביטחון בדבר ההכרזה על מארגני ועידת האוכלוסייה הערבית
בנצרת כעל התאחדות בלתי מותרת... מוכיח את הצורך.... לבטל את תקנות ההגנה (שעת חרום)
1945, ולהחליף אותן בחוק בטחון של ישראל, שהוראותיו יהיו הולמות את המשטר הדמוקרטי,
את שלטון החוק ואת כיבוד חירויות היסוד של אזרחי המדינה ותושביה".

ירושה מימי המנדט הבריטי ועתירה ראשונה לבג"ץ

פקודת העיתונות ותקנות ההגנה (שעת חירום), שאריות בספר החוקים מימי המנדט הבריטי
בארץ-ישראל, קובעות שאדם, המבקש להוציא לאור עיתון, חייב לקבל רשיון מהממונה על המחוז
במשרד הפנים, נוסף על הסמכות המוקנית לשר הפנים לסגור עיתון בנסיבות מסוימות.

באפריל 1980 פנתה ד"ר נג'וא מחול, מרצה לבריאות הציבור באוניברסיטה העברית, לממונה על
מחוז ירושלים במשרד הפנים וביקשה רשיון להוציא עיתון בשפה הערבית, בשם "מגילת אל
תקדם", שיופיע אחת לשבוע, ויעסוק בניחות מדעי של נושאי מדיניות, חברה, כלכלה וספרות.
הממונה על המחוז במשרד הפנים דחה את בקשתה מטעמי ביטחון, ללא הנמקה. מחול ביקשה
את עזרת האגודה, וזו החליטה, לראשונה מאז הקמתה, להגיש עתירה לבג"ץ.

"כאשר פוגעים באדם במצב משפטי שלא מתיר את הפגיעה הזאת, אז בית המשפט הוא המקום
היחיד שבאופן אפקטיבי יכול לטפל בתלונה הזאת". אומרת רות גביזון. "לא הייתה דרך אחרת
לעשות את זה. זה היה מקרה מאוד נוח מפני שהוא לא היה קשור לטרוריסטים אלא לחופש
העיתונות, וגם לבית המשפט בסך הכל היה רקורד לא רע [בעניין חופש העיתונות], הרגשנו מאוד
חזק. מה בעצם רוצים לעשות פה? רוצים למנוע מאנשים להשמיע את הדעות שלהם. אם הם
משמיעים דעות חתרניות, אז אפשר יהיה לראות את זה ולעשות צנזורה. באמת לא הבנו והאמת
היא שעד היום אני לא מבינה מה היה לרשויות להתנגד. מה בעצם היה הסיפור".

קרצמר וגביזון ייצגו את העותרת, ללא הצלחה. דן יקיר, אז סטודנט למשפטים והרכז הראשון של
סניף תל-אביב, וכיום היועץ המשפטי של האגודה, הגיע לצפות בדיון, שהתקיים בבית המשפט
העליון, במגרש הרוסים, באוקטובר 1982. "אולם בית המשפט היה מלא", הוא אומר, "הצטופפתי
על הספסל ליד מישהי והסתבר שהיא-היא נג'וא מחול. בג"ץ קיבל את עמדת המדינה, לאחר עיון
בחומר החסוי של השב"כ. זו הייתה הפעם הראשונה בה נעשה שימוש בפרקטיקה המגונה הזו".

"הפסדנו וזה היה די מתסכל", אומרת גביזון, "התאכזבנו כי חשבנו שהטיעון שלנו היה חזק. אני עדיין חושבת שהטיעון שלנו היה חזק. הכלל הוא שאם יש ראיות חסויות, יכולים לפסוק רק על-פי מה שכולם רואים. השופטים ראו ראיות חסויות שאנחנו לא ראינו ופסקו על סמך הראיות החסויות. אז הם כתבו פסק דין שגוי ופורסמה על זה ביקורת אקדמית של אנשים שהם לא במיוחד חתרנים".

לימים הגישה האגודה שתי עתירות לביטול פקודת העיתונות.

הגשת העתירה הראשונה והעבודה הרבה שנדרשה לצורך זה הבהירו שמדובר בעבודה שקשה לעשותה כמתנדבים, אומרת גביזון, "זה היה מאמץ מאוד גדול, בשבילנו בתור אקדמאים, לכתוב עתירה ולכתוב עיקרי טיעון וללכת לבית-המשפט, וכמה פעמים, ועם חיסיון. זה מאוד חיזק אותנו בהרגשה שמוכרחים להשיג עורכי-דין שיעבדו באגודה ושיעשו את הדברים האלה באופן יותר רגיל".

אורנה לין, כיום עורכת דין ויו"ר ועד מחוז תל אביב של לשכת עורכי הדין, הצטרפה לאגודה בהיותה סטודנטית למשפטים בירושלים ושימשה רכזת הפעילות בחצי משרה. לין זוכרת ארגון התנדבותי בראשית הדרך ובעיקר את הקשיים הארגוניים בהעדר משרד. "אין לך איפה לשים את עצמך. היינו אורחים במשרדי הוועד היהודי אמריקני. וקיבלנו המון המון פניות של אנשים מדי יום." בדיווח תקופתי מיולי 1981 מפרטת לין את מגוון הנושאים שבהם טיפלה באופן שוטף: "הוצאת גילויי דעת לעיתונות בנושא מעצרים מינהליים; קשר עם אמנסטי אינטרנשיונל; טיפול בחנינתה של ה"ל, היושבת בכלא נווה-תרצה; הכנת הבג"ץ לגבי איסור פרסום עיתון בשפה הערבית; מגעים עם כותבי המאמרים בספר לכבודו של השופט חיים כהן, היום נשיא האגודה; הכנת חוות דעת לשיבות ההנהלה בנושאים משפטיים כמו זה שהופנה ע"י ועד המשתכנים של מקוה ישראל [נמכרו אדמות בכסף מלא לעובדי מקוה ישראל והם הקימו עליהן בתים, אך בחוק מקוה ישראל לא נלקח הדבר בחשבון והבעלות על האדמות לא ניתנה להם], ועוד נושאים רבים ומגוונים כמו סירוב עלייה, סירוב רישום בתעודת זהות, אישפוז כפוי בבית חולים לחולי-נפש; מחקר בשטח לגבי מקרה סעד שהופנה אלינו מאילת; קבלת פרטים על חוקיות החיוב למסור אינפורמציה למס הכנסה וכדומה."

נוסף לטיפול במקרים שהופנו אליה ארגנה האגודה דיונים ציבוריים אחת לכמה חודשים, רובם נערכו במוסד ון-ליר בירושלים, ובהם סימפוזיונים על המשטרה החוקרת את עצמה, חוק צנעת הפרט, אשפוז כפוי של חולי נפש, חופש הדיבור בקמפוס, האזנת סתר, זכויות ילדים, חופש הביטוי באמצעי התקשורת הממלכתיים, זכויות האדם בשטחים ודימוי האשה כאובייקט מיני בכלי התקשורת ובפרסום.

הוקמו צוותים של האגודה לבחינה לעומק של עניינים שונים. בין היתר פעל צוות להתוויית הצעה לפתרון 'ראדיקלי וקונסטרוקטיווי' של בעיית הקרקעות והקיום של הבדואים. במיוחד עסק הצוות בפעולות 'הסיירת הירוקה', אשר חוקיותן מוטלת בספק לפי חוות דעת משפטית, שהכין מטעם האגודה חמן שלח ז"ל (שלח היה פעיל באגודה עד שמונה לשופט בבית משפט השלום בירושלים. הוא, אשתו אילנה ובתו צליל, היו בין קורבנות הירי הרצחני של חייל מצרי בראס בורקה שבסיני, בשנת 1985. האגודה הקימה לזכרם את 'קרן זכויות האזרח על-שם חמן, אילנה וצליל שלח', התומכת בפעולות החינוך של האגודה. ב-1990 פרסמה האגודה לזכר שלח קובץ מאמרים על חופש הדת והמצפון).

צוות אחר עסק באיתור אפשרויות חקיקה למניעת פגיעה בזכויות אזרח והכנת הצעות לתיקון חוקים, שיש בהם משום פגיעה בזכויות אזרחיות, למשל, תיקון לחוק סדר הדין הפלילי בעניין ייצוג משפטי לנאשמים הצפויים למאסר. בראש הדאגה בתחום החקיקה המאמץ לקבלת חוק-יסוד המצהיר על מחויבות המדינה להגן על זכויות האדם והאזרח וכן המאבק למען אישור אמנות בין-לאומיות בנושא זה על ידי ישראל.

ינואר 1981

התקבלה פנייה מצרפת, המציעה לאגודה להצטרף לפדרציה הבין-לאומית של אגודות לזכויות האדם (FIDH - Fédération International des Droits de L'homme).

בתחילת 1981 ביקש פרופסור קלינגהופר לסיים את תפקידו כנשיא האגודה, עקב העומס הרב המוטל עליו ותפיסתו את התפקיד כמעורב ופעיל. הוצע לו להמשיך ולכהן בתפקיד באופן פחות פעיל, אך הוא לא ראה טעם בכך. ההנהלה קיבלה פה אחד הצעה לפנות לשופט חיים כהן שעמד באותה עת לפרוש מבית המשפט העליון. לאחר שכהן נענה להצעה נעתר קלינגהופר להיות נשיא

כבוד של האגודה. הסכמתו של השופט כהן לעמוד בראש האגודה הייתה כהצהרה שזכויות אדם אינן עניין רק ליפני-נפש ולתמהונים. כאות הוקרה ותודה על תרומתו הקדישה לו האגודה את הספר הראשון שפרסמה ב-1982: 'זכויות אזרח בישראל' קובץ מאמרים לכבודו של חיים ה. כהן, בעריכת רות גביון.

במלאות שלושים למותו של חיים כהן, שהלך לעולמו באפריל 2002, סיפר דייב קרצמר: "נתמזל מזלי וזכותי לכהן כיו"ר הנהלת האגודה לזכויות האזרח בישראל כאשר חיים כהן פרש מבית המשפט העליון והסכים כעבור זמן קצר לשמש כנשיא האגודה. חיים כהן מילא את תפקידי המפתח בממסד המשפטי של מדינת ישראל – פרקליט המדינה, היועץ המשפטי לממשלה, שר המשפטים, שופט בית המשפט העליון, המשנה לנשיא בית המשפט העליון. מה הניע אותו לעמוד בראש גוף שכל תפקידו לבקר את הממסד, גוף הנוקט לעתים בעמדות לא-פופולריות החורגות מן הקונצנזוס הפוליטי, גוף הרואה את עצמו כמי שחייב לבקר את רשויות השלטון גם כאשר הן פועלות להגנה על אזרחי המדינה וביטחונה? התשובה לשאלה זו הובהרה לי בשיחות שניהלתי עם חיים כהן על סוגיות רבות שהעסיקו את האגודה. היא טמונה בהשקפת עולמו העקבית, שבאה לידי ביטוי בכל התפקידים שמילא... ביסוד תפיסתו של חיים כהן את זכויות האדם עמדה השקפת עולם אוניברסליסטית הרואה כל אדם, באשר הוא אדם, כמי שנברא בצלם."

טעויות של טירונים או 'התנהגות ברברית'?

בדצמבר 1981 חוקקה הכנסת את חוק רמת הגולן, שהחיל את החוק הישראלי על רמת הגולן. החוק עורר תסיסה עזה בקרב התושבים הדרוזים בגולן ורובם סירבו לקבל תעודות זהות ישראליות. ב-25.2.82 הכריז אלוף פיקוד הצפון על אזור רמת הגולן כעל שטח סגור. לפעילי האגודה החלו להגיע תלונות על פגיעה בזכויות – איסוף כפוי של תעודות הזהות הישנות (של הממשל הצבאי) וחלוקת תעודות חדשות; פיזור אלים של מפגינים שביקשו למחות נגד צעדים אלה והפעלת אמצעי לחץ כגון ניתוק קווי טלפון וחשמל; מניעת יציאה מהאזור לטיפול רפואי, ואף הטלת עוצר. משלחת של האגודה – אירית בר-ניר (מרכזת האגודה), מנחם גולן (יו"ר סניף חיפה) ועו"ד מאזן קופטי - יצאה ב-9.3.82 כדי לגבות עדויות, אך לא הורשתה להיכנס לכפרים והאגודה החליטה לעתור לבג"ץ. עו"ד שמואל לוינסון ז"ל (אז – עורך דין בתחילת דרכו ולימים

חבר הנהלה. לוינסון נרצח ב-1994, זמן קצר אחרי בחירתו ליו"ר הנהלת האגודה) הגיש את העתירה, אך ערב הדיון הוסר צו הסגירה והעתירה בוטלה.

משלחת שנייה של האגודה – בה השתתפו דניאל עמית ורות גביון - יצאה לעין קינייה ולמגידל שמש ב-11.4.82. את העדויות שנאספו פרסמה האגודה שלושה ימים לאחר מכן, במסיבת עיתונאים בהשתתפות השופט חיים כהן, שכאמור פרש מבית המשפט העליון זמן קצר קודם וקיבל על עצמו את תפקיד נשיא האגודה. ההודעה שמסרה האגודה הייתה מאופקת כדרכה, ועיקרה היה תביעה לחקירה: "האגודה לזכויות האזרח רואה בחומרה רבה ביותר את ממצאי המשלחת לרמת הגולן, והיא מזמינה תגובות הרשויות לגבי התלונות המפורטות כאן...". הנשיא הטרי חיים כהן, לעומת זאת, דיבר בחריפות רבה. ותיקי האגודה נזכרים בחיך כיצד כינה את התנהגות הצבא, במבטאו הייקי, 'התנהגות ברברית'.

**"הרבה אנשים כעסו עלינו
שהוצאנו את דיבת הארץ רעה. זו
הייתה הפעם הראשונה שנתקלנו
בנטייה של ישראלים מאוד לא
לאהוב שאומרים להם שהשלטונות
 שלהם עושים משהו שהוא לא
בסדר"**

בעקבות מסיבת העיתונאים פרסם צה"ל תגובה למקרים שפורטו בעדויות שגבתה משלחת האגודה ואף פתח בחקירת הטענות באמצעות מצ"ח. לפעילים הנלהבים נגרמה מבוכה רבה כאשר הודיע צה"ל שערך חקירה יסודית של הטענות ומצא שחלק מהתצהירים על אלימות הופרכו ובאחרים לא היו ראיות מספיקות להגשת כתבי אישום. הפרשה משכה ביקורת חריפה על האגודה הצעירה. לאחר מעשה חשבו אנשים אחדים באגודה שהחלטה לכנס מסיבת עיתונאים הייתה מוטעית וחששו שהדבר פגע באמינות ובמכובדות של הארגון.

שופט בית המשפט העליון, חיים כהן, התמנה לנשיא האגודה לזכויות האזרח מיד לאחר פרישתו מבית המשפט העליון. במסיבת עיתונאים כינה את התנהגות הצבא ברמת הגולן 'התנהגות ברברית'

"זה היה האירוע הראשון שבו פרצנו לחזית המודעות הציבורית", אומרת רות גביזון, "נכון שרובם ביקרו אותנו על זה. אני חושבת שההתקפה עלינו הייתה בהחלט מוגזמת מפני שאנחנו אמרנו שיש לנו תצהירים, אנחנו לא אומרים שזה מה שקרה ואנחנו מוסרים אותם לבדיקה. לא היינו מנוסים, והתקשורת לא אהבה אותנו בעניין הזה. אני חושבת שהיו להם רגשי אשמה כי אנחנו עשינו את הדבר שהם היו צריכים לעשות. הרבה אנשים כעסו עלינו על זה שהוצאנו את דיבת הארץ רעה. זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלנו בנטייה של ישראלים מאוד לא לאהוב שאומרים להם שהשלטונות שלהם עושים משהו שהוא לא בסדר".

הפרשה הזו ליוותה את האגודה עוד שנים רבות. לחלק מהפעילים הוותיקים הייתה בבחינת טראומה וגרמה להם לבדוק כל פרסום בקפדנות ולהיזהר משנה זהירות.

ב-1981 יזם פרופ' יעקב לורד, שהיה אז חבר אגודה, הענקת פרס שנתי מטעם האגודה לאדם שתורם לזכויות אדם. "בתחילה היה זה פרס כספי צנוע (כ-\$250), מכספים שגייסנו", מספר מיכאל ברגר, "עד שב-1987 חתן הפרס היה השופט צבי ברנזון וזה נראה מגוחך לתת לו כמה מאות שקלים. הכבוד והיוקרה הם שהיו חשובים ולכן החלטנו להפסיק את הפרס הכספי, ולהפוך את זה לאות. בשנת 1983, לאחר רצח אמיל גרינצווייג, שהיה חבר באגודה, ביקשנו וקיבלנו את הסכמת משפחתו לקרוא את האות על-שמו".

התבססות עשור שני 1982-1991

עיקר הפעילות בשנים הראשונות נעשה בידי חברי ההנהלה, שעשו את מלאכתם בהתנדבות. בשנות השמונים נפתח המשרד הראשון של האגודה והחלה שכירת כוח אדם שכיר לאגודה. תחילה גויסו רכזי פעילות ולאחר מכן הוקמו מחלקה משפטית ומחלקה חינוכית. בין העובדים בשנים אלו היו יהושע שופמן, כיום המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, אביגדור פלדמן, וגם סטודנטית בשם שלי יחימוביץ, שהייתה רכזת סניף באר שבע (ולימים עיתונאית בכירה).

הבסיס העיקרי לתנופה זו היה תמיכה כספית שקיבלה האגודה מהקרן החדשה לישראל. הקרן הוקמה בשנת 1979 ביוזמת יונתן כהן (חבר ילדות של דייב קרצמר מדרום אפריקה, שהיגר לקליפורניה ונישא לאשה ממשפחת יצרני הגיינס לוי-שטראוס). מקימי הקרן החדשה ביקשו לקדם שינוי חברתי בישראל ובנייה של חברה צודקת, שוויונית ופלורליסטית, באמצעות גיוס משאבים והפנייתם לטיפול ארגוני שינוי חברתי לא-מפלגתיים בישראל. הקרן החדשה הגדירה ארבעה תחומים בהם תתמוך: זכויות אזרחיות, קידום נשים, דו-קיום יהודי-ערבי וצדק חברתי. כדי לא לפזר את הכסף הוחלט 'להמר' על ארגון אחד בכל אחד מהתחומים. "היום יש בשטח שלושים-אלף עמותות וארגונים וולונטריים", אומר יצחק גלנור, שהיה אז סגן נשיא הקרן, "אז לא היה כמעט כלום. ראינו ארגון קטן, שעושה עבודה מאוד נחמדה, והחלטנו שהאגודה תהיה ארגון הדגל בתחום זכויות האזרח". בעוד שלגבי התחומים האחרים היתה התלבטות באיזה ארגון לבחור הרי שלגבי האגודה הייתה תמימות דעים בין חברי הנהלת הקרן הישראלים וחברי ההנהלה האמריקאים, שתחום זכויות האזרח היה מוכר להם היטב. "לאחר תקופת ניסיון, שבה הוצדק מעל לכל ספק ה'הימור' על האגודה", אומר גלנור, "נחתם הסכם בין הקרן לאגודה ובו התחייבה הקרן להמשיך בסיוע כספי שוטף לפעילות האגודה. זאת תוך הבטחת עצמאותה של האגודה. שיתוף הפעולה ההדוק בין הקרן החדשה לישראל לבין האגודה לזכויות האזרח נמשך מאז ועד עתה".

המימון של הקרן החדשה היה רק אחד משני הגורמים לתנופה. גורם חשוב לא פחות הייתה רות גביזון. "רותי לא הייתה בין המייסדים ההיסטוריים", אומר קרצמר, "אבל היא הדמות שתרמה יותר מכל אדם אחר לעיצוב האגודה. הצירוף של הנגישות לאמצעים כספיים (בזכות הקרן החדשה) ואדם בעל יכולת ארגונית נתן דחיפה לקיום פעילות של ממש. עם המענק הראשון מהקרן החדשה, בסך כ-5,000 דולר, רותי החליטה לשכור משרד ומזכירה".

גביזון אכן ניחנה בכושר ארגוני יוצא דופן. חלק נכבד ממרצה ומזמנה הוקדש לצדדים הארגוניים הפחות זוהרים של ניהול הארגון. היא הצטיינה גם בגילוי "כשרונות צעירים" ובגיוסם לפעילות

באגודה. עו"ד יורם דנציגר היה מעורב בפעילות בנושא זכויות אדם כיו"ר מועצת הסטודנטים למשפטים באוניברסיטת תל אביב. "מאוד התרשמתי", הוא נזכר, "מזה שמרצה למשפטים שלא הכירה אותי פנתה אלי והתעניינה בי". דן יקיר הצטרף לאגודה בהיותו סטודנט למשפטים באוניברסיטת תל אביב. זמן קצר אחר כך שלח מכתב לאגודה ובו הביע דעתו בעניין כלשהו והזמין עותק מספר המאמרים שפרסמה האגודה לכבוד חיים כהן. הספר הגיע בידי שליחה מיוחדת: "רותי התקשרה אלי ואמרה שהיא תהיה בחיפה (שם גרו הוריי) ורוצה להביא לי את הספר. נפגשנו בבית הקפה בשכונת דניה, רותי באה עם הכלבה שלה (התפעלתי מאוד מכך שגם הכלבה אכלה גלידה). זמן קצר לאחר מכן היא הציעה לי להיות רכז סניף תל-אביב, שהיה בשלבי הקמה מחדש. היה לה תמיד חוש לגילוי כשרונות צעירים". "חשבתי שחיוני לבנות מסה קריטית של אנשים", מסבירה גביזון, "ובאמת הקדשתי לזה הרבה מאמץ. אז הייתי נוסעת הרבה, ואנשים שראיתי שיש להם נטייה לזה, מאוד ניסיתי לחבר אותם ולהמריץ אותם להשתלב".

ללמוד מניסיונם של אחרים

גידול במספר החברים ובהיקף פעילותו של הארגון, הכוונה להעסיק עובדים בשכר – כל אלה דרשו קביעת מדיניות לגבי התנהלות הארגון. באוגוסט 1982 פנתה רות גביזון למנכ"ל ACLU, איירה גלסר, וביקשה את עצתו לגבי שלושה נושאים: מניעת השתלטות על הארגון בידי קבוצה עם סדר יום שונה; שיקולים בייצוג הלקוחות ומקורות כספיים של הארגון.

גלסר השיב בטון לבבי. אין הרבה מה לעשות כדי למנוע השתלטות, כתב, למעט הכרזה על מועד אחרון להצטרפות כתנאי לזכאות להשתתף בבחירות להנהלה (וגביזון הוסיפה בכתב יד בשולי המכתב: "להוסיף לשינויי התקנון. נראה רעיון טוב"). גלסר המשיך והתייחס בפירוט לשאלות – כיצד מחליטים ואיך נוהגים.

בספטמבר 1982 ערכו גביזון ונשיא האגודה חיים כהן מסע בארצות הברית לגיוס כספים והצליחו לגייס כ-25,000 דולר, סכום נכבד במושגי אותם ימים.

שמאל, ימין, שמאל...

מלחמת לבנון והמחאה הציבורית שליוותה אותה זימנה שוב עימותים רבים עם המשטרה על מימוש הזכות להפגין.

בפברואר 1983 נרצח אמיל גרינצווייג בתום הפגנה של 'שלום עכשיו' נגד המלחמה בלבנון. גרינצווייג היה חבר אגודה והרצח היה טראומטי לגבי רבים מהחברים. בשישה במארס 1983 התקיימה ישיבה של הנהלת האגודה במשרד (חדר ומרפסת סגורה ודולפת) ברחוב עמק רפאים בירושלים; הנוכחים: רות גביזון, מיה ביילי, מיכאל ברגר, מיה בר-הלל, מירי גור אריה, אנט הוכשטיין, דן יקיר (רכז סניף ת"א), רות קלינוב, מרדכי קרמניצר (מבקר האגודה) ודייב קרצמר. במהלך הישיבה צלצל הטלפון: הוועד נגד המלחמה בלבנון מבקש מהאגודה לעתור בשמו לבג"ץ משום שהמשטרה מסרבת להתיר מצעד בירושלים לציון שלושים להירצחו של אמיל גרינצווייג. הוחלט להיענות לבקשה.

דוד חשין, כיום שופט בבית המשפט המחוזי בירושלים, היה אז עורך דין צעיר, והסכים להגיש את העתירה בהתנדבות. "היה צריך להכין עתירה מהיום למחר", הוא אומר, "כי היה חשוב לקיים את התהלכה במועד השלושים לרצח. יחד עם דייב ורותי, עבדנו בלילה ובחנו את האסמכתאות החוקיות. היה כבר בג"ץ סער בעניין חופש ההפגנה, והיה עיקרון שנקבע שוב ושוב בעניין תהלוכות של צבא הישע בארצות הברית, שבמדינה דמוקרטית המשטרה צריכה להגן על האזרח מפני אספסוף שמתנכל לו בשל דעותיו. כדי למנוע דחיית העתירה בטענה שאין לנו מעמד אמרתי לרותי 'בואי נצרף עותר בשר ודם, ליתר ביטחון, שיהיה לנו גם עותר ספציפי', וכך הוגשה העתירה בשמו של אלן לוי, אחד מפעילי הוועד נגד המלחמה בלבנון".

העתירה הוגשה למחרת בבוקר, ויום לפני המצעד המתוכנן התקיים הדיון בבג"ץ, בפני השופטים אהרן ברק, דב לוין ושושנה נתניהו. עם הגשת העתירה כבר הגמישה המשטרה את עמדתה ובמקום להרשות רק כינוס ברחבה מול משרד ראש הממשלה (שם נרצח גרינצווייג), הייתה מוכנה שהמפגינים יצעדו לרחבה, אך לא במסלול שבו צעדה בחודש הקודם הפגנת 'שלום עכשיו', כפי שתכנן הוועד, מחשש לפגיעה חמורה בסדר הציבורי. השופט ברק הציע במהלך הדיון שחלק מהמצעד יצעד באותו מסלול, כדי להבליט את נחישות המפגינים לא להירתע מאלימות, ואילו היתר יצעדו בדרך חלופית, כדי להקל על המשטרה. העותרים היו מוכנים לפשרה זו, אך המשטרה התנתה תנאים שנראו בלתי סבירים לבית המשפט. לאחר התייעצות של כמה דקות חזרו

השופטים וקבעו כי על המשטרה לספק הגנה נאותה למפגינים, ולא לאסור את קיומה של ההפגנה בשל החשש ל אלימות כלפי המפגינים. "... חופש ההפגנה והאסיפה עומד על בסיס אידאולוגי רחב, אשר במרכזו ההכרה בערכו של האדם, בכבודו, בחופש הניתן לו לפיתוח אישיותו, וברצון לקיים צורת משטר דמוקרטית ... לזכות ההפגנה והאסיפה מוכר מקום של כבוד בהיכל זכויות היסוד של האדם", נאמר בפסק הדין.

"הייתה תחושה", אומר חשין, "שנקבע תקדים חשוב על חופש ההפגנה והמשטרה נאלצת להתרגל לכך שלא כל סירוב שלה יתקבל ויהיה עליה לתת היתרים באופן שגרתי". בהפגנה צעדו רבים שלא הזדהו עם הוועד נגד המלחמה בלבנון, אלא עם המחאה על הרצח ועקרון חופש הביטוי. היו גילויי אלימות מצד אנשי ימין שהתנכלו למפגינים, ואחד המפגינים אף נפצע.

"נקבע תקדים חשוב על חופש ההפגנה"

זמן קצר אחר כך פנה לאגודה גרשון סלומון, פעיל "נאמני הר הבית". מפקד משטרת מרחב ירושלים סירב להתיר להם להתפלל ביום שחרור ירושלים, ליד שער הכניסה המערבי להר הבית (שער המוגרבים), מחשש כי תפילה במקום זה תגרום להפרת הסדר הציבורי.

"היה לי מאוד חשוב שהאגודה לא תצטייר כאגודה של שמאלנים", אומר דוד חשין, "ולכן שמחתי שגרשון סלומון פנה אלינו. התחלתי לטפל בתיק אבל נאלצתי להפסיק את הטיפול בגלל תיק פרטי שהעסיק אותי באותו מועד". את העתירה לבג"ץ הגיש משה דרורי, אז עורך דין וכיום שופט בבית המשפט המחוזי בירושלים. בית המשפט קיבל את העתירה וקבע שזכותם של העותרים להתפלל במקום, ובלבד שתפילתם אינה יוצרת סכנה קרובה לוודאי של פגיעה בשלום הציבור.

במשך כל התקופה הזו עמדו מול בית ראש הממשלה דרך קבע שתי משמרות מחאה, האחת של מתנגדי מלחמת לבנון והשנייה של התומכים בה. המשטרה נהגה להגיע ערב-ערב למקום, לקחת תעודות זהות מהמפגינים ולרשום את שמותיהם. האגודה החליטה לעתור לבג"ץ נגד הנוהג הזה. דוד חשין הגיש גם את העתירה הזו. "אנחנו טענו" הוא אומר, "שיש בזה פגיעה והגבלת החירות. אסור שאדם יחשוש להביע את דעתו". "המשטרה אמרה, תראו, זה בית ראש ממשלה. אם יקרה משהו, אנחנו צריכים לדעת מי נמצא שם", אומרת רות גביזון, "אז פנינו לשתי הקבוצות, והצלחנו להשיג עותר מכל אחת משתי הקבוצות. הקבוצה הימנית אמרה לנו בפירוש שהם הולכים איתנו מפני שהם התרשמו מזה שהלכנו עם נאמני הר הבית. הם באמת ראו שאנחנו לא בצד אחד של

המערכת הפוליטית. הלכנו לבית המשפט והגענו להסכם עם המשטרה, ששתי המשמרות יתנו לנו את שמות המפגינים, המשטרה לא תיקח יותר תעודות זהות, ואם יקרה משהו, אנחנו ניתן להם את הרשימות. אני זוכרת, הייתי הולכת לשם, או אני או מישהו אחר, אני גרתי אז ברחוב הס, ליד בית ראש הממשלה, והייתי הולכת לשם המון פעמים, ראשית כדי לוודא שבאמת לא מטרידים אותם, ושנית, כדי לרשום את הרשימות".

**היועץ המשפטי לממשלה יצחק
זמיר הוציא הנחיה למשטרה
והבהיר שקיום משמרת מחאה
אינו דורש רשיון ולכן אין לעצור
מפגינים במשמרת כזו ללא סיבה
מוצדקת. הייתה תחושה של הישג
גדול.**

חלק מהמאבק של אנשי האגודה היה לשנות את נוהגה של המשטרה, לעצור מפגינים דרך שיגרה, בטענה שהפגינו ללא רשיון למרות שלא צריך רשיון להפגנה. "היו מכניסים את המפגינים למעצר. אנחנו היינו באים ומנסים להוציא אותם. בבוקר היינו מגישים לבג"ץ עתירה להביאס קורפוס [צו הבאה], והיו משחררים אותם", מספרת רות גביוון, "היו שבתות, זה היה פק"ל שהיינו יודעים שיש הפגנה ואז אנחנו צריכים להכין עתירה מהר כי יעצרו את האנשים, ואם לא נכין עתירה, לא ישחררו אותם. אחרי שזה קרה פעמיים או שלוש, דרשנו מבית המשפט שיוציא פסק דין עקרוני כדי שזה ייפסק". הפעולה העקבית נשאה פירות. היועץ המשפטי לממשלה אז היה יצחק זמיר. הוא הוציא הנחיה למשטרה והבהיר שקיום משמרת מחאה אינו דורש רשיון ולכן אין לעצור מפגינים במשמרת כזו ללא סיבה מוצדקת. לפעילי האגודה הייתה תחושה של הישג גדול.

בשנה זו פרסמה האגודה תזכיר הקורא לביטול הסעיפים בחוק שמכוחם מגבילים את זכותם של עצירים בטחוניים להיפגש עם עורך-דין לתקופה העלולה להגיע לחודש ימים. בהקשר זה ציינה האגודה כי טיפלה במקרים בו נעשה שימוש בסעיפים אלה לגבי ערבים אך גם במקרים אחדים של עצירים בטחוניים יהודים כגון אנשי המחתרת היהודית.

הערוץ החינוכי

מתחילת דרכה ארגנה האגודה ערבי עיון, סימפוזיונים והרצאות בנושאי זכויות אזרח. בשנות השמונים התרחבה הפעילות הזו. אן סברסקי, מתנדבת בסניף תל אביב, הקימה קאדר של מרצים, יצרה קשרים עם בתי ספר ויוזמה הרצאות רבות בפני תלמידים ומורים. נערכו גם משפט מבויס עם השופט בדימוס בנימין כהן, סדרת הרצאות לזכר חמן שלח ז"ל (שקובצו אחרי-כן לספר) ועוד. בעקבות פעילות זו אישר משרד החינוך בנובמבר 1984 שילוב נושאים מתחום זכויות האזרח בעבודות גמר של תלמידי יא-יב בבתי הספר בהם מתקיימת פעילות של האגודה.

באמצע שנות השמונים הוחל גם בכתיבה של תכניות לימודים וחומרים עיוניים, בעזרת מענק שהתקבל מקרן פורד. מגבלות של היקף פעילות וכוח אדם מנעו מהאגודה להגיע לקהל גדול ולכן הוחלט להתמקד ב'תורה שבכתב' - בתשתית של מאמרים ופרסומים, שישמשו להנחלת הידע. "לא היה כלום, לא היה ספר על זכויות אדם, לא היה מאמר על זכויות אדם וכל השיח הזה בכלל לא היה קיים", מספרת רות גביזון, "אם אני מדברת, שמעו אותי ארבעים איש. אבל אם אני כותבת משהו והמשהו הזה הוא טוב ועומד במבחן של ביקורת, דורות שונים יכולים לקרוא את זה, מורים יכולים ללמד את זה, יכולים להמחזי את זה". כך החל פרסום הסידרה "עיונים בזכויות האזרח", בעברית ובערבית, ובמסגרתה יצאו לאור במשך שנות השמונים החוברות: הזכות להפגין; זכויות אזרח ודמוקרטיה; המערכת המשפטית והמינהלית בשטחים; זכויות חשודים ונאשמים; חופש הביטוי; שוויון הכול בפני החוק; הזכות לחינוך; זכויות נשים; הגבלות על חופש התנועה בשטחים.

**מגבלות של היקף פעילות וכוח
אדם מנעו מהאגודה להגיע לקהל
גדול ולכן הוחלט להתמקד ב'תורה
שבכתב' - בתשתית של מאמרים
ופרסומים, שישמשו להנחלת
הידע**

שנות השמונים היו שנים של פעילות ענפה בסניפי האגודה. בבאר שבע פעלו צוות נגד פגיעות בזכויות האזרחים הבדואים בנגב וצוות לזכויות ברצועת עזה; בסניף ירושלים פעלו צוות שטחים,

צוות האוניברסיטה, צוות נשים וצוות לזכויות חולים; בתל אביב פעלו צוות לזכויות חולי נפש וצוות לסיוע משפטי לנאשמים בפלילים; ובחיפה פעלו צוות חינוך וצוות איכות הסביבה.

מארס 1983

"שלי יחימוביץ, רכזת סניף באר שבע, סייעה באיסוף מידע לקראת עתירה לבג"ץ בנושא תפיסת גמלים של משפחות אל-ווג' מאזור מצפה רמון. עוה"ד חיים רוזנצוויג מירושלים, מלווה בד"ר יצחק ביילי, הצליחו בבג"ץ, אולם חלק מהגמלים טרם הוחזרו."

פברואר 1984

"פעילותו של צוות האוניברסיטה, מרכז: אלון הראל, (לימים פרופסור למשפטים וחבר הנהלת האגודה) מושבתת לעת עתה – טוענים שלא התעוררו השנה בעיות בקמפוס הירושלמי המצדיקות את טיפולו של הצוות – אם רק יוכל מאן דהוא להפריך טענות אלה, ישמח הצוות לחדש פעילותו."

הומוסקסואלים בצה"ל

ב-1979, בתשובה לפנייה של אחד מחברי האגודה שביקש פרטים לגבי פעולות האגודה הנוגעות לבעיות ההומוסקסואלים בארץ, כתב מזכיר האגודה דאז, צבי זילברטל, כיום שופט בית המשפט המחוזי בירושלים, כי הנהלת האגודה רשמה לפנייה את פנייתו "והביעה דעתה שמן הראוי להתייחס לנושא בעתיד. בעבר לא נקטה האגודה בצעדים כלשהם בנושא בעיות ההומוסקסואלים בארץ".

חלפו עוד ארבע שנים עד שנעשתה פעולה של ממש: באוגוסט 1983, בעקבות פרסום בעיתון על כך שחוזהו של אדם בצה"ל הותר בעקבות תלונה של אשתו על היותו הומוסקסואל, פנתה רות גביון, אז יו"ר ההנהלה, לראש אכ"א בצה"ל ושאלה אם נטייה מינית היא נתון רלוונטי לשירות בצה"ל ואם היא מונעת את המשך השירות. ראש אכ"א, תא"ל עמוס ירון, השיב באוקטובר 1983, כי נטיות הומוסקסואליות אינן מונעות מחייל שירות צבאי. ניסיון לברר אם נטיות הומוסקסואליות מגבילות את שירותו של חייל, ואיך מנסה צה"ל לעמוד על נטיות אלו, לא נענה, הגם שלאגודה היה ידוע, כי בפקודות מטכ"ל נקבע במפורש, כי בתפקידים מסוימים לא יועסקו חיילים

הומוסקסואלים. באותה תקופה טיפלה האגודה גם במקרה פרטי של חייל, שהתלונן על כי הועבר מתפקידו בגלל נטייתו המינית וכי אין לו כל סיכוי לקידום.

מסוף שנות השמונים הגבירה האגודה מאוד את פעולותיה נגד פגיעה בהומוסקסואלים ואפליה על רקע נטייה מינית והשיגה הישגים מרשימים בתחום זה.

הדור הבא

ב-1984 החלה הקרן החדשה לישראל בהפעלת תכנית מלגות להכשרת מנהיגות משפטית בתחום זכויות האזרח, בשיתוף האוניברסיטה האמריקאית בושינגטון. התכנית נועדה להכשיר עתודה של משפטנים שיעסקו בקידום של זכויות האדם והאזרח ושל הצדק החברתי בישראל. התכנית נולדה ביזמתו של הרמן שוורץ, פרופסור למשפטים באוניברסיטה האמריקאית בושינגטון. שוורץ בנה צוות היגוי מתוך הקרן החדשה לישראל וגייס פטור משכר לימוד מהאוניברסיטה שלו. הוא טיפל גם בצדדים ארגוניים ובנה מודל המורכב מלימודים לתואר שני במשפטים באוניברסיטה האמריקאית בושינגטון, התמחות בארגון זכויות אדם אמריקאי ועבודה בארגון זכויות אזרח בארץ. "מדחים עד כמה רעיון של אדם אחד מביא לשינוי." אומר יהושע שופמן, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה והמלגאי הראשון בתוכנית.

רבים מבוגרי התכנית עבדו לאחר שובם לישראל פרקי זמן שונים באגודה וזכו בה להכשרה מקצועית: יהושע שופמן, נטע זיו, אביגדור פלדמן, אדם פיש, מרינה לוי, דן יקיר, אילן סבן, דנה בריסקמן, דודי פלאי, הדס תגרי, מוחמד דחלה, חסן ג'בארין, גילה שטופלר, יוסף ג'בארין, משה כהן, עמרי קאופמן, באנה שגרי-בדארנה, נטע עמר.

תכנית המלגאים היא אחת מנקודות הציון החשובות בהתפתחות של האגודה ושל קהילת זכויות האדם בישראל. התכנית בנתה עתודה של משפטנים, שנחשפו הן לשיטת המשפט האמריקאית והן לדינמיקה הארגונית של ארגוני זכויות אדם, בתקופת ההתמחות בארגונים כמו ACLU, ארגוני זכויות שחורים, ארגוני נשים ועוד. האגודה לזכויות האזרח סיפקה מסגרת ופעילות ליישום הידע שצברו המלגאים.

1984

פרופ' ירום ורדימון עיצב את

הלוגו של האגודה

חופש הביטוי וגבולותיו

שנות השמונים המוקדמות היו שנות עלייתה של מפלגת 'כך', בראשות הרב מאיר כהנא, שהטיפה לשלילת זכויות מהאזרחים הערבים, על בסיס אידאולוגיה גזענית. בעקבות דברי ההסתה הגזענית של כהנא וחבריו הועלתה דרישה לקבוע בחוק שהסתה גזענית היא עברה פלילית. הנהלת האגודה קיימה דיונים רבים וממושכים בנושא זה. הרוב באגודה התנגד לקביעת איסור פלילי. "חופש הביטוי כולל לא רק את החופש לבטא דעות נעימות, חכמות ויפות. הוא כולל את החופש לבטא דעות מטופשות, שקריות, מעליבות, מרגיזות, מזעזעות ומחרידות", אמר בנימין בית הלחמי באסיפת האגודה שהתקיימה ביוני 1984, "ובכל זאת אנו מצווים להרשות לבעליהן להשמיע אותן... אם יש למישהו רצון להילחם בגזענות, אני קורא לו לפעול נגד מעשים גזעניים ולא נגד דיבורים גזעניים... תפקידה של האגודה במציאות שבה אנו חיים הוא בראש ובראשונה תפקיד חינוכי. אנו חייבים לחנך לסובלנות ולסבלנות..." את העמדה הנגדית הציג משה נגבי. "כמשפטן וכעיתונאי", אמר, "אהיה האחרון שאזלזל בחשיבותו של חופש הביטוי, אשר הוגדר ובצדק, כזכות-על... ואולם גם חסידיו המושבעים והקנאים של חופש הביטוי אינם יכולים לראות בו זכות מוחלטת". "...שוללי האיסור מתעלמים מכך שמשמעות עמדתם היא קריאת דרור מוחלט להסתה גזענית חד-כיוונית בלבד של יהודים נגד ערבים... הניסיון ההיסטורי הנורא מוכיח בעליל כי התבטאויות גזעניות חריפות מובילות – כמעט בהכרח – למעשים גזעניים".

הרוב באגודה התנגד לקביעת איסור פלילי על הסתה גזענית, עד שכהנא נבחר לכנסת ועמדת האגודה נשקלה מחדש

שבועות אחדים לאחר הדיון הזה התקיימו הבחירות לכנסת ה-11, כהנא נבחר לכנסת ועמדת האגודה נשקלה מחדש. "הסכנה המוחשית לדמוקרטיה, המתגלה עתה, מצריכה הערכה מחודשת של האיזון בין האמצעים הדרושים לדמוקרטיה להיאבק על נפשה לבין הגנה בלתי מסויגת על זכויות אזרח". נאמר בהודעה שפרסמה האגודה, "לכן החליטה עתה הנהלת האגודה פה אחד כי יש מקום לחוקים מוגדרים בזהירות ובקפדנות שיגבילו את הזכות להיבחר למוסד המחוקק ואת חסינותם של חברי כנסת במקרים של תמיכה מוצהרת באפליה על בסיס גזעי או לאומי, איומים מפורשים על הדמוקרטיה, השתתפות בפעולות אלימות הנובעות מאלו, או הגנה עליהן".

בין סקוקי לאום אל-פחם

בשנות השבעים ייצג ACLU (האיגוד האמריקאי לחירויות אזרחיות) ארגון ניאאו-נאצי, שביקש לקיים תהלוכה בסקוקי, פרבר של שיקגו, שכמחצית מתושביו היו יהודים ובהם הריכוז הגדול ביותר בארצות הברית של ניצולי שואה. זה היה תיק מובהק של הגנה על חופש הביטוי: הגנה על זכות ההפגנה של קבוצה קיצונית הדוגלת ברעיונות מעוררי תיעוב. החלטת ACLU לטפל בתיק זה עוררה סערה גדולה, במיוחד בקרב יהודי ארצות הברית, כשהלוחמניים ביותר היו אנשי הליגה להגנה יהודית (שנוסדה בידי מאיר כהנא). אריה נייער, מנכ"ל ACLU, נשאל כיצד הוא, כיהודי, יכול להגן על חופש הביטוי של הנאצים. חברים החזירו את כרטיסי החבר שלהם בכעס. בפברואר 1978 פסק בית המשפט הפדרלי לטובת הנאצים. אלה, משהוסר המכשול שעמד בפניהם, לא מימשו את ההישג והתהלוכה מעולם לא התקיימה.

לאחר בחירתנו לכנסת הודיע מאיר כהנא כי בכוונתו לבוא לאום אל פחם ולשכנע את התושבים ברעיונותיו. האגודה קיימה דיון בנושא וקיבלה את עמדת גביזון כי מקרה זה שונה ממקרה סקוקי וכי כשאדם בא לבתייהם הפרטיים של אנשים וקורא להם לעזוב - אין מדובר בהגבלה בלתי-מוצדקת של חופש הביטוי.

באותה עת הצטרפה לאגודה חברה חדשה, עו"ד ליאורית דניאל, שייצגה את אנשי 'כך' יואל לרנר וברוך בן יוסף. דניאל ייצגה אותם כאשר נעצרו (כל אחד בנפרד) במעצר מינהלי והגישה לבית

המשפט, בין היתר, חוות דעת של האגודה נגד השימוש במעצר מינהלי ("זה לא ממש עזר", היא אומרת). בעקבות הקשר שנוצר הצטרפה כאמור לאגודה, כעבור שנה צורפה להנהלת האגודה ובשנת 1985 נבחרה ליו"ר ההנהלה.

ישיבות ההנהלה התקיימו מדי שבוע בשבוע, במשרד הקר והדולף ברחוב עמק רפאים, ובהן נדונו בכובד ראש הנושאים שעל הפרק. דן יקיר ייצג בהנהלה את סניף תל אביב והוא זוכר היטב הן את הקור הנורא בישיבות ("הייתי צריך שני זוגות גרביים!") והן את הדיונים המרתקים בהנהלה, שבין חבריה באותה תקופה היו רות גביזון, דייב קרצמר, מוטה קרמניצר ומירי גור-אריה. "למדתי שם את משנת זכויות האדם", הוא אומר. צוות העובדים מנה בשלב זה רכזי פעילות בסניפי האגודה בירושלים, חיפה, תל אביב ובאר שבע, מזכירה, רכזת חינוכית ועו"ד - בהיקפי משרה שונים. חברי ההנהלה, שעשו את עבודתם בהתנדבות, ניהלו בפועל את האגודה וכרעו תחת העומס. ב-1984 הוחלט אפוא להוסיף לצוות מנהל (יהודה יניב). וכעבור שנה הגיע לאגודה יהושע שופמן, המשפטן הראשון שלמד במסגרת תכנית המשפטנים של הקרן החדשה. חברי ההנהלה עדיין היו מעורבים מאוד, אבל מרכז הכובד החל לעבור לצוות המקצועי.

זכויות גם בין כותלי הכלא

במהלך שנת 1984 ניהלה האגודה מאבק, שלווה בסערה תקשורתית, נגד השימוש בגז מדמיע כאמצעי ענישה בבתי כלא, בעקבות פניות שקיבלה מאסירים. נציב שירות בתי הסוהר סירב לדרישת האגודה שתיערך בדיקה חיצונית ובלתי תלויה, של הנושא, והקים ועדת בדיקה פנימית. כעבור שנתיים הוכנסו שינויים בפקודת בתי הסוהר והוגבל – אף שלא הופסק - השימוש בגז.

ב-1984 התקיימו בחירות לכנסת ה-11. לפי החוק, על כל בוחר להצביע בקלפי ששמו מופיע ברשימת הבוחרים שלה, על פי רוב במקום מגוריו הקבוע. אסירים ועצירים יכלו, אפוא, לממש את זכותם לבחור רק אם קיבלו חופשה ביום הבחירות. ליאורית דניאל הגישה בשם האגודה עתירה לבג"ץ נגד שר הפנים, כדי שיורה לקבוע הסדרים שיאפשרו לאסירים ולעצירים לבחור גם אם ביום הבחירות לא יהיו בחופשה מהכלא או מבית המעצר. בית המשפט הדגיש בפסק הדין כי ראוי לדאוג להסדרים שיאפשרו לעצירים ולאסירים לממש את זכותם. "כל זכות מזכויות האדם, באשר הוא אדם, שמורה לו גם כאשר נתון הוא במעצר או במאסר", נאמר בפסק הדין. עם זאת,

קביעת הסדרים כאלה חייבת להיעשות באמצעות המחוקק, ולפיכך דחה את העתירה. האגודה יזמה אפוא שינוי בחוק, והוא התקבל בכנסת בשנת 1986.

ניסיונות חוזרים ונשנים במשך השנים להביא את הכנסת לביטול תקנות ההגנה (שעת חירום) מתקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל, נכשלו. כך קרה גם לניסיונות להביא לחקיקת חוק יסוד: זכויות האדם

ככל שצברה האגודה ניסיון ומעמד, כך שותפה בתהליך החקיקה. משרד המשפטים העביר לעיונה תזכירים של הצעות חוק בשלבי גיבוש מוקדמים והיא נהגה – וממשיכה בכך גם כיום – להעיר הערות ולהציע תיקונים וניסוחים טובים יותר מבחינת ההגנה על זכויות האדם.

ההצלחה לא הייתה מובטחת. ניסיונות חוזרים ונשנים במשך השנים להביא את הכנסת לביטול תקנות ההגנה (שעת חירום) מתקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל, נכשלו. כך קרה גם לניסיונות להביא לחקיקת חוק יסוד: זכויות האדם, על בסיס הצעת פרופסור קלינגהופר.

האגודה הציעה תיקון לחוק בעניין איסור פרסום שמות חשודים במגמה להבטיח איזון בין חופש הביטוי והזכות לשם טוב לבין הזכות לפרטיות; שינוי חוק השיפוט הצבאי בעניין עילות לפגיעה בפרטיות של חייל בעריכת בדיקה לגילוי סמים; תקנות לטפסי הסכמה מדעת של חולים לטיפול רפואי, חוק זכויות החולה; תיקון החוק בעניין אשפוז פסיכיאטרי כפוי; ב-1986 נוסחה הצעת חוק להרחבת האיסור על אפליה בעבודה, שאומצה והוגשה בידי קבוצה של 15 חברי כנסת. ההצעה התקבלה והחוק נכנס לתוקף ב-1988 (ב-1995 יורחב איסור האפליה בחוק עוד יותר).

אשה במועצה דתית?

לאה שקדיאל, אשה דתייה, תושבת ירוחם, הייתה חברה נבחרת במועצה המקומית, מאז 1984. בינואר 1986 בחרה אותה המועצה המקומית לכהן מטעמה במועצה הדתית של ירוחם. היא פנתה לאגודה, סיפרה את הסיפור ואמרה: "נבחרתי ואני חושבת שלא יאשרו את המינוי".

"מתוך היכרות עם חוק שירותי הדת היהודיים", אומרת שקדיאל, "הבנתי שאני יכולה לזכות בבג"ץ והבנתי שבלי בג"ץ זה לא יזוז. יהושע שופמן הגיע לירוחם לבדוק את הקייס מקרוב. הופתעתי לפגוש אדם דתי. חשבתי שאני פונה לאגודה לזכויות האזרח, למנגנון החילוני. מאוד שמחתי שהיועץ המשפטי הוא אדם דתי. אחרי שחלפו כמה חודשים יהושע הגיע למסקנה שהגיע הזמן לצאת לעיתונות. פנו לכתב של סוכנות עתי"ם בבאר שבע והתפרסמתי בן לילה. עד אז הכל התגלגל בפרופיל נמוך. פתאום התחילו להתעניין בי. העניין נמשך שנתיים ותשעה חודשים."

במאי 1988 ניתן פסק הדין בבג"ץ והמונופול הגברי במועצות הדתיות נפרץ לראשונה. בג"ץ קבע כי אי הכללת מועמד למועצה דתית, משום שהמועמד הוא אשה, נוגד את עקרון היסוד של מערכת המשפט הישראלית, לפיו אפליה מטעמי מין אסורה.

באוקטובר 1988 התכנס לראשונה ההרכב החדש של המועצה הדתית בהשתתפות שקדיאל. היא כיהנה במועצה הדתית בירוחם קדנציה מלאה בת חמש שנים. מאז מונו עוד כעשרים נשים למועצות דתיות ברחבי הארץ. "אין לי ספק שאף אזרח לא יכול ללכת על דבר כזה בלי שיילחם בשבילו איזשהו גוף ציבורי". היא אומרת, "בשביל מאבק ציבורי כזה צריך מומחיות מסוג מסוים ומורכב, לא רק משפטית, גם הבנה פוליטית, חברתית".

הצוות תופס פיקוד

בקיץ 1986 הגיעו לאגודה, לאחר שנת לימודים בווינגטון, נטע זיו ואביגדור פלדמן, שהצטרפו אל המלגאי הראשון, יהושע שופמן. עד אז היה נהוג שההנהלה דנה בכל תיק משפטי ועורכי-דין פרטיים ייצגו בהתנדבות את העותרים, מטעם האגודה. כעת היה באגודה צוות של משפטנים מיומנים וזמינים שמטבע הדברים לקחו על עצמם את הטיפול בהתדיינות המשפטיות וכבר לא חיפשו מתנדבים. עד מהרה גם הפסיקו להביא כל תיק משפטי לדיון בהנהלה. המייסדים קיבלו את המעבר הזה ברוח טובה וחלקם הפחיתו את היקף פעילותם. מעבר דומה התרחש בתחום החינוכי.

בין הפעילים בסניפים היו שקיבלו את המפנה בצער ואף בכעס. עד אז נהנו מחופש פעולה לטפל בפניות שהגיעו אליהם וליזום אירועים ציבוריים ופעילות חינוכית; הפעילות הזו הייתה גם כלי

לגיוס חברים ופעילים נוספים. הם הקדישו מזמנם ולא רצו לקבל תכתיבים מירושלים. "הסיבה להקמת הסניפים," אומר יורם דנציגר, "הייתה להפוך את הפעילות יעילה ועניינית ולאפשר לאנשים פעילות מעורבת. הסניף היה גם מפגש חברתי מהנה. אי אפשר לתת לאדם שזכויות אדם יקרות לו מטלות שעושות אותו מעורב אלא אם זה ליד הבית. ברגע שנגמרה השיטה הזו מה אפשר להציע לעו"ד רציני? מקסימום להיות חבר הנהלת הסניף. בסניף תל-אביב הייתה פעילות חינוכית ענפה, שהסניף ארגן ויזם, מאות הרצאות בשנה. זה מחייב מאמץ גדול, וזה היה הערוץ לניצול מתנדבים שאינם עורכי דין אבל בעלי כושר גדול. כאשר גוף הופך להיות מאוד ממוסד הוא חדל להיות ארגון שטח. ברגע שהאגודה שינתה כיוון, לאנשים מסוימים אין מה לתרום. לתהליך הזה יש קשר להקמת ארגונים אחרים. טוב שיש גופים שפועלים בנושאים רבים. הכאב הגדול היחיד שלי הוא שהיה משהו שהחזיק לאנשים מחויבות על בסיס יומי. אין לי ספק שהאגודה החטיאה. היה צריך במקום הריכוזיות החולנית, להקים מחלקות עצמאיות בסניפים, שבצד המשפטי, למשל, היו מגייסים עורכי-דין מתנדבים, ובמקום לקחת עוד עורכי-דין להביא אנשי ארגון".

מנגד הועלו טענות, שאין הצדקה למדיניות עצמאית של הסניפים במדינה קטנה כמו ישראל. בהשוואה המתבקשת ציינו המתנגדים כי יש הצדקה לקיומם של הסניפים המקומיים של ה-ACLU בארצות הברית, הן מבחינת גודל השטח והמרחק בין הסניפים והן משום שיש הבדלים מהותיים בחוק בין מדינה למדינה, בעוד שבישראל אין שוני כזה.

אשפוז פסיכיאטרי כפוי

כבר בשנים הראשונות של האגודה כתב לסלי סבה תזכיר על אשפוז כפוי של חולי נפש וארגון סימפוזיון בנושא. בשנת 1986 הפיצה האגודה תזכיר לגבי שינויים נחוצים בחוק, עליו שקד במשך כשנתיים צוות בסניף תל-אביב – בהשתתפות רות יפה, דן יקר, לסלי סבה, משה חובב והפסיכיאטר עמיחי לוי. התזכיר, שהושפע רבות מפסיקה, מספרות ומחקיקה אמריקאית, היה סנונית ראשונה לרפורמה בעניין האשפוז הכפוי, ואף הוזכר בפסק דין של בית המשפט העליון. נציגי האגודה השתתפו בדיונים שנערכו בכנסת לגבי שינוי החוק. במשך שנים אחדות עסקה האגודה בעיקר בצד התאורטי של הנושא ולא בהתדיינות משפטית. רק ב-1988 הוגש לראשונה ערעור על אשפוז כפוי בידי ציפי האופטמן – עורכת דין שהחלה להתנדב בסניף תל אביב – ודן יקר. "ציפי הסכימה לייצג פונה בערעור. היא פנתה אליי וביקשה לראות דוגמאות של ערעור על

אשפוז כפוי, והופתעה לשמוע שהאגודה מעולם לא הגישה ערעור כזה", מספר יקר, "הכנו יחד את הערעור, פיתחנו פרשנות של החוק לגבי דרגת המסוכנות על פי מבחנים מקובלים, והופענו יחד בפני השופט חיים פורת בבית המשפט המחוזי בתל-אביב. בסופו של הדיון התקבלה החלטה מאוד חשובה ותקדימית לגבי הזכות להליך הוגן בדיון בוועדה הפסיכיאטרית ותפקיד המשפטן בוועדה". הנושא הזה ימשיך ללוות את האגודה ביתר שאת בשנות התשעים.

אינתיפאדה זכויות האדם בשטחים

כשפרצה האינתיפאדה לא שיערו מה יהיה היקפה ומשכה, ובאגודה נפתח תיק בשם "אירועי דצמבר 87". עד מהרה התברר כי מדובר במשהו רחב בהרבה.

נטע זיו, כיום מנהלת הקליניקה לחינוך משפטי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב ואז עורכת דין באגודה: "האגודה הייתה צריכה להגדיר לעצמה מה התפקיד שלה. בהנהלה הייתה כל הקשת - מעלי נתן שייצג את הקו השמרני עד ענת הופמן שרצתה שחברי ההנהלה יסעו לתרום דם בעזה. הנושא הקלאסי לאגודה היה תנאי מעצר. ביקשנו וקיבלנו אפשרות לסייר במתקני כליאה צבאיים. במסגרת זו היינו בכלא דהרייה. חזרתי מזועזעת. לא יכולתי לישון כמה לילות".

לאחר ביקור נוסף בכלא דהרייה, שבו הוחזקו חשודים בהפרות סדר, כתבה זיו בדו"ח: "קשה לבטא במילים את תחושתנו למראה תאי הכליאה במתקן דהרייה. התאים סגורים בדלת פלדה אטומה עם חריץ הצצה קטן. החלונות בתאים קטנים וגבוהים מאוד וברוב התאים מכוסים [החלונות] באסבסט או פח, בו מספר חורים קטנים לאיוורור... כאשר פתח הסוהר את דלת התא, נתגלתה לעינינו תמונה קשה ביותר. תא זה הוא בגודל של כ-15 מ"ר ומאוכלס מקיר לקיר. מוחזקים בו 14 איש בשטח רצפה היכול להכיל לכל היותר 8 מזרנים. בפינת החדר עומד דלי המשמש לעשיית צרכים. את הדלי מרוקנים פעם ביום ושופטים בליזול. בחדר צחנה איומה. הוא חשוך כמעט לחלוטין פרט למנורה קטנה שאינה מאירה דיה את החדר והצפיפות בו קשה מנשוא".

לאחר שהתברר כי למרות הבטחות צה"ל בכתב ובעל-פה - התנאים בכלא לא שופרו, הוחלט לעתור לבג"ץ. בצעד חריג החליטו השופטים, בראשות נשיא בית המשפט העליון דאז, השופט מאיר שמגר, לסייר בכלא. וכך יצאה מבית המשפט העליון (ששכן עדיין במגרש הרוסים) לחברון שיירה של מכוניות - השופטים, עורכי הדין של האגודה ושל הפרקליטות. "זה היה די מדהים",

נזכרת זיו, אך התברר כי לקראת הביקור הזה לקח צה"ל ברצינות את הבטחותיו בדבר שיפור התנאים. "כבר בכניסה ראיתי שזה לא אותו מקום שבו היינו".

הפרות זכויות האדם בשטחים השתלטו במידה רבה על סדר היום של האגודה וחלק ניכר מהפעילות המשפטית והציבורית הוקדש לתחום זה. פורסמו מודעות בעיתונות ובהן הבהרה מהי פקודה בלתי חוקית בעליל והצהרה השוללת את השימוש במעצר מינהלי. החלה מסכת התכתבויות אין-סופיות עם הרשויות. חלק נכבד מהמחלקה המשפטית עסק בענייני זכויות האדם בשטחים, שני עורכי דין ועובד שטח הוקצו לתחום זה באופן מלא. תמר פלג-שריק, מהמשרד התל אביבי, נסעה כמעט יום יום לרצועת עזה ולמחנה המעצר בקציעות. היא טיפלה בזכויות הכלואים - מהבאת ספרי קריאה, דרך הסדרת טיפול רפואי וכלה בהבטחת תנאי מפגש בינם לבין עו"ד - והופיעה באלפי ערעורים על מעצר מינהלי של עצירים, שהוחזקו בקציעות. עליזה הרמן, ואחריה דן סיימון ואליהו אברם, מהמשרד בירושלים, טיפלו באזור הגדה המערבית. איתור העצירים היה בעיה קשה: על אף קיומה של הוראת חוק, המחייבת את שלטונות צה"ל לדווח למשפחת העצור ללא שיהוי על דבר המעצר, לא מילאו רשויות הצבא את חובתן. לאחר הגשת תלונות רבות בעניין זה עתרה האגודה לבג"ץ בשם עצורים פלסטינים. העתירה נדחתה, לאחר שבפני בית המשפט הוצג נוהל חדש ומפורט שהונהג בצה"ל, ובא להסדיר את הנושא. הנוהל חייב משלוח גלויות ממתקני המעצר מיד עם הקליטה במתקן ותליית רשימות עצורים במשרדי המינהל האזרחי, וכן הסדיר אפשרות לפנות לקציני המינהל האזרחי לבירורים אינדיווידואליים במקרים מיוחדים. חלפו עוד חודשים אחדים - ובהם כמעט ולא יושם הנוהל - עד שהחל שיפור ואותרו עצורים רבים שבני משפחותיהם לא ידעו על דבר מעצרים ועל מקום הימצאם.

הוגשו עתירות בעניין ניתוק קווי טלפון והחרמת תעודות זהות, כאמצעי לחץ על תושבים; עתירה בדבר אישורי יציאה לחו"ל; עתירה נגד תקופות המעצר הארוכות - עד לדיון בפני שופט - בשטחים; עתירות נגד תנאי הכליאה בבית סוהר השרון, בענתות ובקציעות; עתירה לביטול עוצר הלילה הממושך ברצועת עזה ועוד.

צוות מתנדבים בסניף הירושלמי אסף מידע על נסיבות הריגתם של ילדים, שנפגעו מירי צה"ל, ולחץ על שלטונות הצבא לחקור את המקרים. גם בסניפים האחרים פעלו צוותי מתנדבים שטיפלו בתלונות ואספו מידע.

ליל האלות השבורות

מתחילת האינתיפאדה ניסו משפטני האגודה להכין עתירה בקשר לאלימות כוחות הביטחון כלפי תושבים בשטחים, אך לא הצליחו לאסוף מספיק מידע.

רק במאי 1989 הגיעה ההזדמנות. יהושע שופמן קרא בעיתון "חדשות" כתבה של אלכס פישמן על אירוע שהצבא מנסה להשתיק. שופמן ניסה לברר את הפרטים בעזרת חברי כנסת. "דדי צוקר הפנה אותי ליוסי שריד, שאמר לי שהוא עומד לפרסם מאמר על האירוע בימים הקרובים", מספר שופמן. ב-4 במאי פרסם שריד בעיתון 'הארץ' מאמר שכותרתו 'ליל האלות השבורות'. "הסיפור הבא הוא סיפור קשה שאי-אפשר לברוח ממנו, כי הוא תמיד ירדוף אחרינו. מהסיפור הזה מובן, כי מה שישראל הייתה – היא כבר לא תהיה. זאת מדינה אחרת, כשם שצה"ל הוא היום צבא אחר, ובישראל החדשה כל מעשה זוועה אפשרי". כך נפתח המאמר, שבו גולל שריד תיאור של אירוע שהתרחש בתחילת האינתיפאדה, בינואר 1988. בהוראת מפקד בכיר יצאה פלוגה לכפר חווארה, שם הורו למוכתאר לאסוף 12 אנשים, על פי רשימה שהייתה בידיהם. הם הובילו את האנשים כשהם כבולים בידיהם, לפרדס לא רחוק ושם תחבו בד לפיותיהם של העצורים ומילאו את הפקודה שניתנה להם: לשבור לערבים את הידיים והרגליים במכות אלה, לא לפגוע בראש, להשאיר ערבי אחד עם ידיים שבורות אך בלי לשבור את רגליו, כדי שיוכל להזעיק עזרה.

"ביקשתי מדין סיימון למצוא לנו עותרים". אומר שופמן, "הוא נסע לחווארה וגבה תצהירים. הסתבר לנו שבפועל לא נשברו גפיים אך הם הוכו מכות נמרצות".

בינתיים התברר שהאירוע בחווארה לא היה יחיד וכי יומיים קודם היה אירוע דומה בכפר ביתא. בתשובה לפניית האגודה אליו, הודיע הפרקליט הצבאי הראשי כי החליט שלא להגיש כתב אישום לבית דין צבאי נגד הקצין נותן הפקודה (שבינתיים נודע כי הוא אלי"מ יהודה מאיר), ולהסתפק בהעמדתו לדין משמעותי בפני הרמטכ"ל ובתכנית לפרישתו מהצבא. הרמטכ"ל נזף בו נזיפה חמורה והורה על סיום שירותו הפעיל בצה"ל.

ב-1 ביוני עתרה האגודה לבג"ץ וביקשה שיורה לפצ"ר להעמיד את יהודה מאיר לדין בפני בית דין צבאי, בטענה ש"החלטתו של הפצ"ר נגועה בעיוות מהותי ובחוסר סבירות קיצוני". "קיבלנו צו על תנאי", מספר שופמן, "וביקשתי מבית המשפט לזרז את הדין כדי שלא ייצא מתחולת חוק השיפוט הצבאי (כי אם יפוטר מהצבא חש"צ לא יחול עליו). יעקב רובין, שייצג את יהודה מאיר, אמר שאין מה לחשוש ואז התחלתי לחשוד שלא באמת משחררים אותו מהצבא ודרשתי מסמכים

נוספים. תחילה לא הסכימו לתת לי את סיכום הראיון שלו עם ראש מינהל הסגל. בסוף קיבלתי אותו ואז התברר שמאיר לא משתחרר מהצבא אלא מוצא לחופשה ומנסים לארגן לו השאלה לגוף בטחוני אחר עד שיגיע לגיל ארבעים ויוכל לממש את זכויות הפרישה שלו".

ב-7 בנובמבר התקיים הדיון בעתירה ובבוקרו של ה-24 בדצמבר קיבל בג"ץ את העתירה ובפסק דין תקדימי, הורה לפצ"ר להעמיד את יהודה מאיר לדין. "האם ניתן לדבר כלל על 'אי-בהירות' ו'עירפול' כאשר מדובר בהוראה להוציא אנשים מביתם, לכבול ידיהם ולחסום פיהם, להכות בהם באלות כדי לשבור ידיהם ורגליהם?" כתב השופט בייסקי, "...מעשים מסוג זה מקוממים כל בן-תרבות ושום ערפל או אי-בהירות אינם יכולים לחפות עליהם".

במשך למעלה משנה התנהל משפטו של יהודה מאיר בפני בית הדין הצבאי וב-8 באפריל 1991 הרשיע אותו בית הדין וגזר עליו הורדה בדרגה מאל"מ לטוראי. בעקבות גזר הדין כתב משה נגבי ב'חדשות': "חייבים להסיר את הכובע בפני האגודה לזכויות האזרח ויועצה המשפטי יהושע שופמן, אשר נגד כל הסיכויים והתקדימים עתר לבג"ץ שיצווה להעמיד את אל"מ מאיר לדין. עורך-דין שופמן הסביר אז, כי גימוד פקודה נושאת דגל שחור לממדים של עברה משמעתית ו'הענשת' האחראי לה בנויפה ובפרישה בתנאי דה-לוקס מהצבא, מטילים כתם בל יימחה על צה"ל ועל המשפט הצבאי".

פסק הדין בעניינו של יהודה מאיר שימש בסיס למערך שיעור של קצין חינוך ראשי בצה"ל, על מנת ללמד את חיילי צה"ל מהי פקודה בלתי חוקית בעליל.

הריסת בתים

צה"ל עושה שימוש באמצעי ענישה חריף וייחודי לישראל - הריסת בתי משפחותיהם של חשודים בפעולות נגד ישראלים. לאחר שבג"ץ דחה בעקביות עתירות, שהוגשו נגד עצם חוקיותה של הריסת בתים, החליטה האגודה לעתור לבג"ץ בדרישה לאפשר לבעלי בתים המיועדים להריסה זכות לערער על ההחלטה. בפסק דין תקדימי מ-1989 קיבל בג"ץ את העתירה, הנשיא שמגר, שכתב את פסק הדין, נימק: "בית המשפט הזה, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק, לא סגר שעריו מאז כינון הממשל הצבאי ביוני 1967, בפני תלונותיהם וערעוריהם של תושבי יהודה ושומרון ועזה, ונהג בהם לפי אותן אמות המידה המיושמות על ידינו לגבי כל מי ששוטח בפנינו עניינו. אין הצדקה

משפטית או אחרת לכך, שדווקא בעניין שתוצאותיו אינן הפיכות לאחר מעשה, נעלה את הסף ונמאן לשמוע טיעון נגד מעשי המינהל". השופט שמגר ציין גם כי "יש נסיבות צבאיות-מבצעיות בהן עניין הביקורת השיפוטית אינו מתיישב עם תנאי המקום והזמן, או עם אופיין של הנסיבות; למשל, כאשר יחידה צבאית מבצעת פעולה מבצעית אשר במסגרתה עליה לסלק מכשול או להתגבר על התנגדות, או להגיב על אתר על התקפה על כוחות הצבא או על אזרחים שנתקיימה אותו זמן, או נסיבות כיוצא באלה בהן רואה הרשות הצבאית המוסמכת צורך מבצעי בפעולה מידיית. לפי עצם מהותו של העניין אין, בנסיבות כאלה, מקום להשהייה בפעולה הצבאית, אשר ביצועה מתחייב על אתר". יש לציין, כי ניתן לספור על אצבעות יד אחת את העתירות נגד הריסת בית שהתקבלו, מתוך מאות עתירות שהוגשו לבג"ץ.

ב-1992 החליט צה"ל "לגלח" עשרות בתים וחנויות במטרה להרחיב רחוב שלם במחנה הפליטים אל-בורייג' בעקבות מעשה לינץ' שביצעו תושבי המחנה בחייל המילואים אמנון פומרנץ ז"ל שתעה בדרכו ונקלע למחנה. ההריסה המסיווית החלה ללא דיחוי והאגודה מיהרה לעתור לבג"ץ בדרישה למתן זכות ערעור לפני ההריסה. בג"ץ זימן אליו את אלוף פיקוד הדרום דאז – מתן וילנאי, וזה שיכנע את השופטים כי "ההחלטה על ההריסה מושתתת על צורך צבאי ולא נתקבלה כפעולה עונשית". באישור בג"ץ הרס צה"ל עשרות בתים במחנה אל-בורייג'.

העתירה למתן זכות הערעור עוררה כעס ומשכה אל האגודה ביקורת מצד אנשים, שסברו כי בכך האגודה מעניקה לגיטימציה להריסת בתים. כך למשל טענה חברת האגודה מאיה רוזנפלד מירושלים במכתב מאוקטובר 1990: "...לא חוסר האנושיות והאכזריות שבמחיקת בתיהם והרס פרנסתם של עשרות משפחות, עמדו לנגד עיניו של נציג האגודה, שכן 'דרישות הביטחון' עומדות מעל לכול. מה שהטריד אותו היה מניעת זכות הערעור במועדו..." מנגד צוירו על קירות משרדה של האגודה סיסמאות גנאי בידי אנשי ימין שהתנגדו לעתירה. יהושע שופמן השיב על הביקורת בהסבר שזכות הערעור מנעה במקרים מסוימים הריסת בתים בטעות (כפי שקרה למשל בכפר ביתא) ובמקרים אחרים הצליחה להפחית את הנזק מהריסה מלאה להריסה חלקית או לאטימה של הבית. בעקבות השגה שהגישה האגודה נגד צו להריסת בית משפחתו של אדם שדרס חייל (הצו הוצא אחרי שחייל אחר הרג את הדורס) בוטל הצו והבית שפתחיו נאטמו נפתח והוחזר לידי האלמנה וילדיה. "התחושה הייתה שהפרוצדורה היא הערוץ היחיד" אומרת נטע זיו, "והרציונליזציה שנתנו לעצמנו היא שבמקרים מסוימים זה מונע את ההריסה. ובאמת ההריסות

פחתו. אם כי אי אפשר לדעת אם העתירות שלנו הן שהביאו להפחתת ההריסות או שהמצב השתנה".

שוויון פורמלי ושוויון מהותי

בשנת 1988 הרצה דייב קרצמר בפני חניכים במכללה לפיקוד ומטה. בין היתר דן בשאלות של אפליה ואי-שוויון. אחד התלמידים, קצין משטרה בשם אליעזר אביטן, אמר שיש לו דוגמה למצב של אי-שוויון: 'בדואי יכול לקנות דונם באלפיים דולר ביישוב שגב-שלום ואני לא'. קרצמר הציע לו לפנות ליהושע שופמן, וזה הסכים לעתור בשמו לבג"ץ. בעתירה נטען כי העובדה שמינהל מקרקעי ישראל אינו מוכן להחכיר ליהודי מגרש בשגב שלום היא אפליה פסולה מטעמי לאום.

בית המשפט דחה את העתירה בנימוק שעקרון השוויון מטרתו להשיג תוצאה צודקת, וכי השוויון המהותי הוא זה הראוי להגנה, ולא השוויון הפורמלי. "בנסיבות שמדובר בהן, יש למדינה אינטרס ברור, משיקולים ציבוריים, לעודד את התיישבות הבדואים" נאמר בפסק הדין. "זאת הסיבה שמציעים להם מגרשים במחירים נמוכים. כלומר, אין כאן הפליה על רקע לאומי, אלא מתן עידוד למגזר מסוים באמצעות הקלות ספציפיות".

חסן ג'בארין, בעבר עורך דין באגודה וכיום מנכ"ל עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי, חושב שהפרשה הזו מעוותת משני הצדדים: העתירה, בכך שהתבססה על הנחת יסוד של שוויון פורמלי. ופסק הדין, בכך שהציג כאפליה מתקנת את נישול הבדואים מאדמתם. "זה היה סיפור של הפוך על הפוך", אומר שופמן, "שגב שלום והעיירות האחרות לא היו מימוש הזכות להגדרה עצמית של הבדואים, אלא אמצעי להשיג אינטרס של המדינה, לרכז את הבדואים ביישובים עירוניים".

בשנים הבאות תקדיש האגודה מאמצים רבים לפעולה נגד אפליית הבדואים עצמם ונגד הפגיעה בזכותם לחיות ביישובים התואמים את מסורתם ואת אורח חייהם.

לאחר פרישת חיים כהן מנשיאות האגודה נענה השופט בדימוס שמעון אגרנט לפנייה אליו וכיהן כנשיאה השלישי של האגודה בשנים 1988-1992. בביוגרפיה שלו (ישראל במשפט, שמעון אגרנט והמאה הציונית) כתבה פנינה להב: "ב-1988 הסכים אגרנט להתמנות נשיא האגודה לזכויות אזרח, בכך השאיל לאגודה הצעירה את יוקרתו וסמכותו. היה זה צעד משמעותי מבחינתו של

אגרנט, שהעיד על מחויבותו לזכויות פוליטיות ולזכויות האזרח. הממסד המשפטי לא ראה החלטתו זו בעין יפה, היו גם מבני משפחתו שיעצו לו לא לתת חסות לאגודה, כיוון שזו יצאה לעתים קרובות כנגד הפרת זכויות אזרח, וגרמה מבוכה לממשלה ולבית המשפט".

חינוך לזכויות

טלי בן-גל הייתה המנהלת הראשונה של מחלקת החינוך באגודה (בשנים 1988-1994). "חשבתני שצריך לפתח חומרים דידקטיים ומערכי שיעור מובנים. משהו פעלתני-חוייתי". היא אומרת, "כתבתי חוברת הפעלות שמערכת החינוך קיבלה בשמחה כי היא מאוד אוהבת מתכונים. הוקם צוות מנחים פרילנסרים. אורנה שם טוב ריכזה את העבודה עם כוחות הבטחון, ערביה מנסור ועליא אבו-שמיס - עם המיגזר הערבי. צביקה צורף עבד על הפרסומים".

ב-1991 יצאו לאור שני הכרכים הראשונים (מתוך שלושה) של מקראה שהוכנה באגודה, בעריכתם של רות גביזון וחגי שנידור, ובה רוכזו מקורות שונים ללימוד תורת זכויות האדם: קטעי הגות על הבסיס הרעיוני וההיסטורי של זכויות האדם, חוקים, פסקי דין ומאמרים, הממחישים את יישום הזכויות השונות במציאות הישראלית. הכנת המקראה ארכה למעלה מהמתוכנן ופעילי האגודה התלוצצו שעל המקראה עובדים שנים והיא לעולם לא תצא לאור. ב-1992 פורסם גם הכרך השלישי, שהשלים את המפעל. כעת היה בידי מחלקת החינוך כלי עיוני שווה לכל נפש, משנה סדורה.

"לא תמיד התקבלנו באהדה, אבל מי שהיה עוין בהתחלה התרכך במשך הזמן". אומרת בן-גל. "במפגש בבית-ספר מסוים צפינו בכמה שיעורי אזרחות, התרשמנו לרעה מהיחס של המורה לתלמידים. היא חשבה שהיא לא צריכה להשתתף בהשתלמות. בפגישה הראשונה היא איחרה בשלושת רבעי שעה, בפגישה השנייה ברבע שעה ובפגישה הסיכום אמרה שצריך עוד השתלמויות כאלה".

אורנה שם-טוב, כיום חברת הנהלת האגודה ובאותה עת עובדת מחלקת החינוך באגודה, הקימה את פרויקט החינוך לכוחות הביטחון: "התחלנו לעשות אדפטציה של העבודה במערכת החינוך לשוטרים. מבחינתי זו הייתה חוויה של איזשהו ציר השפעה. ארגוני קצה, שיש להם השפעה מכרעת על זכויות ויכולת להפקיע זכויות, מאוד סיקרנו אותי. זה היה גם ניסיון לחשוב על ציר

השפעה אחר מהמשפטי. הניסיון היה לעבוד עם שוטרים ועם המשטרה במטרה להטמיע תפיסה של זכויות אדם מרמת המדיניות של הארגון ועד לרמת השוטר בשטח, דרך קבלת החלטות וקביעת גבולות. בעבודה עם מורים אנחנו משווקים תפיסת זכויות אדם וגם נותנים להם כלים והפעלות. עם שוטרים צריך לעשות אותו דבר - לחשוף לעמדות ולפתח מחויבות לזכויות וגם לתת כלים לתרגם את זה לעבודה שלהם. היה צורך לפתח תפיסה מקצועית וכלים מקצועיים, כי כל עוד אנחנו באים עם הכובע ההסברתי חינוכי הם יושבים בסדר על הכסא והמפגש מאד נינוח. כדי לתרגם את עניין הזכויות לעומק העבודה בשטח ולמדיניות היה צריך לשנות את מבנה הסדנאות וההפעלות."

לצורך זה פותח מודל המורכב מכמה רמות: 1. תפיסת השמירה על זכויות כחלק מהמקצועיות של השוטרים. 2. זיהוי הקשיים שעולים מהמציאות, גורמים לאבד שליטה ומחבלים באפשרות ליישם את התפיסה המקצועית. 3. בניית שיקול דעת מקצועי ודרכי התמודדות במצבים מאתגרים. את הגב המקצועי לפרויקט סיפקה ועדת היגוי, שבין חבריה היו המפקח לשעבר שאול רוזוליו, מוטה קרמניצר, מנחם אמיר ואראלה שדמי.

היה צורך להתגבר על מכשולים לא מעטים. "עבדנו הרבה מאוד עם משמר הגבול. מגיעים לבסיס צבאי, לפעמים בשטחים, ומקיימים סדנאות בתנאים בלתי אפשריים, למשל בחדר מגורים בבסיס". מספרת שם טוב, "נתקלנו בהרבה תוקפנות כלפי מה שאנחנו מייצגים, במיוחד בתקופה שהאגודה פורסמה סביב בג"ץ הריסת הבתים. הדרך להתמודד עם התוקפנות היא בכך שמפסיקים בשלב מסוים לעשות פינג-פונג ומתחילים להכניס את הקשיים והדילמות שלהם וזה היה שובר את המשחק הצפוי. פתאום בהפסקה מתחילים לספר לך דברים שקרו להם".

לפחות ברמה ההצהרתית הושג שינוי: המשטרה אימצה את המחויבות לזכויות כחלק מהתפיסה המקצועית של שיטור. עם זאת, העבודה המשותפת הייתה מורכבת לשני הצדדים: בתוך האגודה הועלתה השאלה האם העבודה עם כוחות הביטחון יוצרת מצב של עלה תאנה. קרן פורד, שתמכה עד אז בפעילות החינוכית של האגודה, החליטה להעביר את תמיכתה לפעילות המשפטית, מתוך הסתייגות מהעבודה המשותפת עם כוחות הביטחון. בכירי המשטרה ומשמר-הגבול, מצדם, הביעו אי-נחת מכך שאנשי האגודה מסתובבים בבסיסים ויכולים להעביר מידע למחלקה המשפטית והיה צורך להתחייב שמנחי הסדנאות לא יעבירו מידע.

ב-1985 פסלה המועצה לביקורת סרטים ומחזות את המחזה "אפרים חוזר לצבא", בטענה כי הוא מציג את הממשל הצבאי בצורה מסולפת, מעוותת ומרושעת, ומחשש שהצגתו תעורר יחס שלילי כלפי המדינה וכלפי צה"ל. המחזאי, יצחק לאור, והאגודה עתרו לבג"ץ נגד ההחלטה. בית המשפט קיבל את העתירה וקבע, כי המועצה חרגה מסמכותה וכי יש חובה להשתמש בנשק המסוכן של הצנזורה בזירות. הפסיקה עוררה מאבק ציבורי-פוליטי שהביא בסופו של דבר לביטולה של הצנזורה על מחזות.

ב-1987 הוגשה עתירה לבג"ץ נגד מינהל האוכלוסין במשרד הפנים, בדרישה להכיר בתוקפו של גיור לא אורתודוקסי, שנעשה בחו"ל, לצורך רישום בישראל. האגודה ייצגה שני גרים שהתגיירו בגיור קונסרבטיבי, וכן גיורת שהתגיירה בגיור אורתודוקסי, אך סירבה מטעמים עקרוניים לפנות לבית הדין הרבני כדי לקבל אישור ליהדותה. בית המשפט קיבל את העתירה ופסק, כי מי שהתגייר מחוץ לישראל בקהילה דתית כלשהי זכאי להירשם כיהודי במרשם האוכלוסין. בית המשפט קבע, כי למשרד הפנים אין סמכות להפנות לבתי הדין הרבניים עולים שהתגיירו, ומחובתו לרשםם כיהודים על-פי תעודת גיור שהוציאה קהילה יהודית – בין אם אורתודוקסית ובין אם לאו – בחו"ל.

ב-1989 הוציאה המועצה הדתית בירושלים הנחיות, האוסרות על בעלי אולמי-שמחות לאפשר הופעות של רקדניות בטן. לאיסור נלווה איום, שהפרתו תביא לביטול תעודת הכשרות של האולם. האגודה ראתה בכך ניסיון לכפות נורמות דתיות באמצעות תעודת הכשרות, בניגוד לחוק שקבע כי רב הנותן תעודת כשרות חייב להתחשב בשיקולי כשרות בלבד. לאחר שפנייה למועצה הדתית לא הועילה, עתרה האגודה לבג"ץ נגד הרבנות הראשית בירושלים, בשמה של רקדנית הבטן אילנה רסקין ז"ל, בדרישה לפסול את המדיניות האמורה. שופטי בג"ץ קיבלו את עמדת האגודה וקבעו, שעל מתן תעודת כשרות להתייחס אך ורק לכשרות המזון, ואין להתנות את מתן תעודת הכשרות לבתי אוכל באי הופעת רקדניות בטן. אילנה רסקין נפטרה מסרטן שנים אחדות לאחר פסק הדין. לא תמיד הצלחות בבית המשפט משנות את המציאות. במקרה זה הרבנות עמדה במריה והמשיכה להתנות מתן תעודות כשרות בהעדר מופעים בלתי צנועים.

באותה שנה פנה אל האגודה יונתן דנילוביץ, דייל אל על, שחי עם בן זוגו מאז 1979. החברה סירבה לבקשתו לקבל כרטיסי טיסה עבור בן זוגו, כפי שמקובל באל-על לגבי בני זוג ידועים בציבור. האגודה הגישה בשמו תביעה לבית הדין לעבודה. הייתה זו הפעם הראשונה שהומוסקסואל תבע זכויות שוות. התביעה הוגשה כשלוש שנים לפני התיקון לחוק שוויון

ההזדמנויות בעבודה, שאסר אפליה בעבודה בשל נטייה מינית, אך בשל התארכות הדיונים בתיק, כשניתנה ההכרעה בבית הדין האזורי לעבודה כבר היה מונח בפניו התיקון לחוק, שהאגודה הייתה פעילה מרכזית בחקיקתו. בהסתמך על התיקון לחוק קבע בית הדין, כי מדיניות אל-על מפלה בשל נטייה מינית ולפיכך היא בלתי חוקית. אל-על ערערה לבית הדין הארצי לעבודה, ובהרכב מורחב של שבעה שופטים הערעור נדחה. אל-על לא השלימה עם פסיקות בתי הדין לעבודה, והגישה בשנת 1994 עתירה לבג"ץ, שנדחתה אף היא.

בפסק דין תקדימי קבע בית המשפט העליון ברוב דעות, שמדיניות אל-על פוגעת בזכות לשוויון והיא פסולה. "עניין לנו בהבחנה שהיא שרירותית ובלתי הוגנת", קבע השופט אהרן ברק בפסק הדין, "וכי הפרידה מבן זוג מאותו מין קלה יותר מפרידה מבן זוג מהמין השונה? האם חיי השיתוף בין בני אותו מין שונים הם, מבחינת יחסי השיתוף והאחווה וניהול התא החברתי, מחיי שיתוף אלה בין בני זוג ממין שונה?".

מאז עשתה האגודה דרך ארוכה במאבק לביטול האפליה על רקע נטייה מינית ולהכרה בזוגיות של בני אותו מין.

ב-1991 פנה ליונל קסטנבאום לעזרת האגודה. לאחר שאשתו נפטרה הוא ביקש לחרוט על מצבתה את שמה באותיות לטיניות, ואת שנות לידתה ופטירתה לפי הלוח הכללי. החברה קדישא 'קהלת ירושלים', מנעה זאת, בטענה שתקנות היסוד של החברה קבעו במפורש כי הרישום על גבי המצבות בחלקות שהיא מחזיקה ייעשה אך ורק בשפה העברית ובהתאם ללוח העברי. האגודה הגישה תביעה לבית המשפט המחוזי בירושלים. השופט זיילר קיבל את התביעה, והחברה קדישא ערערה על ההחלטה לבית המשפט העליון, אשר דחה את הערעור. בפסק דין חשוב ותקדימי הכיר בית המשפט העליון בזכות בן משפחתו של נפטר לבחור את הדרך הראויה בעיניו להנצחתו וקבע, כי זכותו של אדם לחרוט על מצבת בן משפחתו את שמו באותיות לועזיות ואת תאריכי לידתו ומותו בספרות. "חברה חופשית ממעטת בהטלת הגבלות על בחירותיו הרצוניות של הפרט, ונוהגת בסבלנות, בסובלנות ואף בניסיון להבין את האחר", נאמר בפסק הדין, "וזאת גם כאשר המדובר בהליכה בדרכים שאינן נראות בעיני הרוב כמקובלות או כרצויות..."

בין מרכז לסניפים

סניף תל-אביב היה במשך שנים רבות הסניף הפעיל ביותר באגודה. "היה בו מוסד חזק של מזכירות סניף, שבעצם ניהלה את הסניף", מספרת אורנה הדר, מנהלת סניף תל אביב בשנים 1991-2000, "בישיבות שהתקיימו אחת לחודש דנו בכל אחת מפניות הציבור וחלק מפניות הציבור טופלו בידי עורכי דין חברי המזכירות (ציפי האופטמן, יורם דנציגר ואחרים). תפקיד הרכות היה להוציא לפועל את החלטות הגוף הזה. האווירה הייתה מאוד חברית וכיפית. החייתי משהו שחדוה רדובניץ [רכות הסניף הקודמת וכיום חברת הנהלת האגודה] ייסדה: 'קפה זכויות' – מפגשים קצת יותר אישיים על גג הסניף - במטרה להעלות נושאים עקרוניים. סניף תל אביב הוביל חזק את הקשר עם הציבור באירועים, אסיפות סניף, מסיבות על הגג וגם פניות ציבור טלפוניות ופגישות אישיות. הסניף היה תוסס וחי, מספר החברים גדל כל הזמן והיו הרבה מתנדבים ועם הצלחה אי אפשר להתווכח. בגלל המיתוס שהיה בירושלים, שנורא קשה להפעיל מתנדבים, תמיד כשהצלחתי להפעיל מתנדבים התייחסו לזה כאל נס. כשעשינו מבצע של צירוף חברים היו במשך חודשיים כל יום חמישה מתנדבים וזו הייתה חגיגה של זכויות אדם, כי כל שיחת טלפון היא בעצם דיון על זכויות אדם, לשכנע למה זה חשוב. למתנדבים הייתה מוטיבציה גבוהה וזה מאוד הוכיח את עצמו".

בסניפים האחרים המצב היה פחות טוב. ב-1989 ננזפו פעילים בסניף באר שבע לאחר שנקטו יוזמות עצמאיות, פנו לרשויות שונות ופרסמו הודעות בלתי מבוססות, ללא תיאום עם המרכז בירושלים. התעורר דיון ממושך בין הסניף להנהלה ולאחר מכן גם בשיתוף הסניפים האחרים על גיבוש סמכויות ונהלים מוסכמים לפעולה. זמן-מה לאחר מכן, באוקטובר 1990, החליט צוות השטחים של סניף ירושלים להתפרק במחאה על החלטה של ההנהלה לגנוז דו"ח שהכין הצוות על היד הקלה על ההדק בשטחים.

אור אדום

האגודה פעלה מזה זמן רב נגד אלימות משטרתית שנפגעו ממנה אזרחים ממגזרי אוכלוסייה שונים. בסתיו 1987, למשל, טיפלה האגודה בתלונות ממקורות שונים על כוח רב שהפעילה משטרת ישראל כדי לפזר התקהלויות לא-אלימות של חרדים ברחוב שבטי ישראל ובשכונת רמות

בירושלים. במקרה אחד התלונן תושב מאה שערים כי הוכה קשות וארוכות בידי שוטרים רבים בעת שהיה בתוך תחנת המשטרה. לפי תלונות נוספות השתמשו השוטרים בגז מדמיע לפיזור המתקהלים. צוותי מתנדבים של האגודה ערכו סיורים בבתי מעצר ופרסמו דוחות על ממצאים קשים. בתחילת 1989, למשל, הוגש לשר המשטרה דו"ח ובו נקבע כי בית מעצר דרום, בבאר שבע, אינו ראוי למגורי אנוש.

התופעה הנרחבת של אלימות שוטרים והתעמרות כלפי אזרחים, והיחס הסלחני כלפי התופעה היו הרקע להקמתה של עמותה בשם "אור אדום" בדצמבר 1987. בין הפעילים המרכזיים בעמותה היו יואב בר, אלי סעדון, גבי ניצן, אהוד עין-גיל וגיל רונן. כמה עשרות מתנדבים, חברי העמותה, איישו לילה-לילה מוקד טלפוני וקיבלו תלונות על אלימות של שוטרים כלפי אזרחים ישראלים וכלפי תושבי השטחים.

ביולי 1990, לאחר שנתיים וחצי של פעילות עצמאית, נתקלה "אור אדום" בקשיים ארגוניים ותקציביים והחליטה להצטרף לאגודה לזכויות האזרח. על פי הסכם שנחתם עם האגודה שימשה יתרת התקציב העצמאי של אור אדום להעסקת רכזת, מיכל אהרוני, שעבדה בחצי משרה במשרד התל אביבי של האגודה וריכזה את עבודת המתנדבים בתחום זה. ההחלטה הצדיקה את עצמה: עשרות תלונות בנושאי משטרה שהגיעו לאגודה טופלו באופן מקצועי ויסודי, הטיפול בתלונות והמעקב אחריהן התייעלו בשל יצירת קשרים עם הרשויות, ופרסום המקרים בכלי התקשורת הביאה לחיזוק המודעות בציבור הישראלי בנוגע לאלימות שוטרים. לאחר ההצטרפות לאגודה הורחבה פעולת "אור אדום" וכללה טיפול בתופעה של מעצרי שווא ובתנאים בבתי מעצר.

המודעות הגוברת לתופעת האלימות המשטרתית הביאה ב-1993 להקמת ועדה, על ידי שר המשטרה, שהתבקשה להגיש המלצות לטיפול בתופעה. לראש הוועדה מונה מרדכי קרמניצר, חבר מרכזי באגודה. מיכל אהרוני ואורנה שם טוב (רכזת פרויקט החינוך לכוחות הביטחון) הגישו לוועדה תזכיר מפורט על סמך נסיונה של האגודה, על תופעת אלימות השוטרים. בדו"ח הוועדה, שפורסם ב-1994, נקבע כי התופעות של שימוש בכוח מופרז והתעמרות מצד שוטרים חמורות בישראל יותר מאשר במדינות רבות בעולם. אחת מהמלצות ועדת קרמניצר הייתה "העברת המסר החינוכי לשוטרים מן השורה ישירות על ידי מפקדיהם, תוך מתן דגש מיוחד לזכויות השוויון ולזכויות המיעוט".

כך, מצד אחד, ניהלה האגודה מעקב אחר מדיניות המשטרה ופעולותיה, דרך פרויקט "אור אדום", נמתחה ביקורת והוגשו תלונות. מהצד השני, באמצעות פרויקט החינוך לכוחות הביטחון, פעלה האגודה ליצירת מחויבות מעשית של המערכת (המשטרה ומג"ב) ושל השוטרים, ובראשם המפקדים, כחלק הכרחי מתפקידם. זאת, כדי להגביר את המודעות של שוטרי מג"ב והמשטרה לסמכות ולכוח הרב שברשותם ולפתח איתם כלים ויכולות להשתמש בהם בצורה רגישה, מושכלת ומודעת לזכויות האדם.

זכויות חברתיות

ב-1980 העלה דייב קרצמר בעיה לדיון בהנהלה: אדם שקיבל דיוור בשכירות סוציאלית ממשרד השיכון ביישוב מסוים אינו יכול לעבור ליישוב אחר (למשל מסיבות משפחתיות) משום שלפי הסכם בין משרד השיכון למרכז השלטון המקומי גם אם קיים שיכון ביישוב החדש, אין מתירים את המעבר אלא בהסכמת הרשות הקולטת. "נראה שמתן זכות וטו רחבה כזו לראש הרשות המקומית פוגע בצורה חריפה בחופש התנועה", אמר קרצמר. הוחלט לשלוח מכתבים לרשויות וכאשר יהיה מקרה מתאים - לשקול הגשת בג"ץ.

מייסדי האגודה ומוביליה במשך שנים רבות התחנכו על ברכי האסכולה הליברלית-אמריקאית, הרואה בזכויות אזרחיות זכויות 'קלאסיות', ואילו הזכויות החברתיות נתפסות בעיניה כמשניות. כך קרה שגם כאשר הגיעו לשולחנה של האגודה הפרות של זכויות חברתיות, הן נבחנו מהזווית של זכויות אזרחיות. במקרה הזה – חופש התנועה.

חריגה חד-פעמית מקו זה הייתה ב-1987, כאשר אביגדור פלדמן, אז מלגאי בשנת עבודה באגודה, עתר לבג"ץ בשם עשרה מבני קהילת הכושים העבריים, ששהו בארץ באופן בלתי חוקי במשך שנים רבות. העשרה ויתרו על אזרחותם האמריקאית, וכך נמנע גירושם בחזרה לארץ מוצאם. שר הפנים סירב לתת להם היתר לעבוד בישראל. פלדמן טען בעתירה, כי הזכות לעבוד ולהתפרנס בכבוד היא זכות יסוד, ואין לשלול אותה מאנשים גם אם הם שוהים בארץ שלא כחוק. השופט גבריאל בך, שכתב את פסק הדין בעתירה, קיבל את הטענה ש"אין לשלול זכויות בסיסיות מסוימות אף מבני אדם אשר שוהים במדינה שלא כדין". אבל דחה את העתירה למתן היתרי עבודה: "נראה לי, כי מתן היתר לעבודה שייך לענין זה לקטגוריה נפרדת. ... אין ... להשלים עם

מצב, בו יוכלו אנשים שאינם אזרחי המדינה והשוהים בה באורח בלתי חוקי, לאלץ את רשויות המדינה לאפשר להם להשתלב בחיי עבודה ובחיי הכלכלה התקינים..."

עו"ד מיכאל אטלן, כיום יועץ משפטי במשרד העבודה והרווחה ומומחה לזכויות חברתיות, נתן בסוף שנות השמונים ייעוץ משפטי לתושבי בית שמש, כמתנדב של העמותה לקידום בית שמש. "הגיעה אלי לייעוץ אשה חולת נפש, שאינה זקוקה לאשפוז אך אינה מתפקדת במידה כזו שיקבלו אותה לעבודה. היא גרה עם אמא שלה, נכה, שתיהן בקושי מתפקדות, מתקיימות מקיצבה של 500 שקל ולא יכולות לייצג את עצמן ואין מי שילווה אותן מול הרשויות. התברר שמאז פנייתה הראשונה ללשכת הרווחה, שנה קודם, לא ביקר אצלה עובד סוציאלי ולו פעם אחת", הוא מספר. "פניתי ללשכת הרווחה ונעניתי שיש להם מצוקת תקנים. כחבר האגודה לזכויות האזרח פניתי לאגודה. לאחר בדיקה משפטית השיבו לי שזה לא issue של זכויות אדם ולא במנדט של האגודה. באותו זמן לא ידעתי על זכויות חברתיות אבל זה נראה לי תמוה. פניתי לקרצמר שהיה יו"ר ההנהלה והוא הציע שאכתוב נייר עבודה להנהלה. בנקודה זו גם אני וגם האגודה התחלנו את העיסוק בזכויות חברתיות."

אטלן נענה לאתגר, בדק את הספרות והגיש להנהלה מסמך מפורט ובו הסביר כי הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות מושתתות על אותו רציונל העומד בבסיס הזכויות האזרחיות והפוליטיות, ואף מהוות תנאי הכרחי למימוש הזכויות האזרחיות פוליטיות. "אם עקרון כיבוד האדם מחייב הגנה על זכות כמו חופש המצפון, למשל, הרי שהוא מחייב לפחות באותה מידה הגנה על זכות לתנאי קיום פיסיים אנושיים או להזדמנות שווה להשגתם של תנאים כאלה." כתב אטלן.

בנובמבר 1990 נערך דיון רב-משתתפים בהנהלת האגודה, במהלכו צוין הצורך להגן על אנשים החסרים תנאי קיום בסיסיים ביותר, אך המשתתפים הביעו דאגה מ"היסחפות כוללת לתחומי הרווחה", כמו כן הושמעו דעות בעניין שמירת הייחודיות של האגודה. "ההנהלה לא ראתה את הזכויות החברתיות כמשהו שהכלים המשפטיים יכולים להצליח בו", אומר יהושע שופמן, אז היועץ המשפטי של האגודה, "צריך גם להודות שהאגודה הוקמה על יסוד הדגם של ACLU. עסקנו מעט בזכויות חברתיות אבל מהיבטים של שוויון (חינוך) וחירות (אשפוז פסיכיאטרי)". מי שתמכה בנושא בחום הייתה חברת ההנהלה החדשה, לאה שקדיאל. על אף החששות התקבלה בתום הדיון החלטה עקרונית להרחיב את טיפול האגודה לתחומים שמעבר לזכויות אזרחיות ופוליטיות.

הקמת 'בזכות'

נטע זיו, עורכת-דין ותיקה באגודה, עסקה ב-1991 בהכנת עתירה לבג"ץ נגד ההמתנה הממושכת ל'השמה חוץ ביתית' של אנשים עם פיגור שכלי, לאחר שמספר הממתינים, בתור למקום במוסדות לאנשים עם פיגור, הגיע ל-700. במהלך הכנת העתירה נפגשה עם פרופ' סטנלי הר ז"ל, מרצה למשפטים באוניברסיטת מרילנד ופעיל למען זכויות של אנשים עם מוגבלות שכלית מארצות הברית, ששהה בישראל בשנת שבתון וחקר את מצב זכויות האנשים עם מוגבלות בישראל. הר פתח בפני זיו עולם שלם, כדבריה. זמן קצר אחר כך הייתה זיו בביקור בארצות הברית ונפגשה שם עם דודי פלאי, ששהה בווינגטון במסגרת תכנית המשפטנים של הקרן החדשה. פלאי עשה את ההתמחות שלו בפרויקט בריאות הנפש, וינדלק, כדבריו, על התחום. לאחר שסיפרה לו על העתירה שהיא מכינה עלה הרעיון שאת השנה השנייה של התכנית יעשה באגודה ויעסוק בזכויות אנשים עם מוגבלות.

באוגוסט 1991, כשפלאי הגיע לארץ, הציעה זיו להנהלת אגודה להקים פרויקט שיעסוק בזכויות של אנשים עם נכות התפתחותית. חברי ההנהלה היו מסויגים, כל אחד מסיבות אחרות, אך בסופו של דבר הוחלט: "במסגרת המדיניות החדשה להרחיב את פעילות האגודה לתחום הזכויות הסוציאליות והחברתיות מחליטים לפתח פעילות יזומה במגזר זכויות המפגר. הפעילות תרוכז, בהתאם להצעת המחלקה המשפטית, ע"י המלגאי החדש". מיכאל אטלן התאכזב: "ראיתי את זה כתפיסה מוגבלת של יישום ההחלטה ההיא".

במהלך שנת העבודה שלו באגודה הגיש פלאי שתי עתירות הנוגעות לזכות לחינוך של ילדים בעלי מוגבלות. האחת, בשם ילד חרש מתל אביב, שנוקק לתרגום לשפת סימנים כדי ללמוד בכתה רגילה. השנייה, בשם ילד עם שיתוק מוחין, שהוכנס למוסד המיועד לילדים עם פיגור, אף שהאינטליגנציה שלו נורמלית. עתירה אחרת עסקה בזכותו של אדם, הסובל ממוגבלות קשה, לקבל משכנתא. כל העתירות הצליחו והושג בהן הסדר, בלחץ בית המשפט.

עד מהרה התברר שנכויות התפתחותיות הן רק חלק קטן מהתמונה ושהפרויקט צריך לעסוק בכל המוגבלויות ובכל תחומי החיים. הייתה התלבטות אם הפרויקט צריך להישאר חלק מהאגודה. מצד אחד המטרה היא לשלב אנשים עם מוגבלות וארגון נפרד לכאורה מבדל אותם. מצד שני היה ברור שמבחינה מעשית כדי לקדם את התחום נכון בשלב זה להקים גוף שיהיה לצד האגודה אבל נפרד ממנה, וישתמש בכלי הקהילתי לצד הכלי המשפטי.

כך הוחלט בשנת 1992 להקים ארגון נפרד (spin-off organization), בשם 'בזכות'. בשלב זה החליפה את פלאי אריאלה אופיר, שהייתה בתחילה יועצת משפטית ובהמשך מנכ"ל בזכות, ולימים הנציבה הראשונה לזכויות אנשים עם מוגבלות. 'בזכות' היא כיום עמותה עצמאית הפועלת בהצלחה רבה לקידום זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות.

עשור שלישי 1992-2002 – פריצה

גירוש אנשי החמאס

בתחילת דצמבר 1992 חלה עלייה בפיגועים שביצעו אנשי החמאס והג'יהאד האיסלמי נגד אזרחים ישראלים. ב-13.12.92 חטפו אנשי חמאס את איש משמר הגבול נסים טולדנו, כשהיה בדרכו מביתו לבסיס שבו שירת בלוד. יומיים לאחר מכן נמצאה גופתו במדבר יהודה. למחרת, ב-16 בדצמבר, החליטה הממשלה לגרש ללבנון "מסיתים לפעולות טרור". ההחלטה הוצאה לפועל מיד, אך לא ניתן לה פרסום.

היושע שופמן הרצה באותו יום בלשכת עורכי הדין בירושלים, במסגרת דיון על פרטיות ופסיכיאטריה. באולם נכחו גם אנשי פרקליטות המדינה. "הייתה הרגשה שיש תכונה בפרקליטות, שקורה משהו". הוא מספר. "יצאתי משם ומישהו הביא לי הודעה שאשתי מחפשת אותי דחוף. כשהתקשרתי אמרה שכל העולם מחפש אותי. חזרתי הביתה, ניסיתי לברר עם גורמים בצבא ובפרקליטות והם אמרו 'אנחנו לא יכולים להגיד לכם'. דיברתי עם לאה צמל או אנדרה רוזנטל והם אמרו שיש מידע על גירוש".

רוזנטל וצמל, מטעם המוקד להגנת הפרט, ניסו בינתיים להשיג מהשופט אהרן ברק שהיה באותו ערב השופט התורן בבית המשפט העליון, צו למניעת הגירוש. ברק סירב לבקשתם להוציא צו מניעה כללי, ודרש לקבל שמות של מגורשים. צמל הכינה אפוא עתירות עם שמות שהצליחה להשיג, כשרוזנטל לוקח את העתירות בזו אחר זו לביתו של ברק. הוא התקשר לשופמן, שחיכה למידע בביתו, וסיפר לו שהשופט ברק נתן צו ביניים לגבי כל העתירות שהוגשו לו. שופמן נועץ עם רות גביוון, אז יו"ר הנהלת האגודה, ועם חברים אחרים, אם לעתור לבג"ץ. הייתה התלבטות אם בג"ץ יכיר בזכות העמידה של האגודה בעניין זה. תוך כדי ההתייעצויות הגיע מידע שהגירוש כבר החל. בסופו של דבר כתב שופמן עתירה בכתב-ידו, מטעם האגודה לזכויות האזרח, ובה ביקש צו ביניים כללי, שימנע באופן זמני את הגירוש, עד לדיון בבית המשפט. "לפי מידע שהגיע לעותרת סמוך לחצות" נכתב בעתירה, "הגירוש כבר החל ואוטובוסים יצאו ממתקן הכליאה בקציעות בדרכם לצפון בשעה 22:00 ... אם אכן ניתן צו המאפשר גירוש ללא זכות טיעון, צו זה הוא בטל ובלתי חוקי". בעתירה צוטט גם פסק דין נתשה, משנת 1976, שבו נזף ברק, שהיה אז היועץ המשפטי לממשלה, על שהתיר גירוש שני תושבים פלסטיניים, לפני קיום דיון שנקבע בעניינם בפני שופט בג"ץ, משה עציוני.

”לפי מידע שהגיע לעותרת סמוך לחצות” נכתב בעתירה, ”הגירוש כבר החל ואוטובוסים יצאו ממתקן הכליאה בקציעות בדרכם לצפון”

”היה לילה גשום”, מספר שופמן, ”הגענו, דנה בריסקמן ואני, לבית של ברק. בחוץ היו צוותי טלוויזיה. ההרגשה הייתה קשה, התייסרנו אבל אמרנו אין ברירה. ברק היה בטלפון עם אלון גילון (אז סגן רשם בית המשפט העליון) למיטב זכרוני, שהכתיב לו את החלטת הממשלה. ישבנו שם,

הוא עיין בעתירה, כתב בכתב ידו: 'צו ביניים כמבוקש' וקבע דיון לשעה 10:00 בבוקר.

”דנה התקשרה מביתנו של ברק לשופט אלון גילון להכתיב לו את הצו. הלכנו למשרד של האגודה ברחוב דיסקין, שלחנו את צו הביניים בפקס לצבא, ואז חזרתי הביתה וניסיתי לישון. בסביבות שלוש לפנות בוקר צלצל הטלפון והודיעו לי שהדיון הוקדם לחמש בבוקר. התקשרתי לרותי גביון ואמרתי שאני חושב שאין לנו סיכוי. הלכנו לבית המשפט העליון, הופעה ראשונה בבניין החדש, היה ערפל כבד. חמש בבוקר ושלושת השופטים – שמגר, אלון וברק - נכנסים כאילו הכל כרגיל”.

החל דיון שבו טענו יהושע שופמן, אנדרה רוזנטל ולאה צמל מטעם העותרים. היועץ המשפטי לממשלה, יוסף חריש, טען מטעם המדינה, לאחר שפרקליטת המדינה דורית בייניש ומנהלת מחלקת הבג”צים נילי ארד סירבו להגן על החלטת הגירוש. אז יצאו השופטים להתייעצות. כשחזרו הודיעו על החלטתם להרחיב את ההרכב לשבעה שופטים וזימנו את הרמטכ”ל או סגנו להופיע בפניהם בשעה אחת-עשרה.

”האוטובוסים חונים קרוב לגבול”, ממשיך שופמן, ”415 עצירים יושבים מכוסיעיניים, המתנה. הגיע אהוד ברק שהתחיל לתאר את המצב הבטחוני ואת חטיפת נסים טולדאנו ז”ל, ואז אמר: יכול להיות שטעינו. אולי לא היינו צריכים לעשות מה שעשינו אבל עכשיו הם יושבים ליד הגבול ואם תורו להחזיר אותם זה ייתפס כניצחון מוראלי של החמאס, שייתן מוטיבציה לחמאס והתוצאות יכולות להיות קשות מאוד. זה היה מאוד אפקטיבי”.

לאחר התייעצות ממושכת חזרו השופטים והודיעו שברוב של חמישה נגד שניים החליטו לבטל את צו המניעה הזמני שהוציא ולאפשר לצה”ל להמשיך בגירוש. האוטובוסים חצו את הגבול ופרקו את מטענם האנושי בצדו הלבנוני. יחד עם זאת בג”ץ הוציא צו על תנאי המורה לשר הביטחון ולצה”ל לנמק את החלטת הגירוש.

לאחר החלטת בג"ץ הראו באחת ממהדורות החדשות בטלוויזיה את שופמן ביציאה מבית המשפט. הוא הביע צער על כך שבג"ץ נתן יד להחלטה שהיא לדעת האגודה בלתי חוקית, והביע תקווה כי לאחר קיום הדיון לגופו של עניין יקבל בית המשפט את העתירה. מיד אחר-כך הופיע על המסך ראש הממשלה יצחק רבין, ותקף את האגודה במילים חריפות כשהוא פותח במלים "ראיתי את פרקליט האגודה לזכויות החמאס".

באמצע ינואר התקיים דיון לגופה של העתירה. כעבור עשרה ימים פורסם פסק הדין, ובו נקבע כי הצו החדש שהוציאו אלופי הפיקודים, לפיו ניתן לגרש ללא מתן זכות טיעון, אינו חוקי. עם זאת נקבע כי אי-קיום זכות הטיעון מראש אינו פוגם בתוקפם של הצווים, וכי המגורשים רשאים לממש את זכות השימוע שלהם בדיעבד. בית המשפט קבע שצריך לאפשר להם להופיע בפני הוועדה המייעצת, להשמיע טענותיהם, והדבר יכול להיעשות בכל מקום בו יכול צה"ל להבטיח את תקינות הדיון.

"קיבלתי הרבה איומים טלפוניים, עליי ועל משפחתי". מספר שופמן, "למחרת פרסום פסק-הדין, כשכבר הפסדנו, מצאתי את ארבעת צמיגי המכונית שלי חתוכים והרדיאטור מנוקב."

מאחר שלא התקיים דיון פרטני לגבי כל אחד מהמגורשים, התגלו בימים שאחרי הגירוש עובדות מתמיהות. יוסף ג'בארין, אז רכז השטחים של האגודה, טיפל בעניינו של תושב חברון שגורש בטעות. "הוא הוחזר לאחר ימים אחדים כאשר הטעות התבררה" מספר ג'בארין, "ייצגנו אותו בדרישה לפיצויים על עוגמת הנפש והסבל שנגרם לו ולאחר שהוכחנו שלא היה בסיס עובדתי לגרוש, הוא קיבל פיצויים בפשרה, לפני שהתיק הגיע לבית המשפט. תמר פלג גילתה שכמה מהמגורשים היו עצירים מינהליים קודם. הם שוחררו ימים אחדים לפני תום מעצרים, בהסכמת השב"כ, ופתאום הפכו להיות מסוכנים".

ב-1987, עוד לפני פרוץ האינתיפאדה, עתרה האגודה לבג"ץ נגד גירוש תושבים מהשטחים (פרשת עפן). דייב קרצמר, שהגיש את העתירה, טען כי הגירוש נוגד את אמנת ג'נווה, וכי על בית המשפט להושיט סעד לאדם שנפגע ממעשה שהוא אסור לפי המשפט הבין-לאומי. בית המשפט דחה את הטענות וקבע, כי אמנת ג'נווה אוסרת רק על גירוש המוני, וכי בכל מקרה, היא מחייבת את ישראל רק במישור הבין-לאומי, ולא בבית משפט ישראלי.

בינואר 1992 החליטה הממשלה, בראשות יצחק שמיר, לגרש 12 פלסטינים מהגדה ומעזה. תמר פלג ייצגה שניים מהמיועדים לגירוש, תושבי עזה, בפני הוועדה המייעצת שהייתה צריכה להמליץ בפני אלוף הפיקוד. "לאחר ששתי עתירות פרוצדורליות שהגשנו נדחו

והוועדה המליצה להמשיך בגירוש, "מספר דן יקיר, "הגשתי עתירה נגד הגירוש ובה העליתי נימוקים משפטיים חדשים למה האיסור על גירוש משטח כבוש הוא מוחלט לפי אמנת ג'נווה.

"זו הייתה בעצם עתירת המשך לבג"ץ עפו. דייב קרצמר, שהופיע בעניין עפו, גילה כמה שנים אחר-כך בספרייה באוקספורד את טיוטת טוקיו מ-1934, שהיא טיוטה לאמנת ג'נווה, שם האיסור על גירוש לא היה מוחלט, וכתוצאה ממה שקרה במלחמת העולם השנייה הוחמר האיסור ונהפך למוחלט. המסמך הזה משמיט את הקרקע מתחת לטיעון המרכזי של שמגר בפסק-דין עפו, לפיו אמנת ג'נווה באה למנוע גירושים המוניים מהסוג שהנאצים נקטו בהם בתקופת המלחמה ואינה אוסרת גירוש אינדיווידואלי.

"ברק ישב בראש ההרכב והיו לנו תקוות גדולות לבשורה חדשה. בדיון הראשון ברק פתח ואמר שהוא כבר הרבה זמן מוטרד מהפרקטיקה של החומר החסוי והציע שימונה עורך-דין מיוחד, חיצוני, שיהיה מקובל גם על פרקליטות המדינה ולאותו עורך דין יתאפשר לעיין בחומר החסוי ולשאול שאלות. הוא ביקש מהצדדים תגובתם בכתב להצעות. אנחנו הסכמנו באופן מסויג להצעה אבל הפרקליטות הביאה את עמדת השב"כ, שהתנגד להצעה. הדיון התנהל בעצלתיים וגם הפרקליטות לא לחצה לקיים את הדיון. ביוני נבחרה ממשלת רבין, ורבין החליט להמיר את צווי הגירוש במעצר מינהלי של שישה חודשים, שלאחר מכן קוצר בערעורים לארבעה חודשים. וכך טיוטת טוקיו לא נדונה.

"בעתירה, שהגישה האגודה בשנת 2002, נגד גירוש קרובי משפחה של מחבלים מתאבדים מהגדה המערבית לרצועת עזה, העלינו שוב את טיוטת טוקיו ושוב היא לא נדונה, כי נקבע שאין מדובר בגירוש אלא ב'יתחום מגורים'".

כמו במקרים קודמים שבהם עתרה האגודה לבית המשפט בדרישה למתן זכות טיעון למי שעומדים להפר את זכויותיו, שוב התעורר גל של ביקורת מהכיוון הרדיקלי, בטענה שמה שמטריד את האגודה אינו עצם הפרת הזכויות אלא העדר הליך הוגן וכי בהגשת עתירה לבג"ץ האגודה משרתת אינטרס של המדינה להציג כלפי חוץ דימוי נאור. "האגודה התלבטה בשאלות האלו", אומרת נטע זיו, "אבל תמיד הגיעה למסקנה שאם יש מקום לתקיפה משפטית צריך לנצל אותו."

“The history of liberty has largely been the history of the observance of procedural safeguards”

מצטט שופמן את השופט האמריקאי פליקס פרנקפורטר, ומוסיף “כדי להגן על זכויות אדם צריך להגן על הפרוצדורה. האגודה טענה בעתירות קודמות כל טיעון אפשרי כדי לקבל פסק-דין שגירוש הוא בלתי חוקי, ונכשלה (ראו מסגרת) הדרישה לזכות טיעון לפני גירוש עושה שימוש בפרוצדורה כמכשול בפני ההפרה. ברגע שצריך לתת זכות טיעון ל-415 איש, שרובם אינם בכירים, אי אפשר לגרש אותם.”

“אנחנו צריכים לשאול את עצמנו מה יקרה אם נעתור לבג”ץ ונפסיד”, אומר דייב קרצמר, “האם לא נחזק את המערכת ונגביר את הלגיטימציה למה שהם עושים? אבל יש לזה כוח מרסן, לפעמים אפילו בטרור-בג”ץ.”

הבראה כואבת

במשך השנים גדלה האגודה מארגון מתנדבים משפחתי לארגון גדול ומורכב, ובקרב מוביליה התחזקה התחושה, שהאגודה הגיעה לגודל כזה שההנהלה אינה מסוגלת להמשיך בניהולה השוטף, ושיש צורך בשינוי מבני. “בשלב הזה כבר נהיינו עייפים, גם דייב וגם אני, מהעובדה שלא התפתחה מנהיגות חלופית”, אומרת רות גביזון, “אבל מה שיותר גרוע היה, שלמרות שכבר היה כסף וכבר היה צוות לא קטן, המבנה הארגוני היה מאוד מאוד בעייתי. הייתה תחלופה מאוד גבוהה של מנכ”לים. ויושב-ראש ההנהלה היה צריך לנהל את הארגון כי לא היה מנכ”ל שמצד אחד מספיק חזק כדי לנהל את הארגון ומצד שני לא מייתר את הפונקציה האידיאולוגית של ההנהלה. כדי שהמנכ”ל יגיד לצוות המקצועי מה לעשות, צריך דמות לגמרי אחרת של מנכ”ל”.

חברת ייעוץ ארגוני שנשכרה הגישה ב-1993 המלצות לשינוי מבנה האגודה, וביניהן: הפיכת ההנהלה הנבחרת לדירקטוריון והפקדת הניהול השוטף בידי הצוות הניהולי של עובדים בשכר; חיזוק הסניפים באמצעות חיזוק הצוות השכיר שלהם וביטול המזכירויות הנבחרות; קביעת פרופיל חדש של מנכ”ל – אדם שיעמוד בראש הארגון, בעל סמכויות ארגוניות ומקצועיות, וכן - תגמול נכון יותר של הצוות לצד דרישה להגברת היעילות, תפוקות וקבלת מרות.

המהלך לא עבר ללא התנגדות: בין הוותיקים היו שהתנגדו בצורה נחרצת למהלך הזה ואמרו 'אם זה פועל, למה לזעזע?' ו'איכשהו זה סחב עד עכשיו, אז זה ימשיך לסחוב'. חברי הנהלה הביעו חשש שההנהלה תהפוך לחותמת גומי, עובדים הרגישו שמנכ"ל חזק מאיים על חופש הפעולה המקצועי שלהם וחלק מהעובדים הוותיקים במחלקה המשפטית ובמחלקת החינוך החליטו לעזוב את האגודה.

"בשנתיים האלה, 1992-1994, השנים האחרונות שהייתי יו"רית, עבדתי בארגון יותר קשה מכפי שעבדתי אי פעם", אומרת גביזון, "מפני שהיה צריך גם לנהל את המהלך הארגוני וגם לעשות את השינוי וגם לעבוד כל הזמן על ההנהלה לקבל גיבוי לתהליך הזה. היו כמה אנשים שעזרו לי, שמוליק לוינסון היה אחד מהם. היה לו ברור שזה צריך להיעשות ורק בתנאים האלה הוא היה מוכן לקבל על עצמו את תפקיד היו"ר. עדנה מרגלית נורא עזרה, כי גם לעדנה יש תפיסה עקרונית מאוד נכונה. הייעוץ הארגוני שקיבלנו נתן גיבוי חיצוני מקצועי לדבר שמבחינה אינטואיטיבית אני ראיתי ואנשים פחדו ממנו".

"תמיד יש חריקות", היא ממשיכה, "אבל היום הארגון בסך-הכל בנוי נכון וזו הייתה תוצאה של תהליך מודע וכואב וקשה של הבראה ארגונית שעשינו. אני חושבת שאם לא הייתי לוחצת הוא לא היה נעשה. ואם הוא לא היה נעשה, אי אפשר להיות בטוחים שהארגון הזה היה יכול לשרוד. ראיתי איך ארגונים מצוינים נופלים כשדמות דומיננטית עוזבת והמבנה לא נכון. אם אני חושבת על התרומה שלי לאגודה, בזכות המהלך הזה אני יכולה להגיד שהאגודה היא פיצ'ר קבוע בחיים הישראליים, מה שלא קרה להרבה ארגונים חשובים".

עמוס גיל היה המנכ"ל שמונה להוציא לפועל את ההמלצות, והתמודד עם ההתנגדות שעורר המהלך בצוות ובהנהלה. למרות הקשיים בתקופה הראשונה, אומר גיל, "לא ראיתי ארגון כל-כך ישר, הוגן ומעוט מניפולציות כמו האגודה. היו ויכוחים על רקע מקצועי ועל רקע אישי, אבל הכל התנהל ביושר, לא ברמאות ולא במניפולציות". גיל הקים באגודה מחלקה חדשה לקשרי חוץ, בראשות דליה דרומי, ומינה את יפעת ראובני למנהלת מחלקת החינוך ואת בלהה ברג למנהלת המחלקה המשפטית. "כעבור חצי שנה בערך התחלתי לקבל תגובות שמתחילים לראות את השינוי ואת ההגיון שבו", הוא אומר, "התגובות היו מכיוונים שונים. חלק אמרו 'ופי. מרגישים את השינוי, חבל שזה לא קרה קודם'. אחרים אמרו 'נהייתם נורא ממוסדים'".

ביוני 1994 בחרו חברי האגודה הנהלה חדשה. בישיבה שנועדה להתקיים ב-1 בספטמבר הייתה ההנהלה אמורה לבחור יו"ר חדש, במקום רות גביזון, שביקשה לסיים את התפקיד בתום שנתיים עמוסות. שמוליק לוינסון הסכים למלא את התפקיד. לוינסון, חבר פעיל באגודה מאז שנת 1977, כיהן בהנהלה מזה שנה וחצי וליווה מקרוב את מהלך השינוי הארגוני שעברה האגודה באותה עת. ב-2 באוגוסט נורה לוינסון בביתו שבירושלים בידי פורץ. הוא הספיק להתקשר למשטרה ולצאת מהבית. דקות אחדות לאחר מכן מת מפצעיו.

מוחמד דחלה, שהיה חבר הנהלה בזמן השינוי ואחריו (1994-2000), אומר: "האגודה נראתה בעיני יותר אמיצה ולוחמנית". דחלה עבד באגודה במשך שנה כעורך דין במסגרת תוכנית המשפטנים לזכויות האדם, ובשנת 1994 חזר לאגודה כחבר בהנהלה וכיהן בתפקיד זה שש שנים רצופות, חלקן כממלא מקום היו"ר. "הרגשתי טוב עם האנשים, היה אמון הדדי וביצעתי הרבה משימות בשם האגודה ולמענה, גם באופן התנדבותי. הרגשתי שהיה משקל לדברים שאמרתי. לא הייתי רק 'שר לענייני ערבים'. היה לי מה לומר גם כמי שמלמד משפט חוקתי וכמי שהתחנך על ברכי הזכויות האוניברסליות. פעם הופעתי בעניין נישואים אזרחיים והתייחסתי גם לפן של אזרח ערבי במדינה. פעם אחרת התראיינתי ברדיו על הדו"ח השנתי על מצב זכויות האדם ודיברתי בין היתר על אי-שוויון בין אשכנזים למזרחים שהדו"ח עסק בו". עם זאת מספר דחלה שחווה גם תחושות אחרות. "הייתה ישיבה שבה דובר על מועמד מסוים ליו"ר ההנהלה, ואז דיברתי קצת מהבטן ואמרתי שהתפקיד לא הוצע לי, אמרתי שיש לי תחושה קשה כי איש לא דיבר איתי לא על מי שייבחר ולא עלי עצמי, ושאם אני משווה את עצמי לאדם האחר אנחנו דומים מכל הבחינות, למעט הבדל אחד והוא עניין הלאום. דיברתי בכאב. אמרתי שקשה לי ללכת לישון במחשבה שהאגודה לא יכולה לשאת יו"ר ערבי. הייתה דממה. רעידת אדמה. ואז היה מסע של התנצלות והסברים והכחשה, לא רצו להודות שהאגודה לא בשלה ליו"ר ערבי. זה היה השריד האחרון של הגישה הזהירה החוששת מפגיעה בדימוי. שנה או שנתיים אחרי כן פנו אלי ודיברו איתי על התפקיד ולא יכולתי לקבל את ההצעה כי כבר הייתי יו"ר הנהלת עדאלה".

פעילות ציבורית ותקשורתית

מתוך הבנה, שכדי להגיע לציבור הרחב נדרשת פעילות מקצועית מול התקשורת, החליטה האגודה בסוף שנות השמונים להעסיק דוברת, וב-1994 הוקמה, כאמור, מחלקה לקשרי חוץ (כיום המחלקה לפעילות ציבורית והסברה) בעזרת מימון מיוחד מקרן קנדית.

"פריצת חומות התקשורת היא עבודה שעיקרה תסכול ומיעוטה הצלחה" אומרת מרים לידור, מנהלת המחלקה לפעילות ציבורית והסברה ובעבר דוברת האגודה. "על רקע סדר יום פוליטי, בטחוני וחברתי עמוס בדרמות ובאירועים, נושאי זכויות האדם נתפסים לא פעם כמו הכתבה שבסוף היומן, שלכל היותר מעטרת אותו אבל אף פעם לא באה כעיקרו".

"האגודה מוזכרת בתקשורת לא מעט" ממשיכה לידור, "כי עבודה מאומצת של שנים נושאת פירות. לצערי אין בכך להעיד בהכרח על רמת המודעות כלפי האגודה בציבור הרחב. גם היום, אחרי שלושים שנות פעילות לקידום מכלול זכויות האדם, רוב הציבור יזהה את האגודה (אם בכלל) עם פעילות בצד השמאלי של המפה הפוליטית, יתעלם מפעולות למען אנשים דתיים שפגעו בחופש הדת שלהם ויזכור פעולות שלנו נגד כפייה דתית, יתעלם מהמאבק חסר הפרשות שאנחנו מנהלים למען חופש הביטוי לכל העמדות, גם לאלו של אנשי הימין ואף לקיצוניות ביותר". האגודה היא מטרה לביקורת מימין ומשמאל, מדתיים ומחילוניים, מערבים ומיהודים. תמיד יש אנשים, הסבורים שהאגודה מגנה 'יותר מדי' על הקבוצה הנגדית. חוגים רדיקליים רואים באגודה גוף 'מימסדי'. לצד ביקורת בציבור הפלסטיני על כך שהאגודה אינה עושה די, מתקבלות במשרדי האגודה שיחות טלפון זועמות ולעתים אף איומים.

"אחד הקשיים ב'שיווק' האגודה הוא מורכבות העשייה, המונעת את תיוגה. לאגודה אמירות מורכבות ונקודת מוצא עקרונית, הבוחנת את הזכויות של כלל הקבוצות השונות ומבקשת לאזן בין זכויות מתנגשות. האגודה היא ארגון זכויות האדם היחיד בישראל, שעוסק במכלול זכויות האדם", אומרת ורד ליבנה, מנכ"ל האגודה, "זה יתרון בכך שהוא מייצג חוליה חסרה בשיח – התובנה של זכויות אדם כבסיס להתנהלות החברתית הדמוקרטית. מצד שני יש קושי להסביר מה נכלל במיכלול הזה. קל ליפול במלכודת שכל מה שהוגן או מוסרי הופך להיות זכויות אדם. אבל אם נטען שכל מה שהוגן הוא זכויות אדם, נשמיט את הבסיס מתחת לטיעון בדבר זכויות האדם, על משקל 'תפסת מרובה לא תפסת'. אנחנו גם לא מופיעים כל הזמן באותה נישה, אלא פעם חופש הדת ופעם זכויות הומוסקסואלים ופעם אפליה. לכן יש חשיבות להיכרות עם האגודה כארגון.

זיהוי האגודה והיכרות עמה כארגון העוסק בהגנה על מכלול זכויות האדם, מטרתם, בין היתר, ליצור מנוף גדול יותר לעשייה עצמה. הנוכחות בתודעה הציבורית מסייעת להשליך את הקשר זכויות האדם ממעשה אחד שלנו לאחר. לעבודה המשפטית יש אפקט חשוב גם במישור החינוכי וההסברתי, כי היא מייצרת תוצאות. עצם העובדה שבמציאות המוכרת לנו מתחולל שינוי, כגון נוכחות נשים במקום שלא היו, יש לה עוצמה 'חינוכית' שלעיתים היא חזקה יותר מכל תכנית לימודי.

אחד הקשיים ב'שיווק' האגודה הוא מורכבות העשייה, המונעת את תיוגה. אנחנו לא מופיעים כל הזמן באותה נישה, אלא פעם חופש הדת ופעם זכויות הומוסקסואלים ופעם אפליה.

קהילת זכויות האדם

סביב האגודה, שהחלה את דרכה כארגון זכויות האדם היחיד בישראל, צמחה בינתיים קהילה גדולה של ארגוני זכויות אדם. בניגוד לאגודה, שמטפלת במכלול זכויות האדם, עשרות הארגונים שקמו ייחדו את פעילותם לנושא אחד (פלורליזם דתי, זכויות עובדים, זכויות בריאות) או לקבוצת אוכלוסייה מוגדרת (ילדים, נשים, המיעוט הערבי, עובדים זרים, אנשים עם מוגבלות, תושבי השטחים).

סביב האגודה, שהחלה את דרכה כארגון זכויות האדם היחיד בישראל, צמחה בינתיים קהילה גדולה של ארגוני זכויות אדם. בניגוד לאגודה, שמטפלת במכלול זכויות האדם, עשרות הארגונים שקמו ייחדו את פעילותם לנושא אחד או לקבוצת אוכלוסייה מוגדרת

רבים מהאנשים המרכזיים בארגונים הללו החלו את דרכם המקצועית באגודה, ועזבו אותה כדי להקים ארגון נפרד או להצטרף לארגון כזה: חסן ג'בארין הקים את עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי; חנה פרידמן, פעילה בסניף ירושלים של האגודה, הקימה את הוועד הציבורי נגד עינויים; חנה זוהר, פעילה בצוות השטחים של סניף ירושלים של האגודה, הקימה את 'קו לעובד'; חדזה רדובניץ, רכזת סניף תל אביב, עברה לנהל את עמותת רופאים לזכויות אדם; תמר פלג ואליהו אברם, עורכי דין שעסקו בזכויות האדם בשטחים, עברו לעבוד במוקד להגנת הפרט; נטע זיו הקימה את 'בזכות' ואחר כך את התוכניות לחינוך משפטי קליני בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב. אלה ואחרים יישמו בארגונים החדשים את הכלים ואת הניסיון שרכשו באגודה.

ורד ליבנה, מנכ"ל האגודה מאז 1999, סבורה שצמיחת הארגונים החדשים מעניקה תנופה מבורכת למאבק לזכויות האדם. "בשל הוותק, המקצועיות, הגודל", היא אומרת, "יש לאגודה תפקיד מוביל. זה בא לידי ביטוי מצד אחד באימוץ סטנדרטים מקצועיים ושיטות עבודה, שיצרה האגודה ומצד שני בצורך של חלק מהארגונים להגדיר את עצמם בהנגדה מול האגודה ולבעוט ב'אחות הגדולה' כדי לגבש את הייחודיות שלהם". כך, לדוגמה, מול האגודה, שייצגה תפיסה, המבקשת לשלב את האזרחים הערבים על בסיס האזרחות המשותפת, תוך הכרה באינדיווידואליות של כל פרט, קם עתה ארגון עדאלה, שפיתח תפיסה, המדגישה את הזכויות הקבוצתיות של המיעוט הערבי.

עם רוב הארגונים הללו - ועם ארגונים נוספים כגון שדולת הנשים, בצלם, המרכז לפלורליזם יהודי, המוקד לסיוע לעובדים זרים, המועצה הלאומית לשלום הילד ועוד - משתפת האגודה פעולה בפעולות ציבוריות ומשפטיות.

עובדים זרים

אחד התחומים, המשקפים את שיתוף הפעולה בין האגודה לארגונים עמיתים, הוא זכויות העובדים הזרים. זהו תחום חדש יחסית, שהופיע לראשונה באמצע שנות התשעים, וכולל בעיות ופגיעה בזכויות שונות ובעיקר זכויות עובדים, זכויות בריאות וזכויות עצירים.

דנה אלכסנדר הייתה עורכת דין במשרד הירושלמי של האגודה כאשר נתקלה לראשונה בסוגייה של הפרת זכויות העובדים הזרים. "בשנת 1995 פנה לאגודה אדם, שסיפר כי בבניין בו הוא גר

משכנים עובדים מתאילנד בתנאים קשים", היא מספרת, "התחילו להגיע אלינו תלונות מכיוונים שונים, בתחילה בתחום התעסוקה ותנאי המגורים. התברר שזה תחום פרוץ לחלוטין, שנשלט בידי מעסיקים וחברות כוח אדם, ושאינן שום פיקוח על הזכויות של העובדים הזרים". תוך זמן קצר נוצר שיתוף פעולה בין האגודה לבין קו לעובד, רופאים לזכויות אדם, והמועצה לשלום הילד, כאשר כל ארגון תורם את היתרון היחסי שלו: האגודה בתחום הייעוץ המשפטי, עמותת הרופאים בתחום זכויות הבריאות, קו לעובד בתחום יחסי עבודה והמועצה לשלום הילד בעניין זכויותיהם של ילדי העובדים הזרים השוהים בארץ ללא היתר.

מדיניות הממשלה להעניק לעובדים הזרים רשיון עבודה, הכובל אותם למעביד ספציפי, גררה פגיעות קשות בזכויות העובדים הזרים. בעניין זה גובשה קואליציה רחבה של ארגונים, שפעלה במשותף נגד המדיניות בערוצים שונים: פניות למשרדי ממשלה, פעילות ציבורית ותקשורתית, חקיקה ועתירה לבג"ץ.

במשך הזמן עלה הנושא של מעצר עובדים זרים ללא היתר שהייה בישראל. פקחי משרד העבודה והרווחה הועסקו בתפיסת עובדים ללא היתר שהייה, במקום לפעול נגד מעסיקים המפרים את חוקי העבודה. זרם בלתי פוסק של תלונות הגיע לאגודה ומילא את ידיה של דנה אלכסנדר עבודה. ב-1998 קם מוקד סיוע לעובדים זרים, בתחילה לצורך טיפול ספציפי בעובדים שנעצרו. "העברתי לידיהם בשמחה את הטיפול בתחום הזה - לקבל תלונות, לבקר בכלא, לעזור לאנשים", אומרת אלכסנדר, "היה שיתוף פעולה הדוק בינינו ונוצרה זרימת מידע: הם העבירו לי מידע מהשטח וגם עניינים עקרוניים ומשפטיים. אני יכולתי להשקיע יותר בטיפול עקרוני. במשך הזמן הצלחנו להביא לשיפור עצום, אם כי זכויותיהם הקבועות בחוק עדיין פחותות בהרבה מאלו של עצירים פליליים. הוקמה ערכאה לביקורת על מעצרים, התקבל תיקון לחוק הכניסה לישראל (בעקבות עתירה שהגשנו לבג"ץ), התקצרה תקופת המעצר לפני גירוש, שנמשכה שבועות ולפעמים חודשים, והוכנסה האופציה של שחרור בערובה. לא היה תחום אחד שהמערכת החליטה לתקן אותו על דעת עצמה. כל מה שנעשה נעשה בעקבות דירבון שלנו".

"לא היה תחום אחד שהמערכת החליטה לתקן אותו על דעת עצמה. כל מה שנעשה נעשה בעקבות דירבון שלנו"

דוגמה נוספת לפעילות משותפת הייתה קואליציה של כשלושים ארגונים שייסדה בשנת 1997 כרמל שלו (אז - מנהלת המחלקה לפיתוח מדיניות באגודה). הקואליציה, תחת השם 'אצבע על הדופק' פעלה לשימור הישגי חוק ביטוח בריאות ממלכתי ולמניעת נסיונות של הממשלה לשנות את החוק באופן שהיה פוגע בעקרונות הבסיסיים של החוק, כגון שוויון בשירות הרפואי ואי-התניית שירות בתשלום. נסיונות של הקואליציה להביא לתיקון החוק ולקביעת קריטריונים ברורים לעדכון סל הבריאות, לא עלו יפה.

אוכלוסייה שקופה

במסגרת פרויקט השוויון לאזרחים הערבים בישראל הוגבר באמצע שנות התשעים הטיפול בפגיעות הקשות בזכויותיהם של האזרחים הבדואים בנגב. "כשנה-שנתיים הוקדשו לעבודה קהילתית על בניית קואליציה של מנהיגות מקומית, בעזרת שתי"ל ונציגי ישובים. רק אז הוחל בפעילות משפטית והגשת עתירות לבג"ץ", מספרת דנה אלכסנדר, שטיפלה גם בזכויות הבדואים בין 1994-2001.

האגודה הגישה שורה של עתירות נגד אפליית האוכלוסייה הבדואית. בהן עתירה נגד תוכנית המיתאר המחוזית לנגב המתייחסת לאוכלוסייה הערבית בנגב כאוכלוסייה שקופה ואינה מציינת במפות אף יישוב בדואי כפרי, אף שכאלה קיימים כבר עשרות שנים – חלקם ישבו במקומותיהם עוד לפני קום המדינה. בעקבות עתירה אחרת, שהוגשה בשיתוף עם עדאלה, לגבי הקמת בית ספר ביישוב שמונה כ-5,000 תושבים, והקמת חטיבה צעירה ביישוב נוסף הוקמו מוסדות החינוך, אף ששנה לאחר הקמתם לא היו בהם מים זורמים. עוד עתירה הוגשה בדרישה לפתוח ביישובי הבדואים מרפאות, בהתאם לחוק ביטוח בריאות ממלכתי. שיעור הילדים הבדואים המאושפזים בבית החולים סורוקה בבאר שבע, עולה בהרבה על שיעורם באוכלוסיית הנגב. לדעת הרופאים אחת הסיבות לכך היא העדר נגישות לשירותי רפואה ראשונית. בעקבות העתירה נפתחה מרפאה ביישוב הקטן ביותר וניתנה הסכמה עקרונית להקים מרפאות בשני יישובים נוספים.

"העבודה בנגב לא פשוטה", אומרת באנה שגרי-בדארנה, עורכת דין באגודה, העוסקת בזכויות הערבים הבדואים בנגב. "חשוב למדינה לשמר את המחלוקות הקיימות – בין הילויאליים, המשרתים בצבא, לבין השאר - ושאם יושג הישג הוא לא יהיה דרך הפעילות והאגודה אלא דרך אנשי שלומם. לא מעוניינים שנעצים את האוכלוסייה. כשאני מתכתבת עם רשויות שונות הן

בחרות להשתתפות במתן תשובות או להתעלם מאיתנו. מצד שני הפנייה שלנו מדרבנת אותם והם מנסים פתאום להגיע להסדר עם האנשים עצמם, בערוץ אחר וללא מעורבות שלנו. בנגב יש 'מדינה אחרת'. מינהלת הבדואים הוקמה לצורך ישוב של הסכסוך על קרקעות, אך בפועל מנהלת את חיי התושבים וגם רשות החינוך לבדואים מנוהלת ביד רמה על ידי יהודים".

שגרי-בדארנה החלה לעבוד באגודה ב-1999 כמתמחה, נסעה לווינגטון במסגרת תוכנית המשפטנים לזכויות אדם של הקרן החדשה לישראל, וחזרה לאגודה כעורכת דין. הפעילות בנגב חשפה אותה בעוצמה למורכבות של היותה ערבייה, העובדת בארגון שרוב עובדיו ופעיליו יהודים. "להיות ערביה בארגון יהודי", היא אומרת, "זה, בשתי מילים: מורכב ומאתגר. על אף ההערכה לעבודה שלי, רוב האנשים בנגב יעדיפו לעבוד עם ארגון ערבי, כי האגודה נתפסת כארגון יהודי, בעל אידאולוגיה יהודית ציונית, המשתמש ברטוריקה של הרוב. כשהאגודה מנסחת עתירה היא תשתמש בטיעון של שוויון - מגיע לערבים כמו ליהודים - שבעיני משרישה את היותנו מיעוט במדינה לא-לנו המבקש מהרוב להעניק לו זכויות. האגודה לא תטען שמדובר בזכויות ילדים, שמגיע לי כי זה שלי וכי אנחנו היינו פה לפני המדינה. יחד עם זאת, אני רואה את עצמי כסוכנת שינוי. זו הזדמנות לחשוף אנשים בחברת הרוב, בתוך הארגון ומחוצה לו, ולעמת אותם עם הסטריאוטיפים שלהם".

את מי אנחנו מייצגים?

ארגוני זכויות אדם פועלים לשינוי חברתי וליצירת חברה צודקת יותר. האתגר המתמשך שעומד בפני פעילים ועובדים בארגונים אלה הוא מציאת השילוב הנכון בין המחויבות העמוקה לזכויות האדם לבין 'כללי המשחק' ואמות המידה המקצועיות. במשך כל שנותיה הייתה באגודה הקפדה על רמה מקצועית גבוהה מאוד ועל פיתוח מומחיות בתחום המאבק הספציפי של האגודה. בכך שעובדי האגודה רואים עצמם לא רק כאידיאליסטים חדורי רצון טוב אלא גם כמומחים בתחומם התפתחה הראייה שלהם את עצמם כמייצגים לא רק את האנשים שזכויותיהם הופרו אלא גם כמייצגי הזכויות עצמן.

אחד הביטויים של תפיסה זו היה מעבר של עובדים מהאגודה לשירות המדינה: יהושע שופמן, היועץ המשפטי של האגודה, הוא כיום המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (לענייני חקיקה); דנה בריסקמן, לשעבר עורכת דין באגודה ותקופה קצרה היועצת המשפטית של האגודה, עברה לעבוד

במחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה; דליה דרומי, מנהלת המחלקה לקשרי חוץ באגודה, עברה לעבוד בנציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות. היו שביקרו את מה שהוגדר כחציית קווים, אולם האנשים שבהם מדובר רואים את עצמם כמחויבים לזכויות האדם ואת שירות המדינה ככר פעולה חשוב לקידום זכויות.

"הפער בין מה שנראה אפשרי ובעל סיכוי משפטי לבין רצונותיהם של האנשים שזכויותיהם נפגעות יכול להיות מתסכל"

אחת הדילמות, שבה מתלבטים אנשי האגודה בנוגע לייצוג, היא מה קורה כאשר יש סתירה בין אינטרס פרטי של האדם שזכותו הופרה, לבין אינטרס קבוצתי או אחר; כאשר מדובר בהגנה על אנשים שבעצמם מפרים זכויות; כאשר נראה שמדובר בעניין אליטיסטי, הנוגע לקבוצה קטנה של ציבור מבוסס, ולא לרוב האוכלוסייה; כאשר נראה שהאגודה יוצאת למאבק בשם ציבור, שלא בהכרח מעוניין בכך ורואה זאת כחיבוק דבי וכפטרונות; או כאשר האדם, שבגיניו הועלה העניין, לא נהנה בעצמו מפרי המאבק. הגישה באגודה היא שיש לדון בכל מקרה לגופו.

"הפער בין מה שנראה אפשרי ובעל סיכוי משפטי לבין רצונותיהם של האנשים שזכויותיהם נפגעות יכול להיות מתסכל", אומרת הדס תגרי, עורכת דין באגודה מאז 1994. "אנחנו מנסים לאתר נושאים שהם גם חשובים בעינינו וגם יש לנו יכולת לשנות אותם, שיש להם סיכוי משפטי או חקיקתי או ציבורי. לפעמים מתברר שהאנשים שנפגעים מהמצב די אדישים, ולפעמים יש נושאים שמאוד חשובים בעיניהם, אבל אנחנו לא מרגישים שיש לנו כלים להביא לשינוי ביחס אליהם".

זכויות אינדיווידואליות מול זכויות קבוצתיות

ב-1993 סיימה מונא גיבארין, תלמידה מוכשרת, את לימודיה בבית הספר היסודי באום אל פחם. היא ביקשה להמשיך לימודיה בבית הספר התיכון סן-ג'וזף בנצרת, בית ספר פרטי, נחשב ומבוקש, הנמצא בבעלות הקהילה הנוצרית-יוונית-קתולית. גיבארין עברה את בחינות הכניסה ולאחר שהתקבלה הוזמנה לקורס העשרה. כשהגיעה לקורס מכוסה במטפחת ראש כמצוות הדת

המוסלמית, נאמר לה כי לפי נהלי בית הספר היא לא תוכל להתקבל אליו, כל עוד היא חובשת כיסוי ראש.

היא פנתה לחסן ג'בארין, קרוב משפחה, אז עורך דין במשרד החיפאי של האגודה. "התייחסתי לזה מצד אחד בזווית ליברלית, שמדובר על זכות הפרט לחופש דת ומצד שני בזווית קבוצתית של חופש הדת של נשים דתיות ערביות, שהרי גברים מוסלמים אינם מוגבלים בגלל הזקן". אומר ג'בארין, "היו לי היסוסים אם להגיש עתירה כי היה ברור שזה עלול לעורר את המתח בין נוצרים למוסלמים, אבל יהושע שופמן חשב שזה חשוב וכתבתי עתירה. לא הרשיתי לעצמי שיקולים אחרים". השופטים אהרן ברק, דב לוין ואליעזר גולדברג דחו את העתירה ונימקו, כי בית הספר הוא מוסד חינוכי פרטי הנהנה מאוטונומיה חינוכית.

"זו הייתה התנסות מעניינת", אומר ג'בארין, כיום מנהל עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי, "כי היא מעידה על התפיסה הליברלית שאפיינה את האגודה, שמביטה בעיוורון על קונפליקטים דתיים עדתיים ורואה את זכות הפרט כחשובה ביותר. היום ברור שאני מסתכל על זה אחרת. מנקודת מבט של זכויות קבוצתיות אחרות: האם רצוי שביט משפט יתערב באוטונומיה של בית ספר ערבי? מדובר על מיעוט לאומי, שאחת מזכויותיו הקיבוציות היא הזכות לתרבות, לקבוע אגינדה תרבותית ובעיקר חינוך. הגישה שלי היום היא שהחברה הערבית צריכה לקיים דיון מקיף בתוך עצמה סביב סוגיות כאלה. מבחינה מקצועית האגודה היא בית ספר. אי אפשר לעבור להבנה לעומק של זכויות קבוצתיות בלי שתהיה הבנה של הזכויות הליברליות".

תיק אחר שעסק בשאלה של שילוב והפרדה בחינוך היה זה של אדם אבו-שמיס. בשנת 1997 עתרה האגודה לבג"ץ בשם ילד ערבי מיפו, שעיריית תל-אביב סירבה לרשום אותו לגן ילדים ששפת הלימוד בו עברית. במהלך הדיונים בעתירה, ובהמלצת בית המשפט, שינתה העירייה את מדיניותה, והצהירה כי "לכל ילד ללא קשר למוצאו האתני תינתן הזכות להירשם לגן ממלכתי דובר עברית או לגן ממלכתי דובר ערבית, המצויים באזור מגוריו, או לגן ממלכתי דו לשוני, שהינו גן על-אזורי". להצהרה ניתן תוקף של פסק דין.

הביקורת במקרה זה באה דווקא מקרוב. רות גביוון התנגדה נחרצות לעמדה שנקטה האגודה בעניין זה. "יש הטעיה בראיית פנייתה של המשפחה מיפו כעניין של זכויות הפרט. הסוגיה המועלה כאן היא מתחום זכויות הקבוצות ומהות המדינה." היא טענה במכתב למנכ"ל האגודה, עמוס גיל. "הזכות שלי לדרוש לחיות בישוב שאין בו אנשים שונים ממני (כאן היא רומזת לפרשת קעדאן, שתוזכר בהמשך) חלשה בהרבה מן הזכות לבקש כי ילדי יגדל ויתחנך במסגרת שחגיה הם

חגיי ושפתה היא שפתי ותרבותה היא תרבותי. לא ברור לי שמאבק לשוויון בהקשר כזה לא צריך לקבל אפשרות של הפרדה ואולי אף להמליץ עליה, תוך מאבק נחרץ לשוויון בהקצאת משאבים וכדומה".

**אין להשלים עם מצב שבו נשללת
מאדם זכות או נמנעת גישה
למשאב ציבורי בשל היותו ערבי,
משום שללגיטימציה משפטית או
ציבורית לפגיעה כזאת יש השלכות
מסוכנות.**

הדרישה לאפשר לילדים ערבים שהוריהם מעוניינים בכך, ללמוד בבתי ספר עבריים, נמצאת בעצם בשולי הבעיה האמיתית, שהיא הרמה הנמוכה של מערכת החינוך הממלכתית הערבית, הנובעת מהזנחה רבת שנים. רוב ההורים הערבים אינם רוצים חינוך עברי לילדיהם אלא חינוך ממלכתי ערבי איכותי. בהעדר מסגרות כאלו לומדים הרבה מהילדים הערבים, בערים מעורבות כגון חיפה ויפו, במסגרות חינוך פרטיות. על אף ההכרה בבעייתיות של המאבק האינדיווידואלי ובחשיבות המאבק הקבוצתי, סברה האגודה שאין להשלים עם מצב שבו נשללת מאדם זכות או נמנעת גישה למשאב ציבורי בשל היותו ערבי, משום שללגיטימציה משפטית או ציבורית לפגיעה כזאת יש השלכות מסוכנות.

הפתרון האמיתי הנדרש הוא שיפור האופציות החינוכיות הממלכתיות העומדות לרשות האוכלוסייה הערבית. הקושי הוא שמאבק להשגת פתרון זה מורכב יותר, מעמיד קשיים משפטיים ודורש אירגון של קבוצה גדולה בקהילה סביב מטרה זו. בשנת 2002 הבשיל מאבק זה להתדיינות משפטית. על רקע מיעוטן של אופציות חינוכיות ערביות לילדים הערבים בחיפה, כשני-שלישים מהם לומדים בחינוך הפרטי. קבוצת הורים ערבים בחיפה התארגנה במסגרת עמותת 'חיואר' (דיאלוג) ונאבקה לפתוח בית ספר ממלכתי ערבי הומניסטי. לאחר שניסיונותיהם עת ארוכה להביא לפתיחת בית הספר בדרך של שיתוף פעולה נכשלו, הם עתרו באמצעות האגודה לבג"ץ, ובמועד כתיבת שורות אלו עניינם עדיין תלוי ועומד.

האם מפרי זכויות זכאים להגנה על זכויותיהם- שלהם?

בשנת 1994, אחרי הטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה, נעצרו במעצר מינהלי שבעה פעילי ימין. שניים מהם, נועם פדרמן מ'כך' ושמואל בן יעקב, מזכיר 'כהנא חי' ביקשו מהאגודה לייצג אותם. דן יקיר וצבי ריש ייצגו אותם בערעור בפני שופט צבאי, בדיון שהתקיים בכלא השרון. הדיון היה ארוך באופן משמעותי לעומת המקובל במעצרים מינהליים של פלסטינים, ובאופן חריג הופיע מטעם התביעה תובע בכיר, אך התוצאה הייתה דומה: השופט עיין בחומר חסוי ואישר את המעצרים.

ביום בו שוחררו השבעה הם קיבלו צווי הגבלה, שאסרו עליהם להיכנס למקום מסוים או לצאת ממקום הישוב שלהם. דן יקיר התראיין ביומן הצהרים בקול ישראל ומחה נגד הפגיעה בחופש התנועה בהוצאת הצווים האלה. זמן קצר לאחר השידור קיבל שיחת טלפון: "שמי ברוך בן יוסף. אני זה שעליו דיברת, השתחררתי מהמעצר המינהלי וביציאה קיבלתי צו, שמורה לי להיות בחיפה (שם גר אחי) למרות שאני ומשפחתי גרים בירושלים." יקיר הכין מייד עתירה לבג"ץ, שהוגשה עוד באותו ערב ואהרן ברק, שהיה השופט התורן, הורה שהיא תידון למחרת בבוקר. ההרכב בראשות השופט שלמה לוין קיים דיון קצר, עיין בחומר חסוי ודחה את העתירה.

בין חברי האגודה היו שהתנגדו להגנה שהעניקה האגודה לאנשי הימין הקיצוני. במכתב לחברת האגודה מחיפה, שמחתה על ההחלטה, הסביר המנכ"ל עמוס גיל: "החלטת האגודה לייצג את נועם פדרמן בערעור על מעצרו המנהלי אין בה כדי לומר מאומה על הסכמתנו עם דעותיו ופעולותיו. בשנים האחרונות ייצגה האגודה למעלה מאلف פלשתינאים שנעצרו מעצר מנהלי, וגם במקרים אלה לא דנו בשאלה מה היתה הפעולה שהביאה למעצרים (סביר שלפחות חלקם לא היו טהורים וישרי דרך). התנגדותנו היא לעצם השימוש במעצר המנהלי המופעל על ידי הרשות המבצעת ולא השיפוטית; מעצר מנהלי שבדיון בו בדרך כלל אין העצור וסניגורו רשאים לראות את חומר הראיות ולהתגונן; מעצר מנהלי, העומד בסתירה לזכויות בסיסיות של הליך הוגן ושל אי-אפליה בטיפול באנשים שונים."

"החלטת האגודה לייצג את נועם פדרמן בערעור על מעצרו המנהלי אין בה כדי לומר מאומה על הסכמתנו עם דעותיו ופעולותיו. בשנים האחרונות ייצגה האגודה

למעלה מאלף פלשתינאים שנעצרו מעצר מנהלי, וגם במקרים אלה לא דנו בשאלה מה היתה הפעולה שהביאה למעצרים"

תמר פלג-שריק, אז עורכת דין באגודה, שייצגה באופן שגרתי עצירים מינהליים פלסטינים, פרסמה מאמר בעיתון "הארץ" ובו הציגה את עמדתה האישית, המנוגדת לעמדה שנקטה האגודה: "... עמיתי באגודה לזכויות האזרח ייצגו את פעילי 'כך' ו'כהנא חי' בערכאה הראשונה של בית המשפט אשר דנה בצו מעצרים המינהלי. הייצוג היה ללא דופי. ובכל זאת, לפי הנורמות של זכויות האדם היתה החלטתם, לדעתי, שגויה... אין, לדעתי, מנוס מהמסקנה, שמחובתנו של גוף או של עורך דין המחויב לזכויות האדם, להימנע מלייצג את האנשים האלה, אפילו הם עצירים מינהליים, כלומר, אף על פי שהזכות הנפגעת שלהם הינה בעלת משקל רב מאוד. טיבן ומהותן של הזכויות שבהן הם פוגעים או מאיימים לפגוע, חומרת הפגיעה והיקפה וכן מידת היכולת (המועטה) של הנפגעים להתמודד עם המצב, יכריעו את הכף באופן ברור..."

למשך כמה חודשים בשנת 1995 ייצג דן יקיר מהאגודה את האסיר מרדכי ואנונו והגיש בשמו עתירת אסירים בדרישה לשיפור בתנאי הכליאה שלו, ובעיקר כדי להוציאו משנות בידוד ממושכות. כעבור זמן מה ביקש ואנונו לשחרר את האגודה מייצוגו, בשל מחלוקת על סדרי הדיון בעתירה.

טובות לטיס

אליס מילר, עתודאית שסיימה לימודי אווירונאוטיקה בטכניון, חלמה תמיד להיות טייסת, ואף סיימה בהצלחה קורס טיס אזרחי. כשהתקרב מועד הגיוס שלה פנתה לעזר וייצמן, שהיה אז הנשיא, וביקשה שיעזור לה להתקבל לקורס טיס. הוא השיב לה משהו בנוסח 'מיידלע', כשאנחנו נסרוג, אתן תטוסו'. היא לא אמרה נואש וביקשה את עזרתה של חברת הכנסת נעמי חזן. זו פנתה אל רחל בנימין (אז - היועצת המשפטית של שדולת הנשים, וכיום מנהלת המחלקה המשפטית באגודה לזכויות האזרח), ואל נטע זיו באגודה והציעה ששני הארגונים יעזרו יחד לבג"ץ. "נערכו

דיונים בהנהלות ובוועדות המשפטיות של שני הארגונים", מספרת זיו, "ועלו כמה שאלות: ראשית, האם הצבא הוא המקום שבו אנחנו רוצות להילחם על שוויון לנשים? (בשלב מאוחר יותר היו שטענו שעזרנו לנשים להיות שותפות לביצוע מעשים הפוגעים בזכויות האדם). שנית, היו שראו בעייתיות בכך שאנחנו מבקשות עבור נשים את האופציה להמשיך וליהנות מכל התנאים המיוחדים לגבי שירות נשים בצה"ל ומצד שני לדרוש שוויון. ושלישית, לכמה נערות שמתגייסות לצה"ל רלוונטיות האפשרות להתקבל לקורס טייס?" לאחר שנשקלו השאלות הללו הוחלט בכל זאת להגיש עתירה.

"לרחל ולי היה חשוב להשיג תמיכה של אנשים שהיו בצבא, שיאמרו שזה אפשרי", אומרת נטע זיו. "מההתחלה ליווה את התיק ד"ר ראובן גל, מנהל מכון כרמל למחקר צבאי (אליס מילר הכירה אותו דרך התחביב המשותף של שניהם - ספורט אתגרי). פנינו למפקדי חיל אויר לשעבר, שלא הסכימו לעזור לנו. בסוף השגנו תצהיר ממפקד טייסת קרב. אחר כך עלתה טענה, שנשים לא יוכלו לטוס כשהיו בהריון והשגנו חוות דעת מרופא נשים שאין מניעה שנשים יטוסו עד חודש חמישי. התיק צבר פרסום. קיבלנו עזרה רבה מאשה שהייתה ממונה על שילוב נשים ביחידות מוטסות של חיל הים האמריקאי. ארגונים פמיניסטיים מארצות הברית ומקנדה עזרו בחומר השוואתי ונתונים על נשים שמטיסות מטוסים".

**בעקבות פסק-הדין התחולל שינוי
מיידי בחיל האוויר. מילר עצמה
ניגשה למבדקים אך לא התקבלה.
למרות שלא היה לה קל עם
הידיעה, שהיא פילסה דרך
לאחרות והיא עצמה לא הגשימה
את החלום, אין ספק שהיא
ממשיכה להיות סמל של המאבק
לשוויון בצה"ל.**

"המאבק המשפטי לא היה קל", ממשיכה זיו, "צה"ל לא העלה טענות צפויות, כמו הקושי בכך שנשים יפלו בשבי, אלא התמקד בטענה שההשקעה הגבוהה בהכשרת טייס מוצדקת בכך שרוב הגברים משרתים בקבע ולאחר מכן במילואים עד גיל 45 ואילו נשים, בשל הכללים לגבי נישואין הריון ולידת ילדים, לא ישרתו בקבע ובמילואים מספיק שנים באופן שיצדיק את ההשקעה

הכספית העצומה בהכשרתן". זיו ובנזימן לא ויתרו והגישו לבית המשפט בקשה לפרטים נוספים ובה התבקש צה"ל למסור נתונים לגבי מספר הגברים הממשיכים לטוס במילואים עד גיל 45. תחילה סירבו נציגי חיל האוויר למסור את המידע, בטענה שהוא חסוי, אולם בית המשפט הורה להם למסור את הנתונים בתמורה להתחייבות שהם יישארו חסויים. התברר שככל שהגיל עולה מספר הטייסים במילואים יורד באופן משמעותי.

בנובמבר 1995 קיבל בג"ץ את העתירה. "מבחנו האמיתי של שוויון הוא בהגשמתו, הלכה למעשה, כנורמה חברתית תוצאתית", כתב השופט מצא. בעקבות פסק-הדין התחולל שינוי מיידי בחיל האוויר: בשנים 1996-2002 השתתפו עשרות חיילות בכל אחד מקורסי הגיבוש לטייס; בתקופה זו סיימו קורס טיס בהצלחה שלוש נוותות וטייסת קרב אחת. מילר עצמה ניגשה למבדקים אך לא התקבלה. למרות שלא היה לה קל עם הידיעה, שהיא פילסה דרך לאחרות והיא עצמה לא הגשימה את החלום, אין ספק שהיא ממשיכה להיות סמל של המאבק לשוויון בצה"ל.

המקרה של אורית קציר היה הפוך. "יום אחד התקשר למשרד בתל אביב אדם ואמר שהבת שלו היא טייסת אזרחית שעובדת בארצות הברית ואל-על לא מקבלים אותה לעבודה כי לא שירתה בחיל האוויר", מספרת אורנה הדר, שהייתה אז מנהלת סניף תל אביב. "רשמתי את כל הפרטים והבטחתי לחזור אליו ומייד רצתי לחדרה של הדס תגרי." היה ברור שמדובר במקרה עקרוני. אורית קציר, אזרחית ישראלית, הייתה אז כבת 30, טייסת מזה תשע שנים, בעלת רשיון טייס אזרחי ישראלי, שעבדה כטייסת בחברת תעופה אמריקאית גדולה. בספטמבר 1993 הציגה קציר מועמדות לקורס ההכשרה לטיס שעורכת החברה, קורס שהמשתתפים בו מתקבלים בדרך כלל לעבודה כטייסים בחברה. מועמדותה לקורס נדחתה, מבלי שניתנו נימוקים לדחייה. היא נפגשה עם מנכ"ל אל-על דאז, רפי הרלב והוא אמר לה כי החברה שוקלת את מועמדותם של טייסים יוצאי חיל האוויר הישראלי בלבד, וסירב לשקול את כישוריה המקצועיים בתחום הטייס לגופם.

בעקבות הפנייה לאגודה, הגישו הדס תגרי, עורכת דין באגודה, ולאה גליקסמן-כוכבי, עורכת דין מתנדבת, בפברואר 1996 תביעה משפטית בבית הדין האזורי לעבודה בתל-אביב, נגד חברת אל-על, בטענה שהסירוב לקבל את אורית קציר לקורס הוא אפליה פסולה מטעמי מין, שכן באותה עת לא יכלו נשים להיות טייסות בחיל האוויר. עוד נטען בתביעה, כי שירות בחיל האוויר אינו הכרחי להכשרת טייס תובלה אזרחי. "קציר הייתה מאוד חריגה כי יש בישראל נשים ספורות שיכולות להיות טייסות בלי לשרת בחיל האוויר" אומרת תגרי. לאחר שבית הדין האזורי לא נעתר לבקשה לחייב את אל-על להציג נתונים על המועמדים האחרים שהתקבלו בתהליך המיון בו נדחתה

מועמדותה של קציר, ערערה האגודה לבית הדין הארצי לעבודה. הדיון בתביעה החל באוקטובר 1997 וזמן קצר לאחר מכן הודיעה חברת אל על כי החליטה לבטל את הדרישה שטייסי החברה יהיו אך ורק יוצאי חיל האוויר. כיום יכולים להתקבל לאל-על כטייסים גם נשים וגברים שאינם בוגרי חיל האוויר. אורית קציר עצמה התקבלה לקורס, אך ויתרה והחליטה להישאר בארצות הברית. תגרי שמחה לגלות לא מכבר שבעקבות שינוי הנהלים באל-על התקבלה אשה אחרת לעבודה כטייסת בחברה.

המקרים של מילר ושל קציר מבטאים בעייתיות נוספת והיא קידום השוויון בתחום שהוא במידה רבה אליטיסטי. קורס טיס אזרחי הוא יקר מאוד. נשים הבאות משכבות סוציו-אקונומיות מבוססות מודעות יותר לזכויותיהן ויש להן נגישות רבה יותר למשאבים שמאפשרים מאבק לשוויון: כלכליים, משפטיים, תמיכה חברתית. עובדה זו יוצרת הטיה באופי המקרים שמגיעים למאבק משפטי. מאמץ רב יותר נדרש כדי לקדם שוויון של מי שלא עומדים לרשותו משאבים כאלה.

נשים במשטרה

בשנת 1995, בעקבות פרסום פסק הדין בעניין אליס מילר, התקשרה אל האגודה אשה בשם פנינה בן גיאת, וסיפרה שכבר שנתיים היא מנסה להתגייס למשטרה ודוחים אותה באמירות שוביניסטיות. הדס תגרי פנתה בעניין למשטרה ואחרי שהדבר פורסם בתקשורת, פנו לאגודה נשים נוספות, שנתקלו בבעיה דומה. בדיקת נתוני כוח האדם של המשטרה העלתה כי נשים היו כ-90% מהפקידים במשטרה, כ-31% מהחוקרים וכ-8.5% משוטרי הסיור. מפקדי התחנות היו כולם, ללא יוצא מהכלל, גברים. תגרי הגישה בשם הנשים הללו לבג"ץ עתירה, שהייתה די מהפכנית מבחינת מה שביקשה: תכנית לשינוי עתידי וקביעת יעדים להגדלת אחוז הנשים במשטרה.

אחת העותרות הייתה דנה שמשון, חובשת במשטרה, שרצתה להתקדם לתפקיד מבצעי ונבלמה רק משום שהיא אשה. זמן מה לפני הגשת העתירה היא נפגעה פגיעה קשה בפיגוע באוטובוס בקו 18 בירושלים. היא הייתה מאושפזת זמן רב, אבל על אף מצבה הקשה, מאוד רצתה להמשיך עם העתירה. "יש לה כוח פנימי של מישהי שמודעת לזכויותיה, שבאופן טבעי נראה לה מובן שזה מגיע לה", מספרת תגרי, "נסעתי אליה לבית החולים להחתים אותה על תצהיר. המשך העתירה היה

כבר תיאורטי, כי מצבה הגופני לא איפשר לה להיות בתפקיד שנמנע ממנה מלכתחילה רק בשל היותה אשה".

בעקבות הגשת העתירה נעשו במשטרה פעולות שונות כדי לקדם את נושא שוויון הנשים בשירות המשטרה, וכדי להגביר את התודעה לנושא בקרב הנוגעים בדבר. האגודה טענה שהיעדים שקבעה המשטרה אינם מספקים, אך שופטי בג"ץ הסתפקו בהתחייבות של המשטרה כי לקראת סוף כל שנה, ייוועדו כל גורמי המשטרה הרלוונטיים על מנת לבחון מחדש את יעדי גיוס נשים וקידומן לגבי השנים הבאות, וכדי להכין תכנית עבודה מעודכנת לגבי השנים הבאות המבוססת על הבחינה מחדש.

"למרות שלא זכינו בעתירה", אומרת תגרי, "הגענו בה להישגים יפים. אין ספק שהעתירה נייערה את המשטרה, וחייבה אותה להתייחס לנושא, גם אם לא הביאה לפתרון מלא של הבעיה. יחד עם זאת, מאוד ציער אותי שברמה האישית אף אחת מהעותרות לא השיגה כלום. המשטרה התייחסה ברצינות לנושא העקרוני, אבל ממש התעלמו מהעותרות והתייחסו אליהן כאילו הן דוגמיות שבאות להדגים את הבעיה העקרונית ולא נשים בשר ודם שיש לתקן את הפגיעה שנגרמה להן. לצערי הרב, זה מאד אופייני למאבקים של שוויון, ובמיוחד בתחום העבודה. מגיעים לעתים להישגים עקרוניים ארוכי טווח, אבל רק לעתים רחוקות מי שנשאה על גבה את המאבק זוכה ליהנות מפירותיו".

הדס תגרי התנסתה פעמים אחדות בשאלת הייצוג. בין היתר העסיקה אותה השאלה באיזו מידה יכולה היא, כאשה יהודייה, לפעול נגד אפליה של נשים ערביות. "הנשים הערביות הן קבוצה שמופלית פעמיים, הן כערביות והן כנשים", אומרת תגרי, "לאחר לימוד הנושא התברר לי שלנשים מוסלמיות, להבדיל מנשים יהודיות ונוצריות, אין גישה לבתי הדין האזרחיים. נושאים של נשים ופמיניזם הם מורכבים במיוחד, כי הם שנויים במחלוקת בתוך הציבור הערבי. על הנייר זו נראתה אפליה, אבל השאלה הייתה לא מה אני חושבת אלא עד כמה הנשים הערביות רואות את זה בפועל כנושא שהוא משמעותי מבחינתן. גם ברמה המעשית וגם ברמה העקרונית היה ברור לי שנושא יכול להיות מקודם רק על ידי נשים ערביות הרואות בכך פגיעה בהן. "

אחרי נסיונות שונים שנכשלו נוצר קשר בין תגרי לבין עאידה תומא-סולימאן, ממובילות המאבק הפמיניסטי באוכלוסייה הערבית ומנכ"ל עמותת 'נשים נגד אלימות', והוקם 'ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות', קואליצייה המורכבת מנציגות יהודיות וערביות של ארגוני זכויות אדם וארגוני

נשים, ביניהם: נשים נגד אלימות (נצרת), האגודה לזכויות האזרח, שדולת הנשים, אל-טופולה, נעמ"ת, שת"ל והאגודה הערבית לזכויות אדם.

השאלה היא לא מה אני חושבת אלא עד כמה הנשים הערביות רואות את זה כנושא שהוא משמעותי מבחינתן

הוועד הגיש לכנסת הצעה לתיקון חוק בתי משפט לענייני משפחה, שמטרה להעניק לנשים ערביות - מוסלמיות ונוצריות - אפשרות גישה לבתי משפט לענייני משפחה בהיקף דומה לזה העומד לרשות האזרחים היהודים. משמעות התיקון היא שנשים ערביות יכולות לאחר קבלתן לפנות לבתי המשפט לענייני משפחה בענייני מזונות ואחזקת ילדים ובכך לשפר את מצבן מבחינת גובה דמי המזונות ומבחינת אחזקת הילדים.

אף ש-54 חברי כנסת, כמעט מכל סיעות הבית, חתמו על הצעת החוק, ארכו הדיונים בהצעת החוק לשלביה השונים שש שנים תמימות, בשל התנגדותם של אנשי דת מוסלמים, שניסו לסכל את קבלת התיקון.

אימוץ ילדיה של בת זוג

מאז שנות השמונים פעלה האגודה – באמצעות דן יקר - בהצלחה רבה לקידום זכויותיהם של הומוסקסואלים, להכרה בזוגיות של בני אותו מין ובזכויות הנובעות ממנה, כגון הכרה באלמן צה"ל, זכויות פנסיה, נהיגה ברכב פטור ממסים, פטור ממס שבח ועוד. "השלב הראשון במאבק בנושא נטייה מינית הוא נושא הכבוד על בסיס אישי. השלב השני הכרה בזוגיות והשלישי הכרה בהורות". אומרת הדס תגרי. "כשהגעתי לאגודה ב-1994 והתחלתי לבדוק סוגיות הקשורות בזכויות נשים, התברר לי שלגבי הלסביות אחד הנושאים המרכזיים הינו נושא ההורות, והוא לא זכה לטיפול משפטי".

"סניף תל אביב התאפיין בהמון שיתוף פעולה עם ארגוני זכויות אדם אחרים במטרה לחבר את זכויות האדם לאירועים שלא נחשבו מובנים מאליהם כמו יום האשה הבין-לאומי", מספרת אורנה הדר. "הדס יצרה קשר עם ארגון קל"ף (קהילה לסבית פמיניסטית), שהיה אז בראשית

דרכו. הן הציעו לנו לארגן אירוע משותף. הנושא של הורות לסבית היה נושא לא מוכר. הקמנו צוות של נשים – הדס, אני, ציפי האופטמן וקורי שדמה - בנינו סיפור של זוג נשים שחיות יחד עשר שנים, לכל אחת מהן יש ילד והן רוצות לאמץ זו את ילדה של זו. מדובר על שנת 1995 ואז זה נשמע ממש אזוטרי”.

”על בסיס סיפור המסגרת”, ממשיכה אורנה הדר, ”בנינו משפט ציבורי: הדס תגרי הגישה תביעה בשם בנות הזוג, את המדינה ייצגה ד”ר רות הלפרין-קדרי, מרצה לדיני משפחה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, זומנו עדות: עדה מומחית מטעם המועצה לשלום הילד, פסיכולוגית, ואלה בלאס, מנהלת השרות למען הילד. בצוות השופטים ישבו: פרופ’ רות גביון, פרופ’ מיה בר הלל ופרופ’ דן שניט. הסינמטק בתל אביב, שבו נערך האירוע, היה מפוצץ. יותר מ-400 איש גדשו את האולם. בהפסקה הופיעה להקה בראשית דרכה שלימים התפרסמה כבנות פסיה’. הם הקפיצו את הקהל וזה היה מאוד צבעוני ועליז. המשפט עצמו היה ארוך ורציני. נשים ישבו ובלעו כל מילה. החלטת השופטים הייתה לא לאפשר את האימוץ בהתבסס על הנימוק שהחוק הקיים אינו מאפשר זאת. אלה בלאס אמרה שלשרות למען הילד אין שום התנגדות להעניק אפטרופסות לאם השניה, ושבמקרה של מוות של האם הביולוגית, האם השניה תועדף כמאמצת”. עמדה זו, מפי גורם רשמי (הגם שבלאס הבהירה כי היא מבטאת את דעותיה האישיות-מקצועיות בלבד ולא עמדה רשמית), היוותה פריצת דרך בהתייחסות לנושא.

הדיון הציבורי הקדים את הדיון המשפטי. בשנת 1999 הגישה תגרי עתירה לבג”ץ בשם רותי, ניקול ומתן ברנר-קדיש נגד שר הפנים, שסירב לרשום את ניקול כאם המאמצת של מתן, על-פי פסק דין של בית משפט בקליפורניה, שאישר את האימוץ (המקרה האמיתי דומה למקרה במשפט הציבורי אך אינו זהה לו, שכן יש שוני בין הכרה באימוץ שנעשה במדינה אחרת לבין הענקת אפשרות אימוץ בישראל). במאי 2000 קיבל בג”ץ ברוב דעות את העתירה, והורה למשרד הפנים לרשום את ניקול כאם שנייה של מתן. לאחר מתן פסק הדין ביקש שר הפנים לקיים דיון נוסף בעניין. נשיא בית המשפט העליון נענה לבקשה, וקבע, כי הרכב מורחב של תשעה שופטים ידון בסוגייה. במקביל ביקש משרד הפנים לעכב את הרישום עד למתן פסק דין בדיון הנוסף. השופט ברק דחה את הבקשה, והורה למשרד הפנים לבצע את הרישום ללא דיחוי נוסף. ביולי 2001 נרשמה ניקול כאמו השנייה של מתן, וכך גם מבחינת משרד הפנים למתן ברנר-קדיש יש שתי אמהות.

טלטולים

באפריל 1995 מת עבד אל סאמד חריזאת, כתוצאה מכך שבמהלך חקירתו בשב"כ טולטל ונוער בחוזה פעמים אחדות. חריזאת נחקר בבית המעצר במגרש הרוסים במשך למעלה מ-11 שעות ברציפות, במהלכן עבר 12 סדרות של "טלטולים". החקירה הופסקה רק כאשר חלה הידרדרות פתאומית במצב הכרתו של חריזאת ונוזל החל לבעבע מפיו ומנחיריו. הוא הועבר לבית-החולים הדסה עין-כרם, ושם נפטר כעבור ארבעה ימים.

לאחר חקירת המקרה החליטה פרקליטות המדינה להעמיד לדין משמעתי, על חריגה מנוהלי השב"כ, את אחד החוקרים שהשתתפו בחקירת חריזאת. ההחלטה להסתפק בדין משמעתי ולא להעמיד איש לדין פלילי התבססה על הטענה, שחוקריו של חריזאת לא יכלו לצפות תוצאה קטלנית של מעשיהם.

מותו של חריזאת עורר מודעות ואף ביקורת ציבורית ביחס לתוצאות השימוש בעינויים. האגודה דרשה מוועדת השרים לענייני השב"כ ומהיועץ המשפטי לממשלה לאסור לאלתר על המשך השימוש בשיטת הטלטולים. משהדרישה לא נענתה הגישו עורכי הדין אליהו אברם ודנה בריסקמן מהאגודה עתירה לבג"ץ, שתבעה לאסור על השב"כ להפעיל את שיטת הטלטולים בחקירת חשודים, שכן שיטת החקירה הזו עלולה להסב נזק בלתי-הפיך לנחקרי השב"כ, ואף להביא למותם, ובכך היא פוגעת בזכותו של אדם לחיים, לשלמות גופנית ולכבוד. העתירה הצטרפה לעתירה שהגיש עורך הדין אביגדור פלדמן, שנה קודם לכן, בשם הוועד הציבורי נגד עינויים, בדרישה לבטל את ההיתר לשימוש בכוח פיזי בחקירות השב"כ.

בתשובתה לעתירת האגודה לזכויות האזרח ביקשה פרקליטות המדינה מבית-המשפט לדחות את העתירה, בשל כלליותה וכן בטענה ש'הגנת הצורך' מאפשרת לחוקרי השב"כ, בהתאם לחוק, גם לטלטל נחקר, בתנאים מסוימים (ולא כאמצעי שגרותי), ולכן אין להטיל איסור גורף על חוקרי השב"כ שיאסור עליהם - באיסור מוחלט, שאיננו תלוי בנסיבות המקרה בו מדובר - לטלטל נחקרים בחקירה.

בעיקרי טיעון שהגיש לבית המשפט כתב דן יקיר (שקיבל את הטיפול בעתירה זמן קצר אחרי הגשתה): "מדינת ישראל, על אף מלחמתה הבלתי פוסקת בטרור, שואפת להידמות למתוקנות שבמדינות תבל, אותן מדינות, אשר בהן אסורה הפעלת כל עינוי חקירתי באופן גורף וקטגורי. כמדינה נאורה ומתוקנת, שקיומה מושתת על כמיהה מתמדת להבטחת עתידה בצל הכמיהה

לניקיון כפיים מוסרי, שומה על מדינת ישראל להימנע מלעשות שימוש בשיטות חקירה פסולות מיסודן, המאפיינות את מרתפי החקירות של משטרים חשוכים".

בג"ץ לא מיהר לפסוק בעניין זה. השופטים קיוו שהכנסת תחוקק חוק המסדיר את שיטות החקירה ותחסוך מהם את ההחלטה. ביולי 1997 שלח דן יקיר 'תזכורת' מקורית לבית המשפט. במסיבת עיתונאים, שערכה האגודה לרגל פרסום הדו"ח השנתי של האגודה, ציין יקיר, כי בית המשפט העליון אסר באחרונה לטלטל תנין, אך ממשיך להימנע מלאסור טלטול אדם. יקיר התייחס לפסק דין שנתן בית המשפט העליון כשבועיים קודם לכן, בתביעה שהגישה עמותת 'תנו לחיות לחיות' נגד מופעים הנערכים בחוות התנינים בחמת גדר, ובו קבע השופט חשין כי המופע "הכולל הפיכת התנין על גבו, גרירתו, טילטולו, משיכת ראשו כלפי מעלה ולאחור והפעלת לחץ על אברים בגופו" הוא מופע אסור, שכן הוא סותר את חוק צער בעלי חיים.

בין 1994-1999 הגיש עורך הדין אנדרה רוזנטל, בשם המוקד להגנת הפרט, מאות עתירות פרטניות נגד שימוש בכוח בחקירתם של עצירים ספציפיים. ה'הצפה' הזו עשתה את שלה, כנראה, ובמארס 1998 החליט בג"ץ לקיים דיון עקרוני משותף בעתירות נגד השימוש בעינויים בחקירות השב"כ. בראיון לגיליון נובמבר 2002 של בטאון לשכת עורכי הדין, סיפרה השופטת טובה שטרסברג-כהן: "במשך הזמן הגיעו תיקים אישיים פרטניים רבים שהותירו בנו הרגשת אי נוחות משפטית, ערכית ונורמטיבית. עד שהגיע היום לדון בתיק כללי, לא פרטני, בו נחקר אומר עשו לי ככה או אחרת, אלא עקרוני, ובו היה עלינו להכריע בשאלה מה מותר ומה אסור כדי לשמור על צלם אנוש של כל אדם, גם של אויב".

נקבע הרכב של תשעה שופטים, אשר קבע, כי במסגרת הדיון העקרוני יידונו שבע עתירות, שהוגשו בין 1994 ל-1999 והעלו טענות עקרוניות כנגד השימוש בשיטת העינויים בחקירות השב"כ. נוסף לעתירת האגודה נדונה עתירה של הוועד הציבורי נגד עינויים, שהייתה העתירה הראשונה בסוגייה, וכן עתירות של עצירים, בשיתוף עם הוועד הציבורי נגד עינויים והמוקד להגנת הפרט.

"הרגע הכי דרמטי בבג"ץ", אמרה לאה צמל, שייצגה את הוועד הציבורי נגד עינויים (בשיחה שפורסמה בבטאון ועד מחוז תל אביב של לשכת עורכי הדין), "היה כאשר כל תשעת השופטים פנו לעו"ד דן יקיר, בא-כוח האגודה לזכויות האזרח, ושאלו: 'אתה באמת רוצה לומר שצריך לאסור על עינויים בחקירה בכל מקום, בכל זמן ובכל תנאי?' באולם השתררה דממה. עיני כולם היו נשואות לדן יקיר, שהשיב: 'כן'. וכאשר השופטים חזרו על השאלה, הוא חזר ואמר 'כן', ושוב 'כן', ובכל פעם ה'כן' היה חזק יותר ויציב יותר מקודמו. בעיני, זה היה רגע התפנית בדיון."

"הרגע הכי דרמטי בבג"ץ היה כאשר כל תשעת השופטים פנו לדן יקיר ושאלו: 'אתה באמת רוצה לומר שצריך לאסור על עינויים בחקירה בכל מקום, בכל זמן ובכל תנאי?' באולם השתררה דממה. עיני כולם היו נשואות לדן יקיר, שהשיב: 'כן'. וכאשר השופטים חזרו על השאלה, הוא חזר ואמר 'כן', ושוב 'כן', ובכל פעם ה'כן' היה חזק יותר ויציב יותר מקודמו."

מהגשת העתירה ועד להחלטת בג"ץ חלפו יותר מארבע שנים. בספטמבר 1999 קיבל הרכב מורחב של תשעה שופטים, בראשות הנשיא אהרן ברק, את שבע העתירות שהוגשו נגד השימוש בעינויים בחקירות השב"כ, וקבע כי אסור לשב"כ להשתמש בטלטולים או בעינויים פיזיים אחרים בחקירותיו: "אין לשב"כ סמכות 'לטלטל' אדם, להחזיקו בתנחות 'שבאח' ... לחייבו בכריעת צפרדעי' ולמנוע ממנו שינה באופן שאינו מתחייב מצרכי החקירה" קבעו השופטים. "כן אנו מצהירים, כי סייג ה'צורך' שבחוק העונשין אינו יכול לשמש מקור סמכות לשימוש בשיטות חקירה אלה וכי אין בו בסיס לקיום הנחיות לחוקרי השב"כ, המאפשרות שימוש בשיטות חקירה מעין אלה".

"עד לפני הצהריים אתמול פעל השב"כ מכוח היתרים שהעניקה לו ועדת שרים מיוחדת" כתב למחרת אמיר אורן ב'הארץ', "קצת לאחר 10 בבוקר פלטו מכשירי הפקסימיליה במתקני החקירות את נוסח החלטת בג"ץ... בו ברגע הורה הממונה על החקירות בשירות לחדול מכל עינוי שנכלל במונח הנקי 'היתר'".

"למרות האווירה הציבורית הקשה קיבל בג"ץ את ההחלטה האמיצה היחידה הראויה, שאין להתיר במדינה מתוקנת שימוש בעינויים בחקירות" אומר דן יקיר.

חקיקה

עד שנת 1992 הוזמנו נציגי האגודה לדיונים בוועדות הכנסת על הצעות חוק במקרים בודדים, לרוב כהענות לפנייה מצד האגודה. בשנה זו מונה חבר הכנסת דדי צוקר ממרצ ליושב ראש ועדת חוקה חוק ומשפט וקבע לאגודה לזכויות האזרח מעמד מיוחד בוועדה. "דדי צוקר, יצחק לוי ודן מרידור היו החברים הדומיננטיים בוועדה באותה תקופה", אומרת דנה בריסקמן, "שלושתם, עם כל ההבדלים ביניהם, היו קשובים לנו והיה חשוב להם לשמוע את עמדתנו בנושאים עקרוניים". אחרי שצוקר הוחלף בחבר הכנסת שאול יהלום מהמפד"ל, פנה יהלום ליהושע שופמן וביקש ממנו לדאוג שנציגי האגודה ימשיכו להגיע לדיוני הוועדה.

השנים שבין 1992-1996 היו פוריות מבחינת החקיקה הנוגעת לזכויות האדם. ב-1995 קיבלה הכנסת תיקון לחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, שיזמה האגודה בשנות השמונים במגמה להרחיב את איסור האפליה בעבודה (עד אז אסר החוק על אפליה מטעמי מין, מעמד אישי והורות בלבד). התיקון החיל את האיסור בחוק גם על אפליה מטעמי לאום, גזע, גיל, דת, ארץ מוצא, השקפה והשתייכות מפלגתית (קדמה לכך הצלחה מפתיעה, כאשר בדצמבר 1991 קיבלה הכנסת תיקון לאותו חוק, שהוסיף איסור על אפליה בעבודה מטעמי נטייה מינית. ההצלחה הייתה פרי מאמצים משותפים של האגודה ושל פעילי 'עוצמה' - הזרוע הפוליטית של אגודת ההומואים והלסביות). הקושי בהעברת התיקון הרחב יותר נגע לאיסור על האפליה – הנפוצה מאוד בישראל – מטעמי לאום. קרוב לעשר שנים נאבקה האגודה לקדם את החוק עד לקבלתו ב-1995, ולאחר מכן פעלה לאכיפתו על מעסיקים והגישה למעלה מעשרים תביעות על אפליה בשל לאום, מין, גיל, הורות, נטייה מינית ודת, בקבלה לעבודה, בתנאי עבודה בתנאי פרישה, ועל פיטורין מסיבות מפלות.

במשך למעלה מעשר שנים השתתפה האגודה בדיונים על ניסוח הצעת חוק זכויות החולה, שתחילתה בשנות השמונים, בהצעת חוק שניסח חבר האגודה אביתר לויין ז"ל ואימץ חבר הכנסת יאיר צבן. הצעת החוק עברה גלגולים רבים בכנסת ובוועדותיה, עד לקבלת החוק במאי 1996, בישיבה האחרונה של הכנסת ה-13. "החוק בא לחולל מהפכה במערכת היחסים בין רופאים לחולים במדינה", אומרת דנה בריסקמן, שייצגה את האגודה בדיונים על החוק, "מדובר בזכויות של אנשים שבמצוקה גדולה, במערכת מאוד לא שוויונית בין רופא לחולה. החוק עיגן שורה של זכויות, שעד לחקיקתו לא היו מעוגנות אלא באופן חלקי בפסיקה: הזכות לקבלת טיפול רפואי ללא אפליה, עקרון ההסכמה מדעת לטיפול רפואי, הזכות לקבל דעה נוספת ועוד".

במשך שנות התשעים הייתה האגודה שותפה לתיקונים חשובים בחוק הגנת הפרטיות ובחוק האזנות סתר ומילאה תפקיד חשוב בקידום חקיקתו של חוק חופש המידע, המבטיח את זכות הציבור לדעת, הן במסגרת קואליציית הארגונים לקידום חופש המידע והן במסגרת הוועדה הציבורית שניסחה את הצעת החוק, בה השתתפה דנה בריסקמן. זו הייתה הפעם הראשונה – והיחידה עד כה – שנציג של האגודה שימש כחבר בוועדה ציבורית, שמינתה הממשלה. הדבר עורר לבטים באגודה – האם ראוי שהאגודה תהיה שותפה לוועדה מטעם הממשלה, והאם חברות בוועדה תמנע מהאגודה למתוח ביקורת ולנסות לשנות את הצעת החוק. בסופו של דבר הוחלט כי התועלת שבשותפות לגיבוש הצעת החוק עולה על חסרונותיה האפשריים.

הישג חשוב במיוחד היה בחקיקת חוק האוסר על אפליה על ידי גורמים פרטיים (בכניסה למקומות ציבוריים, ובמכירת מצרכים או שירותים המוצעים לציבור הרחב), שנועד לשרש, בין היתר, את תופעת ה'סלקציה' בכניסה למועדונים. החוק נכתב על בסיס הצעת חוק שהכין משה כהן מהאגודה באמצע שנות התשעים, אומץ לאחר זמן על ידי הממשלה והתקבל בכנסת בשנת 2000.

עבודת יום-יום ומצוקות אנוש

העתירות לבג"ץ והפרסומים נחשפים לאור הזרקורים ומקבלים את רוב תשומת הלב, אולם חלק נכבד מהעבודה היומיומית של האגודה, לאורך כל שנותיה, הוא טיפול באלפי פניות וסיוע לאנשים שזכויותיהם הופרו, פנייה לרשויות בשמם או הפניה לכתובת מתאימה.

"יש בעבודה הזו משהו מאוד סיזיפי", אומרת הדר נמיר, רכזת פניות הציבור של האגודה בתל אביב. "שנים אני מתכתבת עם משרד ממשלתי לגבי נוהל מסוים. בסופו של דבר אנחנו עותרים לבג"ץ, העתירה מתנהלת שנים ובסופה מושג הסדר כלשהו. ואז אנחנו מגלים שבפועל הנוהג נמשך בניגוד להסדר שהושג. בצוות פניות הציבור שלנו יש מתנדבים שהיו עובדי מדינה הרבה שנים, והם יושבים לפעמים פעורי-פה מול הדברים שרואים מהצד שלנו. קשה מאוד כשנתקלים בשרירות לב שאין לה כל סיבה. עניין פשוט כמו התקנת טלפון ציבורי במחלקה פסיכיאטרית דרש התכתבות שנמשכה שנים. אני מרגישה חוסר אונים כאשר המצב הכלכלי מדרדר אנשים למצב שאין להם ממה להאכיל את הילדים. לאחרונה הגענו למצב שנאלצנו להתנצל בפני פונים על הפגיעה בכבודם ולשאול אם הם רוצים פרטים של עמותות צדקה ובתי תמחוי. יחד עם זאת, בעבודה היומיומית

יש תחושה של יכולת. לפעמים מצליחים לפתור בעיות. לפעמים אפילו הנחיה לפונה כיצד לנהוג או למי לפנות עוזרת לפתור בעיה".

כך הצליחה האגודה להביא לביטול הליך משמעותי נגד מורה שסיפרה ברדיו על הטרדה מינית מצד מנהל בית הספר שבו היא מלמדת; לדאוג לייצוג לעשרות אנשים שאושפזו בכפייה בבית חולים פסיכיאטרי; לשחרר ממעצר אדם שנכלא בשל חוב; לסייע לצעירה דתייה להתקבל למקום עבודה שלא רצה לקבל אותה בתחילה בשל סרובה ללבוש מכנסיים; לסייע למובטלים לקבל דמי אבטלה; לסייע לקורבן עבירה להגיש ערר על סגירת התלונה שהגישה; לעזור לעובדת לקבל הכרה בבת זוגה לצורך זכויות פנסיה; למנוע פינוי משפחה חד-הורית מהדירה בה התגוררה בדיור ציבורי; להביא להעמדה לדין של שוטרים על התנהגות אלימה כלפי אזרחים; לסייע לאסירים בשיפור תנאי הכליאה שלהם; לעזור לרווקה לקבל טיפולי פוריות; לעזור לישראלים שנישאו לזרים לקבל עבור בני זוגם מעמד בישראל; לעצור פינוי של משפחה מביתה בשל חוב משכנתא; לעזור לאב גרוש לקבל לעיונו מסמכים, שהיו דרושים לו במסגרת התדיינות על משמורת, ועוד.

לא רצויים

אימאן ועאדל קעדאן מתגוררים עם בנותיהם בעיר בקה אל גרבייה, שבה רמת השירותים והתשתיות נמוכה ביותר ורמת החינוך אינה מבטיחה טובות. בשנת 1995 ביקשו בני הזוג קעדאן לרכוש מגרש ולבנות בית בקציר, שהוקם אז באיזור ואדי ערה. הישוב קציר הוקם על-ידי הסוכנות כיישוב קהילתי, ובמשך שנים התגוררו בו תושבים מעטים בלבד. בסוף שנות השמונים הוחלט להפוך את היישוב לעיר, כחלק מתוכנית לעיבוי היישובים היהודיים בוואדי ערה. הוקמו בקציר שתי שכונות על קרקע המדינה: האחת בגבעה המרכזית - בידי משרד השיכון וחברה משכנת, והשניה בגבעה המערבית - שכונת בנה ביתך - על ידי אגודה שיתופית והסוכנות היהודית, הפועלת עבור האוכלוסייה היהודית בלבד. למרות ששתי השכונות הן למעשה חלק מיישוב אחד, ושתיהן מוקמות על קרקע ציבורית, נמכרו הדירות בשכונה שהקים משרד השיכון ישירות לציבור, ואילו מכירת המגרשים בחלק השני הותנתה בקבלת אישור של נציג הסוכנות היהודית - החבר בוועדת הקבלה של היישוב. אלא שמדיניות הסוכנות היהודית היא שלא למכור דירות או להחכיר מגרשים ביישובים שהיא מקימה למי שאינו יהודי. הפקידה המטפלת באיכלוס המקום הבהירה

למשפחת קעדאן, באופן הברור ביותר, כי לא ניתן למכור להם מגרש בקציר בשל מדיניות הישוב שלא לאפשר מגורים במקום לערבים אלא ליהודים בלבד.

"ביום שסיימנו את הטיעון בבית המשפט בעניין אליס מילר", מספרת נטע זיו, "התקשר אלי עו"ד תאופיק ג'בארין - שבעצמו רכש דירה בקציר, בחלק שהוקם בידי משרד השיכון - סיפר לי על המקרה של קעדאן ושאל אותי אם אני מעונינת לייצג אותם. 'חיכיתי' כבר הרבה זמן לתיק מתאים שיעמיד לביקורת שיפוטית את נושא האפליה בקרקעות". לאחר דיון הוחלט באגודה להגיש עתירה לבג"ץ. ההתדיינות המשפטית והדיון הציבורי שליווה אותה נמשכו שנים ארוכות.

העתירה הוגשה באוקטובר 1995. בשנת 1996, לאחר שנטע זיו עזבה את האגודה ונסעה לעשות דוקטורט בארצות הברית, עבר התיק לטיפולו של דן יקיר. לאחר דחיות חוזרות ונשנות, התקיים דיון ראשון בעתירה במארכס 1997, שנה וחצי לאחר הגשת העתירה. השופטים בהרכב היו הנשיא אהרן ברק, אליעזר גולדברג, מישאל חשין, יעקב קדמי ויצחק זמיר. את המדינה ייצג מנהל מחלקת הבג"צים, עוזי פוגלמן, ובשם הסוכנות היהודית הופיע עורך הדין אמנון גולדנברג. בסוף הדיון התבקשו הצדדים להציג את טיעוניהם בכתב.

בני הזוג קעדאן דרשו לאפשר להם לרכוש מגרש ישירות ממינהל מקרקעי ישראל, בהיותו הגורם המופקד בישראל על הקצאת הקרקעות שהן בבעלות הלאום. מינהל מקרקעי ישראל כגוף ציבורי חייב לפעול עבור כלל האוכלוסייה בישראל - יהודים כערבים. ההסדר הקיים לוקה באפליה פסולה על בסיס לאום, נטען בעתירה, ועומד בסתירה לאופיה הדמוקרטי של מדינת ישראל, המחויבת לשוויון זכויות מלא בין כל אזרחיה. מינהל מקרקעי ישראל ומשרד השיכון, שהם רשויות ציבוריות, אינם רשאים להעביר את הקרקעות, המיועדות לאיכלוס הישוב קציר, לידי הסוכנות היהודית והאגודה השיתופית קציר, מאחר שגופים אלה פועלים למעשה עבור האוכלוסייה היהודית בלבד.

הסוכנות טענה, כי יש לה מנדט חוקי להקמת ישובים קהילתיים עבור יהודים בלבד בהיותה גם היום איבר חיוני בהגשמת המטרה הלאומית של יישוב יהודים בישראל, ולכן לגיטימי להקצות לה קרקע ציבורית לשם כך.

האגודה השיתופית קציר טענה, כי הישוב הינו ישוב קהילתי, בן כמה מאות משפחות. מטרת הקמתו היתה לקלוט יהודים בלבד, וזאת כדי לממש את החזון הציוני של הישוב היהודי בא"י. מקומו של הישוב נבחר דווקא בשל קרבתו ללב האזור הערבי 'המשולש', כדי לחזק את הישוב היהודי באזור שבו רוב מוחלט לישבים ערבים. לכן קבלת ערבים לישוב קציר עלולה לסכל את

מטרת הקמתו על ידי 'הצפתו' במתיישבים ערבים שיבקשו להתגורר בו, באופן שיפגום בצביון היהודי של הישוב.

מינהל מקרקעי ישראל טען, כי אין כל פסול בהעברת קרקעות מדינה לידי הסוכנות היהודית, כדי שזו תייעד את הקרקע להקמת יישובים עבור יהודים בלבד, מאחר שמעמדה של הסוכנות מעוגן בחוק, כגוף הפועל ליישוב יהודים ברחבי הארץ. גם העובדה, שהסוכנות ממומנת מכספי תרומות של יהודים מחו"ל, מצדיקה, לדעתו, מדיניות זאת.

הפרשה עוררה דיון ציבורי נוקב. מדובר בסוגיה שהיא לב-ליבה של האידאולוגיה הציונית. המוסדות הציוניים – הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית, קרן קיימת לישראל – עשו כל אשר לאל ידם כדי לסכל את קבלתה של משפחת קעדאן לקציר. גם בקרב הציבור הערבי לא הייתה התלהבות רבה מהמאבק של משפחה ערבית להשתלב ביישוב יהודי, מתוך גישה שזו אינה הדרך לפתרון מצוקת הדיור והקרקעות של המיעוט הפלסטיני במדינה.

בפברואר 1998 זימן נשיא בית המשפט העליון, השופט אהרן ברק, דיון מיוחד, ובו הציע לכל הצדדים למצוא פתרון הולם לבעיה ולהימנע מהכרעה שיפוטית. ברק ציין, כי זו אחת ההכרעות השיפוטיות הקשות ביותר שנתקל בה, וכי העתירה מעלה בעיות קשות ותוצאותיה מי ישורם.

ברק ציין, כי זו אחת ההכרעות השיפוטיות הקשות ביותר שנתקל בה, וכי העתירה מעלה בעיות קשות ותוצאותיה מי ישורם.

בסיכום הדיון מונה, ביוזמת בית המשפט, מפשר, אשר יחד עם הצדדים יערוך סיור בשטח על מנת לבחון את האפשרויות למציאת מגרש עבור משפחת קעדאן. אף שהיה ברור שבעניין כזה אין מקום לפשרה, אלא אם אחד הצדדים יוותר על עמדתו. הצדדים יצאו לקציר, לבחון מקרוב את ההצעות השונות. משרד השיכון הציע מגרשים שונים, כולם 'מעבר לגדר' - מחוץ לגבול המוניציפלי של היישוב או מחוץ לתחום הבנייה למגורים על פי תכנית המתאר. הכשרת מגרשים אלה לבנייה כרוכה בהליכים של מספר שנים, שתוצאותיהם אינן ניתנות לחיזוי. הצעה אחת התייחסה למגרש בגבעה המרכזית, הניתן לבנייה, אך התנאים הסביבתיים בשכונה זו פחותים במידה משמעותית מאלו שבגבעה המערבית. משפחת קעדאן לא הסכימה להתפשר על מגרש אלא בשכונת 'בנה ביתך'. כעבור עשרה חודשים היה ברור כי הליכי הגישור נכשלו. בדצמבר 1998 פנה

דן יקיר לבית המשפט וביקש שיינתן פסק דין. חלפו עוד 15 חודשים. לעאדל ואימאן קעדאן, שבעת הגשת העתירה היו הורים לשתי בנות, היו כבר ארבע בנות.

רק במארכ 2000 נתן בג"ץ את פסק הדין, וקבע כי הקצאת קרקעות וייחוד יישובים ליהודים בלבד על מקרקעי ציבור איננה חוקית. הנשיא ברק, שכתב את פסק הדין, קבע כי המדינה לא הייתה רשאית להקצות מקרקע המדינה לסוכנות היהודית לצורך הקמת היישוב הקהילתי קציר על בסיס של הפליה בין יהודים לבין שאינם יהודים. "מערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לא מתבקש כלל כי המדינה תנהג בהפליה בין אזרחיה... המדינה – מדינת יהודים היא; המשטר המתקיים בה – הוא משטר דמוקרטי נאור, המעניק זכויות לכלל האזרחים, יהודים כלא יהודים", נאמר בהחלטה. יתר על כן, "לא רק שערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית אינם דורשים הפליה על בסיס דת ולאום במדינה, אלא שערכים אלה עצמם אוסרים הפליה ומחייבים שוויון בין הדתות והלאומים... אין, אפוא כל סתירה בין ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לבין שוויון גמור בין כל אזרחיה. נהפוך הוא: שוויון הזכויות בין כל בני האדם בישראל, תהא דתם אשר תהא ותהא לאומיותם אשר תהא – נגזר מערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית".

פסק הדין פסל, אפוא, את המדיניות אך לא נענה לבקשתם של בני הזוג קעדאן והסתפק בכך שהורה למינהל מקרקעי ישראל "לשקול אם יש באפשרותו להקצות להם מגרש לאור האמור בפסק הדין". יותר משנתיים וחצי מאז החלטת בג"ץ ועד מועד כתיבת שורות אלו, מתחמקים מינהל מקרקעי ישראל והיישוב קציר בכל דרך אפשרית מקיום פסק הדין. משפחת קעדאן ממשיכה לגור בבקת אל גרביה.

בכנסת הוגשה הצעת חוק של חבר הכנסת אליעזר דרוקמן, שנועדה לעקוף את החלטת בג"ץ וביולי 2002 קיבלה הממשלה החלטה לתמוך בה. החלטה זו עוררה סערה בין-לאומית. ההתנגדות להצעת החוק חצתה גבולות פוליטיים. השר לשעבר בני בגין יצא, לאחר שלוש שנים שלא התבטא בפומבי, בגינוי חריף ואמר כי צר לו שהגענו "למצב שבו צריך לומר את המובן מאליו, שערבי, לא רק גופו אלא גם כבודו אינם הפקר. וערבים כקיבוץ, לא גופם אלא גם כבודם אינם הפקר". בשל המחאות מבית ומחוץ חזרה בה הממשלה מתמיכתה והחליטה להקים ועדה שתבחן את הנושא.

"משפחת קעדאן לא נמצאת בקציר", אומרת ורד ליבנה, "אבל ההכרעה שאסרה אפליה בהקצאה של קרקעות המדינה היא אמירה חשובה. הניסיון לחקיקה שתעקוף את פסק הדין נעצר, והאנשים שהתגייסו לטרפד את החקיקה באו לא רק מהמיליה שלנו. לאגודה יש תפקיד להוביל, להיות

טריגר, ולפעמים אוונגרד. השינוי החברתי הוא פרי שילוב של הרבה דברים. התהליך התחיל. לפעמים פסק הדין משנה מצב, לפעמים הוא צעד אחד במסע ארוך".

מהי פעולת איבה?

יוסף ג'בארין החל את דרכו באגודה כרכז שטחים בשנות השמונים ולאחר שנים אחדות חזר אליה כעורך דין במסגרת תוכנית המשפטנים לזכויות האדם. "כשחזרתי מווינגטון היה ברור שאני חוזר לאגודה", הוא אומר, "הערכתי את הרמה המקצועית של הארגון וחשבתי שזו האכסניה הטובה ביותר גם לקדם נושאים שחשובים לי וגם כעורך דין בתחילת דרכו להתמקצע. במסגרת הלימודים בווינגטון עברתי קורס על אפליה בדיוור וראיתי איך פועלת בארצות הברית המערכת שאמורה להגן מפני אפליה. בישראל אין חוק שאוסר על אפליה בדיוור, שיש כמעט בכל מדינה אחרת. עצם קיומו של חוק כזה הוא מסר חברתי. בארצות הברית החוק הזה נחקק בעקבות תופעות של שחורים, שסירבו להשכיר להם דירות באזורים 'לבנים'. גם בארצות הברית האכיפה לא אידיאלית אבל מצבה הרבה יותר טוב ממה שקורה אצלנו".

זמן קצר לאחר שהגיע ג'בארין לאגודה הועברה לטיפולו פנייתן של מנאל דיאב, וואפא ח'ורי וסוניה ח'ורי - שלושתן פלסטיניות אזרחיות ישראל תושבות הגליל, סטודנטיות באוניברסיטה העברית בירושלים. השלוש שכרו ביולי 1997 דירה בשכונת מוסררה בירושלים. מייד לאחר שעברו לדירה החלו לספוג הטרדות מילוליות, כתובות נאצה רוססו על דלת הדירה וצעירים תושבי השכונה תקפו אותן באבנים. באוקטובר 1997 השליכו אלמונים סמרטוטים ספוגים בבניין על דלת דירתן והעלו אותה באש, חודש לאחר מכן התפוצץ על סף ביתן מטען חבלה שהורכב ממכלים של מטהר אוויר.

ג'בארין ייצג את השלוש בתביעה לקבל פיצויים כנפגעות פעולת איבה. "במצב המשפטי שהיה קיים אז", אומר ג'בארין, "יהודים שהותקפו בידי ערבים על בסיס לאומני היו זכאים לפיצויים באופן אוטומטי, אך אותה מערכת משפטית לא הכירה בזכות לפיצויים במקרה שיהודים התקיפו ערבים על רקע לאומני. זה נעשה באמצעות הגדרת הזכאים כמי שנפגעו מפעולות איבה נגד ישראל ופירשו שפעולות נגד ישראל משמע פעולות נגד יהודים, תוך התעלמות מכך שיש פה לאום אחר. העמדה המשפטית שלנו הייתה שפעולות איבה נגד ישראל היא גם נגד אזרחי ישראל הערבים. בשבילי התיק הזה שיקף את שאלת השייכות של המיעוט הערבית כי העובדה שהרשויות

הישראליות לא כללו את האזרחים הערבים לדעתי שיקפה תפיסה שהם לא שייכים לישראל. בתחילת הטיפול בתיק דיברתי עם האחראי במס רכוש והוא אמר לי בזלזול 'בחיידך, זו פעולת איבה?'"

לאחר התדיינות שנמשכה למעלה הושגה הכרה בכך שהמצב המשפטי מפלה את האוכלוסייה הערבית והוקמה ועדה מיוחדת שאמורה לתת פיצויים במקרים של ערבים שנפגעים מפעולת תקיפה על בסיס לאומני.

זכויות. לא הטבות

האגודה המשיכה לחפש דרכים לטפל בזכויות חברתיות, תוך התקדמות מהוססת, שנבעה בעיקר מהקושי למצוא את הכלים האפקטיביים למאבק בהפרת זכויות אלו בידי הרשויות. ב-1997 פרסמה האגודה דו"ח ראשון בנושא שכותרתו 'זכויות. לא הטבות' וכעבור שנה הוגש דו"ח לוועדת האו"ם לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, בתגובה לדו"ח שהגישה מדינת ישראל על יישום האמנה לזכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות (הזמן עשה את שלו ועל הדו"ח שהגישה המדינה היה חתום מיכאל אטלן, שכזכור יזם את הדיון הראשון באגודה על זכויות חברתיות). בלהה ברג, מנהלת המחלקה המשפטית בשנים 1996-2001, ואייל גרוס, חבר ההנהלה, קידמו את טיפולה של האגודה בתחום זה.

אחד הקשיים שניצבו בפני האגודה, בנסותה לקדם את העיסוק המשפטי בהגנה על זכויות חברתיות, היה הקושי להביא את בתי המשפט לדון בסוגיות אלו ולקבוע הלכות המעגנות את הזכויות החברתיות כזכויות יסוד. כך, לדוגמא, בעתירה שהגישה ב-1998 בלהה ברג על אפליית ערבים בסיוע שהמדינה מעניקה לזכאים בשכר דירה, נכלל פרק נכבד העוסק בזכות לדירה. בית המשפט בחר להתייחס להיבט האפליה בלבד והתעלם מהפגיעה בזכות לדירה. עתירות נוספות שהגישה האגודה - על מימון האישפוז הסיעודי ומאסר חייבים על-ידי ההוצאה לפועל - לא זכו לאוזן קשבת אצל השופטים. "בית המשפט העליון קשוב לטיעונים על אפליה או על פגיעה בהליך הוגן. בעניין זה הדרך כבר סלולה," אומרת שרון אברהם-ויס, עורכת דין המופקדת כיום באגודה על תחום הזכויות החברתיות, "עכשיו צריך לעשות את העבודה השחורה כדי להכניס את הזכויות החברתיות לשיח המשפטי".

לגישה, שאינה מעניקה לזכויות חברתיות מעמד שווה לזה של הזכויות האזרחיות והפוליטיות, יש ייצוג גם באגודה עצמה. "צריך להיות זהירים", אומרת נעמה כרמי, יו"ר הנהלת האגודה, "כי אם הכול זכויות אדם אז בעצם שום דבר איננו זכויות אדם. שיח הזכויות איננו יכול ואיננו צריך למצות את העמדה המוסרית שלנו או את תפיסת הצדק החברתי שלנו; זאת בעיה עקרונית מאוד, אבל אנחנו עלולים פשוט לירות לעצמנו ברגל: לגרום לפיחות במעמדן של הזכויות ולאבד את ייחודיות התביעה שלנו, בין כל הארגונים החברתיים. הבעיה בהקשר הזה היא, בין השאר, עד כמה התביעה לאכוף את הזכויות הללו מתערבת, בעצם, בסדרי-העדיפויות התקציביים שנקבעים על-ידי השלטון הנבחר. נכון שלא רק זכויות חברתיות מותנות בהקצאת משאבים, אבל הן בכל-זאת בעלות אופי שונה מן החירויות הקלאסיות, שאי-אפשר להתעלם ממנו. זאת התערבות שמצמצמת יתר על המידה את חירות הפעולה הפוליטית, שגם לה יש ערך בשיח הזכויות, אבל בעיקר מפחיתה ממעמדן של זכויות כתביעות חזקות במיוחד, שיש להוציא מן המשחק הפוליטי הרגיל ולהבטיח בכל תנאי. הקושי לקדם זכויות חברתיות איננו מיוחד, מבחינה זאת, למערכת המשפט בישראל."

מישור פעולה נוסף, שבו זוכה פעולת האגודה בקידום זכויות חברתיות להצלחה מסוימת, מתנהל מול ועדות הכנסת במישור החקיקה בכלל ובמיוחד בכל הנוגע לחוק ההסדרים, וכן מול משרדי הממשלה בנוגע לנהלים שונים.

שיח הזכויות

בשנת 1999 החלה מחלקת החינוך באגודה בפיתוח פרויקט חדש, שנועד להנחיל את שיח זכויות האדם לעובדי מערכת הרווחה. "הנחת היסוד שלנו", אומרת דובית אטר, מנהלת מחלקת החינוך של האגודה מאז 1998, "היא שהעובדים בתחומים חברתיים נמצאים בקשר יומיומי עם אוכלוסיות, שזכויותיהן מופרות או לא ממומשות לעיתים קרובות, ומכאן החשיבות הרבה לקידום תפיסת זכויות האדם בקרב ציבור עובדים זה כשומרים, מממשים ומקדמים זכויות של פרטים וקבוצות. הפרויקט מנסה לבסס תפיסה, הרואה אדם כבעל זכויות ולא רק כבעל צרכים".

מחלקת החינוך הגדירה שלושה קהלי יעד עיקריים, של בעלי תפקידים במערכות שונות שבכוחם להגן על זכויות או לפגוע בהן: בנוסף לעובדי מערכת הרווחה, שהוזכרו לעיל, קהל יעד חשוב הם אנשי חינוך במערכת החינוך העברית והערבית, שמתוקף תפקידם הם סוכני החיברות

המשמעותיים ביותר של אזרחי המחר ומתוך הבנה שלמערכת החינוך יש תפקיד חשוב בבניית חברה דמוקרטית המכבדת ומחויבת לזכויות אדם. "הצלחנו לשכנע את מערכת החינוך לציין את יום זכויות האדם כחלק מלוח השנה הבית ספרי", אומרת אטר, "פיתחנו תוכניות ללימוד זכויות אדם דרך האינטרנט, תוך ניצול יתרונות המדיה, שמצליחות מאוד; אנחנו עוסקים בהתמדה בפיתוח של חומרי למידה והוראה, כשהמטרה היא להגביר את המודעות בקרב מורים לנושאי זכויות האדם ולתת בידיהם כלים להתמודדות עם הנושאים הללו בכיתה".

הסדנאות לכוחות הביטחון, שהחלו בשנות השמונים, נמשכו על אף קשיים לא מעטים. "ב-1997 הייתי צריכה להעביר סדנה בבסיס מג"ב בבית אל ליחידה שהיא שמה בהתעללות והייתה תחת חקירה של המחלקה לחקירת שוטרים", מספרת אטר, "הם החליטו לא לשתף פעולה, אמרו רק שם ודרגה ושתקו באופן הפגנתי, עד שנאלצנו להפסיק. התנגדויות יש כל הזמן, אבל כשיש דיאלוג אפשר להתקדם. למדתי מזה שצריכים להגיע להבנות והסכמות עם המפקדים בשטח ולתאם ציפיות. היו מקרים שחיפשו למנחים בתיקים כדי לוודא שאין איתם מכשיר הקלטה. היינו צריכים ליצור אקלים חדש ולבסס אמון".

רעידת אדמה

בדו"ח השנתי שפירסמה האגודה בסוף חודש יוני 2000 נכתב: "שנה טובה לזכויות האדם". אותה שנה אכן החלה כשנה טובה לזכויות האדם, שבה הושגו הישגים מרשימים בתחום זכויות האזרח בכלל ועל ידי האגודה בפרט. באותו זמן נראה כאילו ההישגים שהושגו הם תחילתה של תקופה חדשה, שבה יגבר הכבוד לזכויות האדם: נפסל השימוש בעינויים בחקירות השב"כ; נפסלה אפליית ערבים בקבלה ליישובים, בהחלטת בג"ץ בעניין משפחת קעדאן; נפסלה החזקה ממושכת של חיילים במעצר עד להבאה בפני שופט; הוחזרו לבתיהם-מערותיהם שוכני המערות בדרום הר חברון, אשר גורשו על-ידי צה"ל באופן שרירותי; נחקק תיקון לחוק החברות הממשלתיות, המבטיח ייצוג הולם לערבים בדירקטוריונים של החברות הממשלתיות; נרשם לראשונה במשרד הפנים אימוץ ילד על-ידי בת זוגה של אמו הביולוגית; הוכרה זכותן של נשים להתפלל כדרך ליד הכותל המערבי; שוחררו רוב האזרחים הלבנונים, שהוחזקו בישראל במשך שנים כ'קלפי מיקוח' ועוד.

כעבור שלושה חודשים בדיוק החלה אינתיפאדת אל אקצה והתרחשו אירועי אוקטובר. התקופה שהחלה באוקטובר 2000 הציבה בפני האגודה אתגרים חדשים, שלא ידעה כמותם. בציבור הערבי בישראל התחוללה רעידת אדמה כשהפגנות מחאה הפכו להתנגשויות אלימות עם המשטרה, ו-13 בני אדם, כולם אזרחים, כולם ערבים, נהרגו מירי המשטרה. האגודה היתה בין מובילי הדרישה להקים ועדת חקירה ממלכתית, שתחקור את האירועים בצפון, והוציאה יחד עם 'עדאלה' והאגודה הערבית לזכויות האדם דו"ח על האירועים ובו עדויות-ראייה. הדו"ח, 'ימים נוראים', הוגש למחלקה לחקירות שוטרים ולוועדת החקירה, בראשות שופט בית המשפט העליון, שהוקמה בעקבות הלחץ הציבורי.

במקביל פעלו כוחות צה"ל בעוצמה צבאית לדיכוי אינתיפאדת אל אקצה בשטחים. האגודה ניצבה בפני קשיים, שנבעו מהאווירה הציבורית ומההגבלות על זרימת מידע מהאזורים שבהם פעל צה"ל. התקשורת דיווחה מעט מאוד על המתרחש בשטחים, אשר היו חסומים בפני עיתונאים ובפני פעילי זכויות אדם שביקשו לאסוף מידע אמין. עדויות-ראייה שהגיעו באמצעות טלפונים ועדויות של חיילים שצוטטו בתקשורת, הצביעו על הפרות בוטות ביותר. האגודה הגישה שורה של עתירות לבג"ץ ופעלה במישור הציבורי – באמצעות הודעות לעיתונות ופרסום מודעות בתשלום – על מנת להביא לידיעת הציבור את הנעשה בשטחים.

פעולות האגודה עוררו ביקורת קשה הן בקרב הציבור והן בקרב הרשויות ובראשן היועץ המשפטי לממשלה. זה תקף את האגודה בחריפות על התבטאויותיה. לצד הביקורת זכתה האגודה לשבחים על נחישותה להגן על זכויות האדם גם בשעת חירום ועל דבקותה בעקרונותיה לפיהם זכויות האדם אינן מותרות לזמן שלום אלא בסיס קיומה של חברה ישראלית מתוקנת.

סיכום ביניים

רק חלק קטן מסיפורה של האגודה לזכויות האזרח סופר כאן. הוזכרו רק מקצת הפעולות שעשתה בשלושים שנותיה ורק מעט מהאנשים – הרבים והטובים – שלקחו חלק במאבקים שניהלה. האגודה פועלת בהתמדה להשגת שינוי חברתי ויכולה להסתכל כיום אחורה בסיפוק: היא מילאה תפקיד מרכזי בשינויים רבים שהתרחשו בתקופה זו. לזכויות האדם יש כיום משקל נכבד בשיח

הציבורי; ברשויות אכיפת החוק יש כיום מודעות והבנה של מה הן זכויות האדם, הגם שלא תמיד ההבנה הזו מתורגמת לשפת המעשה.

האגודה תרמה תרומה משמעותית לשיפור ההגנה על זכויות עצירים, לרפורמה בזכויותיהם של חולי נפש, להגברת המודעות לאפליית האזרחים הערבים ובמקרים מסוימים אף למיגור אפליה זו; האגודה השיגה הישגים לא-מבוטלים בתחום החקיקה וניהלה מאבק בלתי מתפשר להגנה על חופש הביטוי. כל ההישגים של זכויות-האדם הם תמיד תוצאה של מאבק, לעולם אין הם ניתנים בנדיבות לבו של השלטון.

האגודה קנתה לה מעמד של ארגון מקצועי ואמיץ, שאינו חושש להשמיע ביקורת אבל מגן על זכויות אדם מתוך החברה שבה הוא פועל. בזכות המקצועיות והאחריות זוכה האגודה בדרך כלל ליחס של כבוד – גם אם לא תמיד להסכמה – מהרשויות שמולן היא פועלת, מבתי המשפט ומארגונים עמיתים. לא כולם מתלהבים מהמוניטין הזה, יש הרואים בכך סימן ל'מידתיות יתר', אך ספק אם ארגון יותר רדיקלי יכול היה להשיג את ההישגים האלו.

בשנת 2000 סיימה פרופ' רות גביון את תפקידה כנשיאת האגודה ופינתה מקומה לנשיא החדש – הסופר סמי מיכאל, חבר האגודה לזכויות האזרח זה שנים רבות ונשיא האגודה הראשון הבא מתחום התרבות והיצירה. צוות האגודה מונה כיום למעלה מארבעים אישה ואיש: יהודים וערבים, חילוניים ודתיים, אשכנזים ומזרחים, הטרוסקסואלים, לסביות והומוסקסואלים, צעירים ומבוגרים, ילידי הארץ ועולים חדשים.

המאבק לזכויות אדם כמוהו כמשחק משיכת חבל – אנחנו עושים כמיטב יכולתנו כדי שהמשקל של זכויות האדם יישמר, מנסים למשוך עוד קצת ועוד קצת לצד שלנו וזוכרים שאם נרפה, המצב עלול להידרדר. לצד ההישגים הלא מעטים, עדיין יש לפנינו זירות מאבק רבות, ובעיות קשות שצריך להתגבר עליהן. לפעמים המאבק מתסכל ומתיש אך איננו מוותרים על הזכות להביט אחורה בגאווה ובעיקר להביט קדימה באופטימיות. הסיפור לא תם, הוא רק מתחיל...

התדיינות האגודה - פסקי דין עקרוניים

בית המשפט העליון

1. בג"צ 322/81 מחול נ' הממונה על מחוז ירושלים, פ"ד לו (1) 789 (אי מתן רשיון לעיתון).
2. בג"צ 153/83 לוי נ' מפקד המחוז הדרומי של משטרת ישראל, פ"ד לח (2) 393 (חופש ההפגנה).
3. בג"צ 292/83 נאמני הר הבית נ' מפקד משטרת ירושלים, פ"ד לח (2) 449 (חופש ההפגנה וחופש הדת).
4. בג"צ 737/84 הוקמה נ' שר הפנים, פ"ד לח (2) 826 (מימוש זכות הבחירה של אסירים).
5. בג"צ 734/83 שיין נ' שר הבטחון, פ"ד לח (3) 393 (שרות מילואים של סרבני מצפון).
6. בג"צ 448/85 דאהר נ' שר הפנים, פ"ד מ (2) 701 (איסור יציאה לחו"ל).
7. בג"צ 269/86 גולדשוב נ' שר הפנים, פ"ד מ (3) 337 (גירוש הכושים העבריים).
8. בג"צ 14/86 לאור נ' המועצה לביקורת סרטים ומחזות, פ"ד מא (1) 421 (צנזורה על מחזות).
9. ד"נ 3/87 המועצה לביקורת סרטים ומחזות נ' לאור, פ"ד מא (2) 162 (צנזורה על מחזות).
10. בג"צ 785/87 עפו נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, פ"ד מב (2) 4 (גירוש).
11. בג"צ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב (2) 221 (מינוי אישה למועצה דתית).

12. בג"צ L.S.M. 270/88 נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון, פ"ד מב (3) 260 (הגבלת שירותי טלפון לחו"ל).
13. בג"צ 650/88 התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב (3) 377 (שוויון בין זרמים ביהדות).
14. בג"צ 358/88 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' אלוף פיקוד המרכז, פ"ד מג (2) 529 (זכות טיעון לפני הריסת בית).
15. בג"צ 264/87, 723/88 התאחדות הספרדים שומרי תורה - תנועת ש"ס נ' מנהל מינהל האוכלוסין במשרד הפנים; בן רפאל נ' שר הפנים, פ"ד מג (2) 723 (רישום גיור רפורמי שנעשה בחו"ל במרשם האוכלוסין).
16. בג"צ 332/87 בן שלמה נ' שר הפנים, פ"ד מג (3) 353 (זכותם של הכושים העבריים לעבוד).
17. בג"צ 528/88 אביטן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד מג (4) 297 (אפליה בשיכון בשל לאום).
18. בג"צ 670/89 עודא נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, פ"ד מג (4) 515 (חובת הודעה על מעצר לקרוב משפחה).
19. בג"צ 425/89 צופאן נ' הפרקליט הצבאי הראשי, פ"ד מג (4) 718 ("בג"צ יהודה מאיר").
20. בג"צ 465/89 רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים, פ"ד מד (2) 673 (התניית תעודת כשרות באי קיום ריקודי בטן).
21. בג"צ 1113/90 שוא נ' מפקד כוחות צה"ל בחבל עזה, פ"ד מד (4) 590 (עוצר מדי לילה בחבל עזה).
22. בג"צ 4112/90 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' אלוף פיקוד הדרום, פ"ד מד (4) 626 (זכות טיעון לפני הריסת בית מטעמי בטחון).

23. בג"צ 104/87 נבו נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד מד (4) 749 (אפליית נשים בגיל פרישה).
24. בג"צ 103/92, 120 בולוס נ' הוועדה המייעצת למפקד כוחות צה"ל באזור הגדה המערבית; סמהדנא נ' הוועדה המייעצת למפקד כוחות צה"ל באזור חבל עזה, פ"ד מו (1) 466 (פומביות הדין בוועדה המייעצת לעניין גירוש).
25. בג"צ 262/92 סמהדנא נ' הוועדה המייעצת למפקד כוחות צה"ל באזור חבל עזה, פ"ד מו (1) 626 (אי הזמנת עדים לדיוני הוועדה המייעצת לעניין גירוש).
26. ע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום, פ"ד מו (2) 464 (רישום שם לועזי ותאריך בספרות על גבי מצבה).
27. בג"צ 869/92, 931 זוילי נ' יו"ר וועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-13; האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' מנכ"ל רשות השידור, פ"ד מו (2) 692 (הגבלות על שידורי רדיו וטלוויזיה בתקופת בחירות).
28. בג"צ 3933/92 ברכאת נ' אלוף פיקוד המרכז, פ"ד מו (5) 1 (אי התרת קיום הלוייה של עציר בטחוני בשעות היום).
29. בג"צ 3473/92 המועצה הלאומית לשלום הילד נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד מז (1) 148 (מעון נעול לנוער ערבי).
30. בג"צ 5973/92 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' שר הבטחון, פ"ד מז (1) 267 (זכות טיעון לפני גירוש).
31. בג"צ 693/91 אפרת נ' הממונה על מרשם האוכלוסין, פ"ד מז (1) 749 (זכות הידועה בציבור להוסיף לשמה את שם משפחתו של הידוע בציבור).
32. בג"צ 3412/91 סופיאן נ' מפקד כוחות צה"ל באזור חבל עזה, פ"ד מז (2) 843 (זכות עצור להיפגש עם עורך דין).
33. בג"צ 4950/90 פרנס נ' שר הבטחון, פ"ד מז (3) 36 (חיפושים בשדה התעופה).

34. ע"פ 621/88 פיילר נ' מ"י, פ"ד מז (3) 112 (איסור מגע עם נציגי ארגון טרור).
35. בג"צ 5073/91, 5609, 5799 תאטראות ישראל בע"מ נ' עיריית נתניה; קורן נ' עיריית נתניה; פייט נ' מועצת עיריית נתניה, פ"ד מז (3) 192 (סגירת בתי קולנוע בשבת).
36. בג"צ 699/89 הופמן נ' מועצת עיריית ירושלים, פ"ד מח (1) 678 (מינוי חבר לא אורתודוקסי למועצה דתית).
37. ע"א 4531/91 נאסר נ' רשמת העמותות, פ"ד מח (3) 294 (פסילת שם של עמותה).
38. בג"צ 4298/93 ג'בארין נ' שר החינוך, פ"ד מח (5) 199 (זכות תלמידה מוסלמית לחבוש כיסוי ראש בבית ספר נוצרי).
39. בג"צ 6026/94 נזאל נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, פ"ד מח (5) 338 (הריסת בתים).
40. בג"צ 4702/94 אל טאיי נ' שר הפנים, פ"ד מט (3) 843 (הזכות למקלט מדיני והזכות להיות משוחרר עד לגירוש).
41. בג"צ 4541/94 מילר נ' שר הבטחון, פ"ד מט (4) 94 (קבלת נשים לקורס טיס).
42. בג"צ 1031/93 פסרו-גולדשטיין נ' שר הפנים, פ"ד מט (4) 661 (רישום גיור רפורמי שנעשה בארץ במרשם האוכלוסין).
43. בג"צ 4733/94, 6028, 7105/95 נאות נ' מועצת עיריית חיפה; שביט נ' המועצה המקומית קרית טבעון; סיעת מרצ במועצת עיריית ירושלים נ' מועצת עיריית ירושלים, פ"ד מט (5) 111 (מינוי חבר לא אורתודוקסי למועצה דתית).
44. בג"צ 789/95 פלוני נ' ועדת האיבחון לפי חוק הסעד (טיפול במפגרים), תשכ"ט-1969, פ"ד מט (5) 234 (בקשת אפוטרופוס לקבל פרוטוקול ועדה שדנה בחסוי).

45. בג"צ 6086/94 נזרי נ' הממונה על מרשם האוכלוסין, פ"ד מט (5) 693 (זכות הידועה בציבור להוסיף לשמה את שם משפחתו של הידוע בציבור למרות התנגדות אשתו).
46. עע"א 4463/94 גולן נ' שירות בתי הסוהר, פ"ד נ (4) 136 (זכותו של אסיר לכתוב טור בעיתון).
47. בג"צ 4330/93 גאנס, עו"ד נ' לשכת עורכי הדין, פ"ד נ (4) 221 (זכותו של לקוח לעבור מעו"ד אחד לשני).
48. ע"פ 4147/95 גיבארין נ' מ"י, פ"ד נ (4) 38 (הרשעת עיתונאי שפרסם מאמר על האינתיפאדה בעבירה של פרסום דברי שבח לאלימות).
49. בג"צ 273/97 האגודה לשמירת זכויות הפרט נ' שר החינוך, התרבות והספורט, פ"ד נא (5) 822 (סירוב שר החינוך לאפשר שידור תוכנית טלוויזיה על נוער הומוסקסואלי).
50. עמ"מ 10/94 פלוניס נ' שר הבטחון, פ"ד נג (1) 97 (החזקת אזרחים לבנונים במעצר מינהלי כבני ערובה לשחרור שבויים).
51. בג"צ 6652/96 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' שר הפנים, פ"ד נב (3) 117 (עתירה לביטול פקודת העיתונות כסותרת את חוק יסוד: חופש העיסוק).
52. בג"צ 2320/98 אל-עמלה נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, פ"ד נב (3) 346 (הארכת מעצר מינהלי לאחר קיצור בידי שופט).
53. בג"צ 6396/96 זקין נ' ראש עיריית באר-שבע, פ"ד נג (3) 289 (תליית שלט פוליטי על מרפסת פרטית אינה טעונה רשיון; אפליה באכיפת החוק).
54. בג"צ 5100/94, 4054/95, 6536/95, 5188/96, 7563/97, 7628/97, 1043/99 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' ממשלת ישראל; האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ראש ממשלת ישראל, פד נג (4) 817 (עינויים בחקירות שב"כ).

55. בג"צ 6055/95, 7083/95 צמח נ' שר הבטחון; רס"ן אורנשטיין-זהבי נ' הפרקליט הצבאי הראשי, פ"ד נג (5) 241 (ביטול סעיף בחוק השיפוט הצבאי, שאיפשר מעצר חייל לארבעה ימים ללא דיון בפני שופט).
56. בג"צ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד (1) 258 (אפליה נגד ערבים בקניית קרקע ביישוב קציר).
57. בג"צ 1779/99 ניקול ברנר-קדיש נ' שר הפנים, פ"ד נד (2) 368 (רישום בת זוג כאם מאמצת של הילד של בת זוגה).
58. דנ"פ 8613/96 ג'בארין נ' מ"י, פ"ד נד (5) 193 (זיכוי עיתונאי שפרסם מאמר על האינתיפאדה מעבירה של פרסום דברי שבח לאלימות).
59. בג"צ 293/00 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים, פ"ד נה (3) 318 (בטלות צווים של בתי הדין הרבניים, שאסרו על אם להפגיש את ילדיה עם בת זוגה).
60. בג"צ 6924/98 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד נה (5) 15 (ייצוג הולם לערבים במועצת מקרקעי ישראל).
61. בג"צ 2271/98 עאבד (חתחות) נ' שר הפנים (פס"ד מיום 27.8.01) (השבת אזרחות לנשים ערביות שעברו להתגורר בשטחים).
62. ע"א 5964/92, 6051/92 בני עודה נ' מ"י, פ"ד נו (4) 1 (חסינות המדינה מפני תביעות נזיקין מהאינתיפאדה).
63. בג"צ 3022/02 קאנון נ' אלוף יצחק איתן, פ"ד נו (3) 9 (הפגזת אוכלוסיה אזרחית במחנה הפליטים ג'נין).
64. בג"צ 2901/02 המוקד להגנת הפרט נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, פ"ד נו (3) 19 (מניעת פגישה גורפת בין עצירים פלשתינים לעו"ד למשך 18 ימים).

65. בג"צ 2101/99 שבלי נ' שר הבינוי והשיכון (פס"ד מיום 21.4.02) (אפליית ערבים בסיוע בשכר דירה).

66. בג"צ 4112/99 עדאלה נ' עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד נו (5) 393 (שילוט בערבית בערים מעורבות).

67. בג"צ 2208/02 סלאמה נ' שר הפנים, פ"ד נו (5) 950 (סמכות בג"צ לדון באשרות שהייה לבן זוג של ישראלי במסגרת נוהל התאזרחות).

68. בג"צ 7015/02, 7019/02 עגורני נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית; עגורני נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה והשומרון (פס"ד מיום 3.9.02) (גירוש קרובי משפחה לעזה).

בית משפט מחוזי

1. ע"ש (ת"א) 512/88 פלוני נ' מדינת ישראל, פ"מ תשמ"ט (1) 126 (הליכי הדיון בוועדה הפסיכיאטרית).

2. ב"ש (ת"א) 2899/87 אבו יונס נ' מ"י, פ"מ תשמ"ט (1) 175 (זכות ערר על מעצר ל-48 שעות).

3. ה"פ (י-ם) 2116/89 קסטנבאום נ' חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים", פ"מ תשנ"א (1) 122 (רישום שם לוועזי ותאריך בספרות על גבי מצבה).

4. ת' אימוץ (בי"ש) 33/88 היועמ"ש נ' פלוני ופלונית, פ"מ תשנ"א (3) 353 (אימוץ ילדים).

5. ע"ש (ת"א) 1025/92 פלונית נ' היועמ"ש, פ"מ תשנ"ג (1) 410 (חובת בדיקה פסיכיאטרית לפני אישפוז כפוי).

6. ע"ש (י-ם) 81/92 פלונית נ' היועמ"ש, פ"מ תשנ"ג (3) 221 (מידת ההוכחה באישפוז כפוי).

7. ע"ש (ת"א) 1762/94 פלונית נ' היועמ"ש, פ"מ תשנ"ו (1) 163 (שיקולי הוועדה הפסיכיאטרית והליכי הדיון באישפוז כפוי).

8. ע"ש (חי') 327/95 ג'רפי נ' שירות בתי הסוהר, פ"מ תשנ"ו (1) 502 (שלילת הטבות מאסיר בשל סירוב להסתפר).

9. בשי"פ (י-ם) 84/96 ספירו נ' מ"י, פ"מ תשנ"ו (2) 240 (איסור על משלוח מכתבים לשופטים כתנאי לשחרור בערובה).

בית משפט השלום

1. ת"פ (רמ"י) 76/87 מדינת ישראל נ' דורי, פ"מ תשמ"ט (1) 289 (איסור מגע עם נציגי ארגון טרור).

2. ת"פ (נת"י) 1310/95 מ"י נ' רובינשטיין (החלטה מיום 23.10.96) (בטלות חוק עזר שאוסר מכירת חזיר בנתניה).

בית הדין הארצי לעבודה

דב"ע מו73-3/ נבו - הסוכנות היהודית לארץ ישראל, פד"ע יח 197 (אפליה נשים בגיל פרישה).

בית הדין האזורי לעבודה

1. מט1182-12/ פלונסקר - שטיח אדום-שירותי אירוח בע"מ, פד"ע כ"א מו (אפליה בקבלה לעבודה בשל הורות).

2. עב 1693/98 רוזנבאום - משרד החינוך (פס"ד מיום 20.1.99) (פיטורי גנת בגן ממלכתי דתי בשל בני משפחה חילוניים).

אלה שמות

חברי הנהלת האגודה לדורותיהם

אבו-אלהיג'יה	מוחמד
אבו שמיס	עליה
אבו-מנה	בוטרוס
אגבריה	ריאד
אגמון-שניר	חגי
אזובל	עמוס
אלטשולר	ארנסט
אלתרמן	רחל
אנקר	אהרון
אריאלי ז"ל	יהושע
בית-הלחמי	בני
בנבנישתי	אייל
בר-און	דן
בראון	עופר
ברגר	מיכאל
בריסקמן	דנה
גיבארין	חסן
גביזון	רות
גור-אריה	מירי
גלס	דוד
גרוס	אייל
גרינבאום	צ'רלס

ירון	דוד
שירה	דונביץ
מוחמד	דחלה
ליאורית	דניאל
ציפי	האופטמן
אנט	הוכשטיין
חיים	היימן
משה	הלברטל
אילנה	המרמן
אלון	הראל
קורי	זילברשטיין-שדמה
רות	יפה
דן	יקיר
יהודה	כהן
שלמה	כהן
נעמה	כרמי
פנינה	להב
אורנה	לין
גיורא	לנדאו
קנת	מן
ערביה	מנסור
עדנה	מרגלית
עדי	מרקוזה-הס
משה	נגבי
אן	סברסקי
דורי	ספיבק
אבי	ערמוני
משה	פיביך

פלטיאל	ארי
פנסטר	טובי
פרידמן	אד
פרידמן	חנה
צור	בנימין
קינן	יובל
קלינוב	רות
קרמניצר	מרדכי
קרצמר	דוד
רגב	אורי
רדובניץ	חדוה
ריינר	אפריים
שאלתיאל	אלי
שביט	ארי
שגב	ליאורה
שלף	ליאון
שם-טוב	אורנה
תמיר	דורון
תמיר	יולי

עובדי האגודה מאז ועד היום

אבו-שמיס	עליה
אביב	יוסי
אבירם	בתיה
אברהם-ויס	שרון

אברהם	אליהו
אהרונני	מיכל
אופיר	אריאלה
אופנהיימר	יהודית
אורון	חגית
אטר	דובית
אייל	אמנון
אינגר	שלומי
איסמאעיל	פלסטין
אלאחמד	תגריד
אלגזר	אוסנת
אלכסנדר	דנה
אלמקייס ז"ל	רחל
אפטוביצר	יואב
אפשטיין	פלישיה
אשכנזי	נועה
אשמן	תמיר
בוברוב	מתני
בוקסר	באני
בטר-נאסר	פמלה
ביטון	שמעון
במברגר-אנוש	דניאלה
בן-אור	נחי
בן-גל	טלי
בן-דור	יהודה
בן-יונה	איריס
בן-מרדכי	דרור

בנא	עאוני
בנדקובסקי	יערה
בנזימן	רחל
בר-אילן	מיכל
ברג-וקסלר	בלהה
ברד"ח	רבקה
בריקסמן	דנה
גיבארין	חסן
גיבארין	יוסף
גיבארין	רים
גדעון	אמנון
גוברין	אליה
גולן	מנחם
גורביץ	עמית
גיל	עמוס
גימון	רותי
גל	אורלי
גלבוע	יעל
גלזנר	גליה
גלפר	טל
גינאיים	מאג'ד
גנני	יצחק
דהן	טל
דוד	ירון
דורון	ישראל
דותן	יפעת
דחלה	אקבאל

דיין	עפרה
דקואר	יסרין
דקל	קרין
דרבאס	נאהד
דרומי	דליה
האשול	קרוליין
הופמן	איתי
הורביץ-הדר	אורנה
הראל	תמי
הריס	הדר
וידן	אמנון
ויינר	אליסיה
ורדי	שאול
זועבי	חאולה
זידנברג	לינור
זיו	נטע
זליג	ציפי
זלצברגר	עלי
חותם	יותם
חזאן	מנאל
חטיב	סאמי
חליחל	עלא
חמדאן	מנאל
חמוד	סנאא
חן	כוכבה
טאנוס	כארם
טובול	סילבי

אלכסנדר	טומרוב
עפרה	טלקר
זהבה	יהודאי-קוטלר
נעמי	יוספברג
יהודה	יניב
נעמה	ישובי
אבינועם	כהן
ארנה	כהן
יפעת	כהן
משה	כהן
ערן	כהן
בקי	כהן-קשת
אריאל	כנפו
ורדית	כץ
אברהם	כרמי
ורד	לבנה
פנינה	לבני
דורית	לבנשטיין
ויקטור	לדרפרב
יניב	לוי
אלכסנדר	לוי
ראוייה	לוסיא
דזירה	לטיף
מרים	לידור
ארנה	לין
גיורא	לנדאו
אלעד	לפידות

לרנר	שרי
מאירוביץ	שוקי
מועדי	עאטף
מור	שגית
מורג	טלי
מזוריק	זוהר
מיכאלי	עידית
מנדלסון	נעה
מנסור	ערביה
מרגלית	דבי
מרגלית	לילה
מרקוס-גרוס	ליאת
נודלר	הילה
נחמיאס	מירי
נמיר	הדר
נפאע	הישאם
נקאש	נאוה
סבאג	אליף
סבאג	אליאס
סבירסקי	איתי
סבן	אילן
סברדליק	נגה
סוויצקי	תום
סיימון	דן
סעאבנה	עמיד
ספיבק	רונדה
עאזר	פואד

עובדיה	רון
עופר	יוסי
עמוס	נילי
עמר	נטע
פיורקו	יובל
פיצ'יץ'	טליה
פילר	תולי
פינק	אפרת
פישביין	מירה
פלאי	דעואל
פלג-שריק	תמר
צורף	צביקה
צימרמן	נורית
קאופמן	עמרי
קוגן	ציליה
קוטליק	אנגלינה
קורטאם	אשרף
קורנהאוזר	אנדראה
קיטאי	רינת
קנל	ויקטור
ראובני	יפעת
ראיין	רות
רבינוביץ	אולה
רדובניץ	חדוה
רוז	הרולד
רוזובסקי	אורית
רוזובסקי	ורדה

רושה	עוזי
ריבלין	אלי
ריש	צבי
שגרי-בדארנה	באנה
שדה	ישראלה
שומר	אוהילה
שופמן	יהושע
שטופלר	גילה
שטיין	נועה
שטרנברג	אביטל
שלו	כרמל
שלום	חיה
שלונסקי	חגית
שם-טוב	אורנה
שמואלי	רינה
שמחוביץ	אסתי
שמיר	עידית
שניידור	חגי
שפירא	רומי
שקולניקוב	ענת
שרף	חסן
תגרי	הדס
תדמור	מיקי
תמיר	רוני